

DENGE

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish World Studies

Türkistan'a Açılan Kapı: Zengezur Koridoru

Medeniyet-Kültür Açmazında
Yerleşiklik ve Göç

Hacı Bektaş Veli
ve Tasavvuf Felsefesi

Adil Hikmet Bey
ve Asyada Beş Türk

**"İşte, Dilde
ve Fikirde Birlik"**

İsmail Gaspıralı

DENGİ

Akademik, Bilimsel ve T rk D nyası Arařtırmaları Dergisi
bir **T DEV** Yayınıdır

TÜDEV DENGE

**Akademik, Bilimsel ve Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi**
Journal of Turkish World Studies
TÜDEV Yayınıdır/Published by TÜDEV
ISSN: 2667-8926

Sahibi ve Sorumlusu/Owner and Managing Editor
Yıldırım Tuğrul TÜRKES

Editör/Editor
M. Bahadırhan Dinçaslan

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abdulhaluk M. ÇAY (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Adil DAĞISTANLI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASON (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Firidun CELİLOV (Azerbaycan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Galibe HACİYEVA (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbanu KASIMOVA (Abay Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. İliya V. ZAITSEV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadirali KONKABAYEV (Uluslararası Türk Akademisi)
Prof. Dr. Lindita XHANARİ LATİFİ (Universiteti i Tirane)
Prof. Dr. Kürşat ZORLU (Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan DURAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rafael MUHAMETDİNOV (Kazan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Sincan Pedagoji Üniversitesi)
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (Michigan State University)
Prof. Dr. Tohid MELİKZADE (İslamic Azad Üniversitesi)
Prof. Dr. Uli SCHAMLOGLU (University of Wisconsin)
Prof. Dr. Umay GÜNEY (Girne Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Marufcan YOLDAŞOV (Taşkent Ali Şir Nevai Üniversitesi)
Doç. Dr. Talip DOĞAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Nazım MURADOV (Lefke Avrupa Üniversitesi)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdulvahap KARA (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla JORMA (University of Turku)
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülay MİRZAOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Güلزura CUMAKUNOVA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ (100. Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergin JABLE (Pristine Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfettin ALTAYLI (Bakü Avrasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahir KAHAR (Taşkent Cihan Diller Üniversitesi)
Dr. Oles KULÇINSKIY (V. İ. Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi)

İdare Merkezi/Management Office

BDM Medya Danışmanlık A.Ş.
Hacettepe Mahallesi, Tekin Sokak, No:4,
Altındağ / ANKARA
Yayıncı Sertifika No: 36182

Tasarım/Designed by

Çizgili Marlin B2B İletişim Tasarım
Yenişehir Mahallesi, Menekşe Sokak, No:1
Blue Planet Sitesi B16
Pendik / İSTANBUL

Baskı/Printed by

Genç Ofset
İskitler 1. Cadde, Süzgül Sokak,
No:18, İskitler / ANKARA
Sertifika No: 44574

Yayın Türü/Type of the Periodical

4 aylık, Uluslararası/3 Issues Per Year, International

Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı (TÜDEV) Yayınıdır.

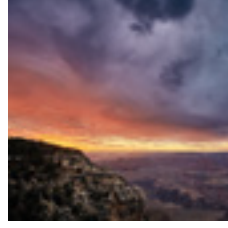
İÇİNDEKİLER

Makedonya'daki Türklük

Prof. Dr. Orhan DERMAN

7-24

Hacı Bektaş Veli ve Tasavvuf Felsefesi: Varlığın Birliği Esasında Bir Çözümleme

Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ

53-68

Medeniyet-Kültür Açmazında Yerleşiklik ve Göç

Doç. Dr. Fatih Doğrucan

25-29

Azərbaycanın İkinci Qarabağ Müharibəsində Möhtəşəm Qələbəsi

Prof.Dr. Dilqəm İsmayılov Yunis oğlu

Dr.Ögr.Gör. Seyfeddin BUNTÜRK

69-80

Türk Dünyasının İki Yakasını Türküler Bir Araya Getirir

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

30-32

Rusya Federasyonu Altay ve Yakutistan'da Proje Kapsamında Yapılan Çalışmalarımızla İlgili Rapor

Prof. Dr. Erdoğan Altinkaynak

81-94

Adil Hikmet Bey ve Asyada Beş Türk

Yusuf GEDİKLİ

40-42

Biçurin'in Rus Sinolojisi'ndeki Yeri ve Önemi

Prof. Dr. Eyüp SARITAŞ

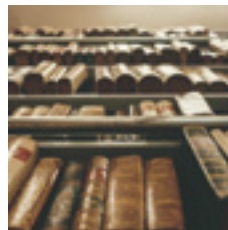
95-102

Azerbaycan'nın Son 10 Yılda Elde Etdiği Diplomatik Başarıları

Günay EFENDİYEVA

43-52

İndeksli Dergilere Dâir

Prof. Dr. Umay TÜRKES GÜNAY

103-122

Orhun Abidelerinde belki de en etkileyici kısım, Bilge Kağan'ın ataları İstemi ve Bumin'den bahsetmesidir. Bu bahsediş, takribi 200 yıl önce yaşayan iki devlet adamının Bilge Kağan devrinde hala hatırlanıyor olması demek; bozkır kültürünün derinliği ve yüksekliğine dair çarpıcı bir vesika. Kültürsüz addedilen göçebelerin hafızasında iki asır öncesinin tazeliğini koruduğunu, çağdaşlarına kıyasla epey oturmuş bir devlet anlayışına ve kültürüne sahip olduklarını bize ebedi taşların üzerinde gösteriyor. Devlet demek budur ve devlet icat ve inşa ettiğimiz en önemli kurumdur: Kurumlar böyledir; devamlılığı ve nesilden nesile tevarüsü ancak kurumlarla sağlarsınız.

TÜDEV de otuz yıla yaklaşan mazisiyle bu devamlılığı sağlayan kurumlardan biri. Kurucumuz Başbuğ Alparslan Türkeş'in dağılan Sovyetler manzarasını takiben vizyoner bir adım olarak attığı temellerde yükselen TÜDEV, bugünden dönüp baktığımızda coğrafyaları birbirine yaklaştıran bir fikir ve proje merkezi olarak Türk Dünyasının devamlılığını temin ediyor: Yıllar geçiyor, ekonomi değişiyor, siyaset değişiyor, hatta haritalar değişiyor ancak bütün bu değişimlerin içinde muhafaza edilen bir istikamet, TÜDEV gibi kurumlar vasıtasıyla mümkün oluyor.

Denge dergisinin bu yeni sayısı da kurumsal terekemizde bir devamlılığın temsilini üstlendi. Vakfımız ve dergimize büyük emekleri geçen Sn. Prof. Dr. Haydar Çakmak derginin editörlüğünü devretti. Değişen istikamet yahut fikir değil, yalnızca isimler oldu, daha genç bir neslin mümessili olarak bu kıymetli sorumluluğu devralmak benim için şereftir. Bu vesileyle halen vakfımız bünyesinde görevlerine devam eden Haydar Hocamıza şükranlarımızı sunuyor, ilerleyen sayılarda katkılarının devam etmesini dört gözle bekliyorum.

Bu sayıda ayrıca, vakfımız Genel Başkanı Sayın Tuğrul Türkeş'in rehberliğinde başlattığımız yeni tasarım ve içerik anlayışımızla da okurlarımızı buluşturuyoruz. Artık Denge dergisinde ilgili sayının kapsadığı zaman diliminde öne çıkan haberler, kısa görüş yazıları, kitap tanıtımları ve raporlar da bulacaksınız. Bu akademik içeriğimizin azalacağı anlamına gelmiyor, yine elden geldiğince kıymetli hocalarımızın bilimsel makalelerini yayımlamaya devam edeceğiz.

Bu sayıda elbette otuz yıllık donmuş çatışmanın ardından azat olan Karabağ ve UNESCO tarafından bu yılın ismi ilan edilen Hacı Bektaş önemli yer tutuyor. Kapağımıza Karabağ'ın gözbebeği endemik harıbülbül çiçeğini taşıdık. Harıbülbül Türklerine yeniden kavuştu, türkülerine yeniden kavuştu. Ebediyen bu topraklarda azatlığın simgesi olarak açmaya devam edecek.

Son olarak belirtmemiz gereken bir husus var: Dünya Türklüğünün gönderdiği yazıları olduğu gibi yayımlıyoruz. Herhangi bir değişiklik, düzeltme yapmıyoruz. Bu sayede farklı ek ve kelime kullanımlarına aşinalık kazanılacağını umuyor, bunu ortak Türk lehçesinin gelişmesi için gösterilmesi gereken doğru tavır olarak görüyoruz.

Ümit ediyorum ki okuyucularımız bir sonraki sayımız çıkana dek kıymetli yazarlarımızın sağladığı içerikten istifade edecek ve her yeni sayıyı daha büyük bir merakla bekleyeceklerdir.

Bütün Türkler bir olsa, başkalaşır gidişler...

TÜRKİSTAN'A AÇILAN KAPI: ZENGEZUR KORİDORU

Azerbaycan ordusunun yaklaşık 30 yıl boyunca Ermenistan'ın işgali altında kalan ve İkinci Karabağ Savaşı ile kurtardığı toprakları, Türk dünyası için stratejik ve ticari olarak çok önemli bir gelişmeye gebe. Bakü-Tiflis-Kars demiryolundan sonra Türkiye ile Azerbaycan'ı kucaklaştıracak ikinci dev proje olan Zengezur Koridoru'nun hayata geçmesinin önünde Karabağ'ın özgürlüğüne kavuşmasıyla birlikte hiçbir engel kalmadı.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in açıklamalarıyla fiziki çalışmaların başlaması için geri sayıma geçildiği öğrenilen Zengezur Koridoru'nun önemli bir kısmının da Ermenistan arazisinde inşa edilmesi gerektiği kanaati ön plana çıkıyor. Bu yönde görüş bildiren Aliyev, gelişmenin Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağı daha da güçlendireceğini vurguladı.

Bölge, jeostratejik öneminin yanı sıra taşımacılık hacminin de kat ettiği ivme göz önünde bulundurularak kıymetli bir ticari kapı olarak değerlendiriliyor.

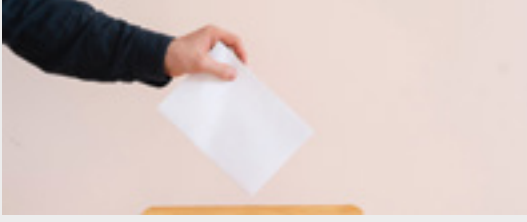
2025 VE 2040 HEDEFLERİNE DOĞRU TÜRK KENEŞİ

Covid-19 pandemisinin etkileri nedeniyle Türk Keneşi Zirvesi, bu yıl çevrimiçi olarak gerçekleştirildi. Kültürel, ticari, iktisadi ve insani işbirliğinin pekiştirilmesi ve geliştirilmesi noktasında mutabık kalınan Zirve'nin sonuç bildirgesinde taslakları tamamlanan ve Türk dünyasının geleceğinde önemli bir yer edinmesi öngörülen 'Türk Dünyası Vizyonu-2040' ve 'Türk Konseyi 2020-2025 Stratejisi' belgelerine de atıfta bulunuldu. Özellikle ortaya koyulan 2040 Vizyonu, Türk Keneşi'nin Avrupa Birliği benzeri bir uluslararası oluşuma dönüştürülmesi hedefine yaptığı vurguyla üye ve gözlemci ülkeler için kritik önem arz ediyor.

Zirve'nin önemli kararlarından biri de artık Keneş için 'Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi' ifadesi yerine 'Türk Devletleri Keneşi' ifadesinin kullanılmasının kararlaştırılması oldu. Bu karar, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Türk devletleri üzerindeki geçmişten gelen yabancı etkinin kırılmasının neticesi olarak değerlendirildi.

KIRGIZİSTAN'DA SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİ

Kırgızistan'da son halini 2010 yılında alan 'parlamentar sistem', 11 Nisan tarihinde gerçekleşen ve eski Başbakan Sadyr Japarov'un Cumhurbaşkanı seçilmesiyle neticelenen Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile birlikte gerçekleşen referandumun sonucu doğrultusunda yerini 'Cumhurbaşkanlığı sistemine' bıraktı. Referandumda sistem değişikliği lehinde oy kullanan seçmen oranı yüzde 79,18 olarak ölçülmüştü.

Mayıs ayında Cumhurbaşkanı Japarov'un yeni anayasayı yürütme, yargı ve yasama organların temsilcilerinin katılım sağladığı bir törende onaylamasıyla hayata geçen sistemde kabine üyeleri, üst düzey kamu görevlileri ve valiler, Devlet Başkanı tarafından atanacak. Öte yandan ülkede bir de tavsiye niteliğinde kararlar alan 'Halk Kurultayı' adlı yeni bir organ tesis edilmiş oldu.

UKRAYNA'DA YERLİ HAKLAR YASASI KABUL EDİLDİ

Ukrayna'nın yerli halkları ile ilgili Cumhurbaşkanı Volodimir Zelenskiy tarafından 18 Mayıs 2021 tarihinde Parlamentoya sunulan yasa tasarısı, oy birliği ile kabul edildi. Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Halkları Bildirgesinde yer alan birçok maddeye atıfta bulunularak hazırlanan yasa, yerli halkların örgütlenmelerini teşvik edip devlet eliyle fonlanmasına vesile olacak ve yerli halkları uluslararası hukukun bir öznesi haline getirmeyi hedefleyecek. Yasa kapsamında örneğin Kırım'daki doğal kaynaklar ancak Kırım Tatar Türklerinin temsilci organlarının onayı olduğu takdirde kullanımına izin verilecek.

Ukrayna'nın onlarca yıldır gündeminde olan bu tasarının son halini aldıktan sonra yasalaşmış olması ile yalnızca Kırım Tatarları değil, Karaylar ve Kırımçaklar da Ukrayna'nın yerli halkları kabul edildiler.

ARAL GÖLÜ'NÜN KURUYAN ALANLARI AĞAÇLANDIRILYOR

1960'larda SSCB'nin bilinçsiz pamuk ve pirinç tarımında başvuru yoğun sulama faaliyetlerinin kurumasına neden olduğu ve bugün, Kazakistan ile Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Aral Gölü'nün kuruyan bölgelerinin ıslahı için Kazakistan kolları sıvıyor. Çevre Bakanı Magzum Mirzagaliyev, Kazakistan tarafında 2.2 milyon hektarlık kurumuş alanı bulunan Aral Gölü'nün 1.1 milyon hektarlık alanını ağaçlandıracaklarını duyurdu.

Bu yıl başlayan ve 2030'a dek sürecek ağaçlandırmada Türkistan'a özgü saksaul ağaçlarından faydalanılacağı öğrenilirken bu çalışmayla kuruyan bölgenin yarattığı kum fırtınalarının da önüne geçilmesinin hedeflendiği kaydediliyor.

Aral'ı besleyen en büyük iki kaynak olan Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin korunması ve tarım alanlarındaki sulama faaliyetlerinin planlı yürütülmesi, gölün geleceği için hayati önem arz ediyor.

KIRGIZİSTAN VE ÖZBEKİSTAN ARASINDAKİ SINIR SORUNU ÇÖZÜME KAVUŞTU

23-25 Mart tarihleri arasında Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te yapılan sınır konulu müzakereler sonuç verdi ve iki ülkenin sınır sorunu tarihe karıştı. Kırgızistan Milli Güvenlik Devlet Komitesi Başkanı General Kamçibek Taşiyev, Özbek tarafınca güzel koşullar yaratıldığını ve kendilerini rakip değil, partner olarak gördükleri için çözüme ulaşılabildiğini vurguladı.

Yapılan antlaşma kapsamında sınırdaki Orto-Tokoy Barajı, Kırgızistan tarafına geçerken yaklaşık 800 hektarlık arazi üzerinde bulunan bu barajın suyunun yüzde 95'ini Özbek tarafı kullanmaya devam edecek. Kırgız vatandaşlarının baraja girişi açık olacak. Böylelikle Orto Tokoy Barajı karşılığında toplam 477 hektar arazi de Kırgız tarafına geçmiş olacak.

Ayrıca Gavasay adlı sınır noktası karşılığında 8 bin hektarlık arazi ve (sınırdaki 4 ilçeye telefon, radyo, televizyon ve uydu hizmeti veren) 35 hektarlık arazi üzerindeki Ungar Tepesi de Kırgız tarafına geçti.

Özbekistan ile Kırgızistan arasında 1379 kilometrelik ortak sınır bulunuyor. Taraflar sınırın 200 kilometrelik kısmıyla ilgili mutabakat sağlayamıyordu.

MAARİF VAKFI TÜRK DÜNYASINDA EĞİTİME BAŞLIYOR

2016 yılında kurulan Maarif Vakfı, özellikle Afrika ve Avrupa'da yoğunlaşan faaliyetlerini Türk dünyasına yönlendirmeye başlıyor. Onlarca ülkede hem devraldığı FETÖ iltisaklı okullar hem de yeni açtığı okullarla eğitim öğretim veren Vakıf, Türk dünyasının kapılarını Azerbaycan ile açıyor.

Azerbaycan Eğitim Bakanı Emin Emrullayev'i Bakü'de ziyaret eden Maarif Vakfı Başkanı Prof. Dr. Birol Akgün, eğitim alanında iş birliğini genişletmek amacıyla önemli bir protokole imza attı. Protokol, Türkiye ile Azerbaycan arasında 31 Ekim 2017'de imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Eğitim Alanında İş Birliği Anlaşması" hükümlerine ve 25 Nisan 2018 tarihli "VII. Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyine dair Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Protokol" hükümlerine dayanarak oluşturuldu.

ÖZBEKİSTAN, TÜRKPA'YA ÜYE OLUYOR

Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye milletvekillerinden oluşan ve başkanlığını Türkiye'nin yaptığı heyet, Özbekistan'da Özbek Senatosu Başkanı Birinci Yardımcısı Sadık Safayev ile görüştü. Görüşmede, Özbek parlamentosu ve TÜRKPA arasındaki iş birliğinin geliştirilmesiyle ilgili konular ele alındı. Safayev, Özbekistan'ın Türk Konseyi ile ilişkilerinin geliştirilmesine önem verdiklerini ve bu kapsamda TÜRKPA ile ilişkilerini daha da geliştirmeyi planladıklarını ifade etti.

Ülkesinin gelecek dönemde TÜRKPA'ya üye olmayı öngördüğünü vurgulayan Safayev, "Özbekistan, TÜRKPA'ya üye olma konusunda karar almıştır. Özbekistan olmadan TÜRKPA eksik kalırdı" ifadelerini kullandı.

TÜRKİYE ŞUŞA'DA KONSOLOSLUK AÇACAK

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan ordusu tarafından Ermenistan'ın işgalinden kurtarılan Karabağ'a Haziran ayı içerisinde gerçekleştirdiği ziyaretinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından resmi törenle karşılandı. Türk kültüründe özel bir yeri olan Şuşa'da gerçekleşen görüşmede iki mevkidaş, 'Şuşa Beyanamesi' adı verilen metne imza attı.

Her iki lider tarafından da bu belge ile yeni ortaklıklar tesis edileceği, mevcut ortaklıkların geliştirileceği dile getirilirken Erdoğan, bölgede bir konsolosluk da açmayı planladıklarını söyledi. Özgürlüğüne kavuşturulmasında Türkiye üretimi İHA ve SİHA'ların önemli bir yer tuttuğu Karabağ'da yapılan açıklamalarda savunma sanayindeki işbirliğinin geliştirileceği vurgusu da kritik bir mesajın verilmesine vesile oldu.

ÖZBEKİSTAN-TÜRKİYE TİCARETİ GELİŞİYOR

Şavkat Mirziyoyev'in Cumhurbaşkanlığına gelmesiyle dış politikasında ve Türk dünyasına yönelik yaklaşımında ciddi değişiklikler gözlemlenen Özbekistan'ın en önemli partnerlerinden Türkiye ile ekonomik ilişkileri her geçen gün gelişiyor.

Mirziyoyev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında -Mayıs ayında gerçekleşen-

telefon görüşmesi sonrasında Özbekistan Cumhurbaşkanlığı'nın basın servisi tarafından yapılan açıklamada sadece 2021 yılının ilk çeyreğinde iki ülke arasındaki ticaret ciro-sunun yüzde 40 arttığı ifade edildi.

İlişkilerin hızla yoğunlaştığı 2021 yılının ilk 5 ayında Covid-19 pandemisinin ekonomideki küresel olumsuz etkilerine rağmen 164 ortak girişim kuruldu. Eğitim ve spordan sinematografiye kadar birçok alanda iş birliklerinin çeşitlendirilerek geliştirildiği süreçte ekonomik yükselişin Haziran ayı içerisinde Taşkent'te gerçekleştirilecek hükümetler arası ticaret ve ekonomik işbirliği komisyonu toplantısı ile yine başkentte gerçekleşecek olan iş forumuyla perçinlenmesi bekleniyor.

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE ZİRVESİ: 8 İMZA

Kırgızistan'ın yeni Devlet Başkanı Sadırr Japarov, ilk dış ziyaretlerinden birini Türkiye'ye gerçekleştirdi. Ankara'da Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelen Japarov, burada muhtelif alanlara ilişkin yedi antlaşma ile bir ortak bildiriye imza attı. İmzalanan metinler şöyle oldu:

“Bitki Koruma ve Bitki Karantinası Alanında İşbirliği Anlaşması”, “Telif ve Bağlantılı Haklar Alanında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı”, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti’nin Bakanlar Kurulu Arasında Kültürel İşbirliği Anlaşması”, “Kültür Merkezlerinin Kuruluşuna ve İşleyişine İlişkin Anlaşma”, “Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Kırgız Cumhuriyeti Kültür, Enformasyon, Spor ve Gençlik Politikası Bakanlığı Arasında Gençlik Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı”, “Kültürfizik ve Spor Alanında İşbirliği Anlaşmasının Uygulanmasına İlişkin Protokol”, “Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında Protokol Alanında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı”, “Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Yüksek Düzeyde Stratejik İşbirliği Konseyi 5. Toplantısı Sonuçlarına İlişkin Ortak Bildiri”.

Görüşmenin bir diğer neticesi de Japarov’un Ankara ziyaretinden sadece 3 gün sonra Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbayev’in açıklamasıyla öğrenildi. Kazakbayev, Japarov’un Türkiye’den askerî ve teknik yardım talebinde bulunduğunu ve bunun mevkidaşı tarafından olumlu bir şekilde karşılandığını belirtti. Yardımın kapsamı ve miktarına ilişkin ise Bakan tarafından detaylı bilgi verilmedi.

YALTA’NIN KARANLIK GELECEĞİ: EKOLOJİK FELAKET

Kırım’ın güneyinde yer alan ve yarımada-nın eşsiz doğal güzelliklerine ev sahipliği yapan Yalta, dünyanın ilerleyen yıllarda çok daha sık konuşabileceği bir ekolojik felaketle karşı karşıya. Rusya’nın bölgede yasa dışı çöp alanları oluşturduğu iddiasını doğrulayan Haziran ayında yaşanan sağanak yağışın neticesi olan Yalta’daki sel felaketi, yamaçlardaki bu alanlarda depolanan çöplerin kentin sokaklarına, caddelerine ve Yalta Körfezi’ne akması-na neden oldu.

Olağanüstü hal ilan edilerek insanların kurtarılmaya çalışıldığı Yalta’da suların kirliliği ile birlikte şehrin geleceğini elinden alan bir diğer büyük sorun da 2 asırlık Foros Parkı’nın ağaçlarının kesilerek yerlerine konutlar inşa edilmeye başlanması.

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞININ YARALARINI SARMAK İÇİN YTB’DEN BURS ADIMI

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), yaklaşık 30 yıl sonra işgalden kurtarılan Karabağ’da şehit ve gazi olan Türk askerlerinin çocuklarına burs sağlanmasına vesile oluyor. YTB Başkanı Abdullah Eren’in şehit ve gazi yakınları için kurulan Yaşat Vakfı’nı ziyareti esnasında yaptığı açıklama ile öğrenilen gelişme, Türkiye Bursları kapsamında Karabağ’da şehit ve gazi olan askerlerin çocuklarına özel kontenjan ayrılacağı yönünde oldu.

Azerbaycan ordusunun 27 Eylül 2020 tarihinde başlatıp 10 Kasım 2020 tarihinde noktaladığı askeri operasyon kapsamında 2 bin 895 kahraman Türk askeri şehit oldu.

TÜRKİYE'DEN KKTC'YE DEV SAĞLIK DESTEĞİ

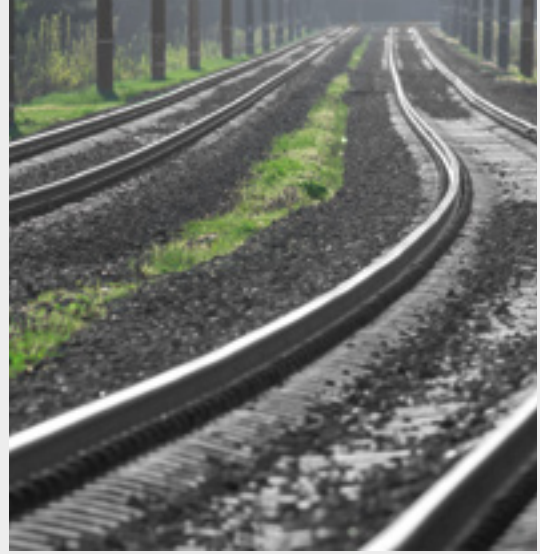

Akdeniz'in incisi Kıbrıs'ta Türk yönetiminin adaletsiz uluslararası baskıya maruz kaldığı bu dönemde Türkiye, yavru vatanın yanında olabilmek adına halka sunulan hizmetlerin giderek geliştirilebilmesi adına yeni yardım paketleri sunmaya hazırlanıyor.

Covid-19 ile mücadele sürecinde dünyanın gündemini en fazla meşgul eden 'sağlık' başlığı da KKTC'ye sunulan yardımlar arasında en ön plana çıkıyor. Sürecin başından bu yana önce maske, dezenfektan ve test kiti hibesinde bulunan, birçok Kıbrıs Türkünün tedavisini Anadolu'daki hastanelerde gerçekleştiren, akabinde de aşı hibi ile kardeşlerinin yanında duran Türkiye; şimdi de 500 yataklı bir hastanenin inşası için kollarını sıvadı.

Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi (KEİ)'nin öncülüğünde yürütülen çalışmada zemin emniyet etütleri tamamlandı. 15 Kasım'da temelinin atılması hedeflenen projenin fiziki boyutunun yanı sıra son teknoloji donanım ve yetkin personelle faaliyet verebilmesi adına ilgili görüşmeler yürütülüyor.

ÖZBEKİSTAN VE KIRGIZİSTAN TİCARET HACMİ 2 KATINA ÇIKACAK

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev ile Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadyr Japarov, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2 kat artırılması konusunda anlaştı. Japarov'un Göksaray Cumhurbaşkanlığı Sarayında resmi törenle karşılandığı Özbekistan ziyaretinde varılan ikili antlaşma özellikle taşımacılık konusundaki işbirliğinin de geliştirilmesine odaklanıyor.

İki ülkenin ticari hacmi, son 4 yılda 5 kat artarak 900 milyon dolara ulaştı. Liderler, kısa süre içerisinde oluşturulacak 200 milyon dolarlık Özbekistan-Kırgızistan Yatırım Fonu ile bu hacmi, 2 katına çıkartmak istiyor.

Taşımacılık ve transit koridorlarının geliştirilmesinin iş birliğinin önemli alanlarından olduğunu vurgulayan liderler, inşası öngörülen Özbekistan-Kırgızistan-Çin demir yolu projesi konusunda da iş birliği yapmaya karar verdi.

Mirziyoyev ve Japarov, su-enerji kaynaklarının ortak ve verimli istifadesinden yana olduklarını belirtirken, 2017'de imzalanan anlaşmaya ilişkin henüz uzlaşma sağlanamayan sınırın kalan kısmının belirlenmesi konusunda da ortak komisyonu görevlendirdi.

MAKEDONYA'DAKİ TÜRK LÜK

Prof. Dr. Orhan DERMAN

Makedonya, Yunanistan'ın Avrupa Birliğine ve NATO ya başvurusunun bloke edileceğinin tehdidinden sonra Kuzey Makedonya adını almıştır. Ama Makedonya olarak da isimlendirilen coğrafya sadece Vardar Makedonya'sını yansıtmaktadır. Bu da Makedonya topraklarının %32 sine denk gelmektedir. Diğer kısım ise %55 ini Ege Makedonya'sı merkezi Selanik ve %13 ünü de Pirin Makedonya'sı merkezi Köstendil oluşturmaktadır. Ege Makedonya'sı Yunanistan'ın kontrolün de iken, Pirin Makedonya'sı da Bulgaristan'a aittir. Osmanlı döneminde Vilayet-i Selase (Üçlü Vilayet) olarak isimlendirilen bu bölge Batılıların Makedonya adını vermeleri ile Osmanlı dan bu coğrafya koparılırken ayrı bir yer olarak bu isimle anılmış ama Balkan savaşları sonunda da Selanik, Manastır ve Kosova (Merkez Üsküp) vilayetlerinden oluşan

Vilayet-i Selase yani Makedonya Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşılmıştır. İnsan hakları diyerek mangalda kül bırakmayan Emperyal devletler bu topraklarda kimler yaşıyor, çoğunluk kimlerde diye asla düşünmemiş sınırları çizdikten sonra zorunlu göçler, ölümler ve huzursuzluklar ile bu coğrafyayı Pax Osmanlı (Osmanlı Barışı) dan, Balkanizasyon olarak her devletin kendi içinde devletler çıkardığı her etnik grubun birbirine düşman olarak baktığı, 21 yüzyılda bile bu coğrafyada soykırımların yaşandığı bir ortama, politikaları ile neden olmuşlardır.

Makedonya'da Türklük, etnik Türklük değildir. Kültürel Türklüktür. Türklük bir şemsiyedir. Hala bu coğrafyada mazlumların koruyucusu, güçlü olan halkların barış içinde bu coğrafyada yaşamaları için bir çimento harcıdır.

Bu coğrafyadan Türklüğün sökülmesi mümkün değildir, çünkü bu gerçeği yaşatanlar nesilden nesile aktaranlar ne yönetenler ne de emperyal güçlerdir, bu gerçeklik bu coğrafya da yaşayan halkın talebidir.

Makedonya'daki Türkler kimlerdir, 1370'lerden sonra bu coğrafyaya gelen Osmanlıların torunları, Osmanlıdan önce bu coğrafya da yaşayan, daha önceki göçler ile gelen, Bizans döneminde paralı asker olarak hizmet veren Avarlar, Kumanlar, Peçeneklerin torun olan Türkler, bu gruba Torbeşliler denir bu grup Makedonya da Müslüman Makedonyalılar olarak da bilinirler, Makedonca konuşurlar ama dinleri İslam'dır ve çoğunluğu da kendini Türk olarak tanımlar. Doğu Makedonya'da yaşayan Yörük Türkleri ve Türkçe konuşup İslam dinine mensup kendilerini Türk olarak ifade eden Romanlar da Makedonya'daki Türklüğü oluştururlar. Makedonya'da Vrapşişte ve Kosova'daki Prizren, halkının çoğunluğu Arnavut asıllı olsa bile Kültürel Türklüğü benimsemiş, Türk kimliği ile gurur duyan ve bunu yaşatan iki bölgedir. Makedonya'daki Vrapşişte Makedonya'nın en büyük köyüdür. Nüfusu 10 binin üzerindedir. Makedonya da idari sisteme göre şehir ve köy yapısı vardır. Kasaba ve ilçe sistemi yoktur.

Bir de belediye sistemi mevcuttur. Belediyelerin sayısının azaltılarak, belli yerlerin birleştirilerek nüfus kaymalarının sağlanması Vrapşişte gibi Türk belediyelerin Arnavutlar yöneticiler tarafından idare edilmesine sebep olmuştur. Bütün bu gelişimlere neden 2001 yılında ki Orhi çerçeve anlaşmasıdır. Çünkü o anlaşma Kuzey Makedonya'yı bir devlet görüntüsü altında iki halktan oluşan iki resmi dilli, her halkın kendi bayraklarını kullanabileceği, kamuda çalışanları nüfus oranlarına göre belirlenen bir sisteme geçilmesine neden olmuştur. Ama Orhi Anlaşması ile unutilan halk ise Türklerdir. Bu anlaşmayı yaratanların en büyük ihanetleri ise Makedonya'ya karşı olmuştur. Çünkü bu ülkenin çimento harcı olan Türkleri dışlamışlardır. Onun için Makedonlardan ve Arnavutlardan Türkofil özelliği olanları da Makedonya'daki Türklük şemsiyesi altına koyabiliriz. Boşnakları da asala unutmamak gerekir onlarda bu topraklarda Osmanlı Türkleri var diye bu coğrafyaya göç etmişlerdir. Ne zaman Bosna Hersek'i Avusturya Macaristan imparatorluğu işgal ettiği zaman onların da bu coğrafya da en çok güvendikleri halk Türklerdir. Çünkü onların bu topraklarda varlığı onları bu coğrafya da yaşanır kılmıştır.

Makedonya Tarih Kurum başkanı Dragi Bey çok akıcı Türkçesi ile Osmanlı olmasa idi bugün Makedonya diye bir devlet olmazdı ifadesi gerçeğin kendisidir, Makedonya'da baş örtülü bir yaşlı kadına teyze Müslüman mısın diye sorulduğunda "Elhamdülillah Türküm" deyip de esasında etnik olarak Arnavut asıllı olmasını da nedeni de budur. En son yapılabilen (2004) Nüfus sayımlarında Türklerin oyu %3,85 olarak devlet istatistiklerinde gösterilmişse de Makedonya'da Türkçe konuşan ve anlayanların oranı %35 oranındadır. Osmanlı zamanında Makedonya'da ve Rume- li'deki diğer yerleşim yerlerinde Müslüman ve Hristiyan nüfus olarak kayıtlara geçmiş olması, Müslümanlar arasında evliliklerin olması (Amalgamasyon) insanların ifadelerine göre kendilerini hissettikleri veya kendilerine empoze edilen halk olarak tanımlamalarına neden olmuştur.

Makedonya'daki Türkler ülkenin her tarafında dağınık olarak yaşarken, Arnavutlar Batı Makedonya ve Üsküp bölgesinde yoğunluklu olarak yaşarlar. Makedonlar ve Arnavutlar arasında her türlü baki ve ötekileştirmeye maruz kalmış olan Türkler mevcudiyetlerini bugünlere kadar Türk- lük sevdası ile sürdürebilmişlerdir. Haklı olarak 1974 Anayasasında olduğu gibi Makedonya dev- letinin kurucu halkları arasında tanınmış hakla- rının Orhi çerçeve antlaşması ile yok edilmesine çok şiddetli olarak çıkmaktadırlar. Makedonya topraklarında başta Türkiye'ye olmak üzere ya- şanan bir zorunlu göçe rağmen varlıklarını sür- dürmek kararlılığını göstermektedirler.

Torbeşliler, Makedonya'da Batı Makedon- ya, Üsküp ve Plasnica bölgesinde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Radika boyunca birçok Torbeş yerleşim yeri bulunmaktadır özellikle, Demre ve Sturga bölgesi arasında yoğun bir nüfus oranına sahip iken Kalkadelen e yakın Bogovin ve Kamen- yen yerleşim yerleri arasından Urviç (750 nüfus- lu) ve Yalovyane (550 nüfuslu) Torbeş yerleşim alanlarına da ulaşılır. Torbeş bölgelerinde MATU- SİTEP'in (Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilat- ları Birliği) yoğun çalışmaları mevcuttur. Makedon yasalarına göre bir yerleşim yerinde ebeveynlerin çocuklarının eğitimleri için okul açılmasını talep ettiklerinde sayı gözetilmeden Makedonlar için

2-3 çocuk için bile sınıf açılırken bu sayı ancak 8-10 çocuk Türkçe konuşursa mümkün olabilmektedir. Makedonya yasalarına göre 1 ile 9 sınıf arası ilköğ- retim ilk beş yılı bir öğretmen, 6 ile 9. sınıflar branş öğretmenleri ile verilirken, lise ise 10. sınıf ile 13. sı- nıf arasındadır. Lisese Türkçe sınıf açmak için yine Makedon yasalarına göre sayı mecburiyeti yoksa da bu durum Türkler söz konusu olduğunda 10-15 Türkçe eğitim almak isteyen öğrenci varlığında sınıf açılması söz konusu olabilmektedir. Bu bölgelerde yaşayan Torbeşliler Türkçe konuşamadıklarından dolayı kendi dillerinde eğitim görebilme imkanın- dan mahrum kalabilmektedirler. Bu bölgelerde Kreş ve Anaokulu açılıp Türkçe öğrenme isteğinin giderilmesi buradaki çocukların ve gençlerin kendi dilleri ile eğitim görebilmelerine olanak verecek- tir. Makedonya'da Ekonomik sebeplerden dolayı Avrupa ülkelerine devamlı bir göç söz konusudur. Ekonomik göçün etkileri Torbeşliler arasında da çok yaygındır. Çok çalışkan ve becerikli olan Tor- beşliler bütün Balkanlarda Roma usulü dondurma ticaretini ellerinde tutmaktadırlar. Ayrıca inşaat işçiliği, pastacılık, fırıncılıkta çok yaygındır. Tor- beşliler için yapılabilecek en önemli politika çok öğrenmek istedikleri Türkçelerine erişebilme olanaklarının sağlamaktır. Türkçenin olduğu her yer bize Torbeşlileri daha yakınlaştıracaktır.

Makedonya'daki Türkçe eğitim, Makedon- ya'daki Türklük için ilk hedef olmalıdır.

İlköğretim Okulları

Makedonya Cumhuriyeti'nde Türk dilinde eğitim yapan ilköğretim okulların sayısı 64, bun- lardan 40 okul 5 yıllığına eğitim verir, 24'ü ise 9 yıllığına devam eder. Ülke genelinde toplam Türk öğrenci sayısı 6902, öğretmen sayısı 491, bunla- rın 445'i sınıf öğretmeni, 446'sı branş öğretme- nidir.

Türkçe eğitim verebilen en köklü ilköğretim okulu Üsküp'deki Tefeyyüz İlköğretim Okulu'dur. Maalesef İrfan Kız Mektebi günümüze ulaşma- mıştır. Üsküp'e yakın Koliçani köyündeki Mus- tafa Kemal İlköğretim Okulu da Türkçe eğitimi Üsküp'ün kırsal bölgesi için vermektedir.

Doğu Makedonya'da sadece Radoviş ve Velandova-Çalıklı'da resmi Türkçe 9 yıllık okullarımız vardır ancak bu okullarda da çoğu dersler Makedonca yapılmaktadır. Türk kadrolarımızın olmasına rağmen eğitim sürecine dahil edemiyoruz. Batı Makedonya'da Türkçe eğitim verebilecek öğretmen sayısı fazla iken, Doğu Makedonya'da Türkçe ders verebilecek öğretmen açığı bulunmaktadır. Bunun için Doğu Makedonya'dan birçok genç, Batıya okumak için gelmekte, Gostivar'daki Adeksam Doğu Makedonya'daki gençlere yurt imkanı vermektedir.

Türklerin yaşadığı fakat Türkçe eğitimin olmadığı bölgelerde yeni Türkçe sınıfların açılması gerekir (Koşana, Köprülü, İştıp, Demir Kapı - Koreşnik köyü, Pehçevo - Crnik köyü, Bogovinye - Urviç ile Yelovyan köyleri, Mavrova ve Rostuşa, Debre, Dolneni - Sajdevo köyü, Struga - Podgorci - Labuništa ile Oktisi köyleri).

Plasnitsa Belediyesi

Plasnitsa Belediyesine Lisiçani ile Preglova köyle bağlıdır. Plasnitsa Mustafa Kemal ATA-

TÜRK İlköğretim Okulunda öğrenci sayısı 386, öğretmenlerin sayısı 37'dir. Preglova köyü öğrencileri buraya gelir. Lisiçani köyünde Yunus Emre 9 yıllık ilköğretim okulu var.

Mavrova ve Rostuşa Belediyesi

Mavrova ve Rostuşa belediyesinde nüfusun %31,10'u Türk olmasına rağmen Türkçe eğitim yoktur. Bağlı olan köyler Acievtsi, Velebirdo, Viduše, Jirovnitsa, Yançe, Prisoyrnitsa, Rostuşa, Skudrinje ve Trebişte 9 köyde toplam 460 öğrenci Makedonca eğitim görür. Skudrinje İstikbal derneği üzerinden Türkçe sınıfların açılması için velilerden imza toplama girişimi başlatılmıştır.

Dolneni Belediyesi Debreşte Köyü

Ali Fethi Okyar ilköğretim okulunda toplam 420 öğrenci mevcuttur. Türkçe eğitim alan 176, Makedonca 223, Arnavutça 19. Türkçe eğitim alan öğrenci sayısının artırılması için Türkçe eğitime teşvik edici faaliyetlerin yapılması gerekir.

Sajdevo Köyü

Kruşevo Belediyesi'ne bağlı olan Sajdevo köyünde Türkçe eğitime veliler olumlu bakıyor, teşvik amaçlı faaliyetler (okul onarımı, burs, kültürel geziler) düzenlenerek Türkçe eğitim başlatılabilir.

Debre Belediyesi

Debre belediyesinde Türkler, Debre şehir ve belediyeye bağlı Y.Kosovrasti, A Kosovrasti, Otişani, Ocovci, Rayçica, Mogorçe ile Cepişte köylerinde yaşar, Türk Nufusu 2684 yani %13.73 bölgede Türkçe eğitim yoktur. Debre şehir, A. Kosovrasti, Y.Kosovrasti ile Mogorçe köylerinde Türkçe eğitimin başlatılması gerekir.

Struga Belediyesi

Struga belediyesinde Türkler, Struga şehir ve belediyeye bağlı Boroç, Labuništa, Podgortsi, Mislişevo, Oktisi ve Radolišta köylerinde yaşar. Türk nüfus 3 628 yani %5,72 ve sadece Struga şehirde dokuz yıllık Türkçe eğitim vardır. Labunište, Podgorci ve Oktisi köylerinde Türkçe sınıfların açılması gerekir.

Lise Eğitimi

Ülke genelinde 8 bölgede 15 lisede (7 düz lise, 8 mesleki olmakla birlikte 2 sağlık, 2 iktisat, 3 teknik ve 1 kuaförlük-kozmetik) Türkçe eğitim yapılır. (Gostivar, Üsküp, Kalkandelen, Radoviş, Struga, Resne, Kırçova, Merkez Jupa). Öğrenci sayımız 1307 ve Türk öğretmen sayısı 131 dir. Aşağıdaki liselerde Türkçe sınıf düzeni ile Türklerle lise eğitimi verilmektedir.

Radoviş - Kosta Susinov Düz ve Meslek Lisesi, Kırçova - Mirko Mileski Düz ve Meslek Lisesi, Üsküp - Yosip Broz Tito Düz Lisesi, Struga - İbrahim Temo Düz Lisesi, Kalkandelen - Sağlık Meslek Lisesi, Resne - Tsar Samoil Düz ve Meslek Lisesi, Gostivar - Düz Lisesi, Gostivar - Sağlık Meslek Lisesi, Gostivar - Teknik Meslek Lisesi

Üniversiteler

Üsküp'teki Balkan Üniversitesi İngilizce eğitimi ile örnek bir kuruluştur. Akademik kadronun

konularında uzman akademisyenler tarafından desteklenmesi çok önemlidir. Gostivar'daki Vizyon Üniversitesi Türkçe eğitim yapmaktadır. Torbeşlilerin Üsküp'deki Fon üniversitesi önemli eğitim kurumlardandır. Bu kurumların YÖK tarafından denkliğinin onaylanması yüksek öğretimde Türkiye'yi daha yakınlaştıracaktır. Üniversite eğitimi için de Türkiye'den yaklaşık altı bin genç Makedonya'ya bulunmaktadır. Bu öğrencilerin uyumu, sadece diploma değil gelecekleri için de iyi yapılandırılmış bir eğitime tabii olmaları çok önemlidir.

Makedonya'daki en büyük devlet üniversiteleri Üsküp'deki Kiril Metodil, Kalkandelen'deki Tetova üniversitesi ve İştıp'deki Goce Delcev dir. Özellikle Türkiye'den gelenler İştıp'deki üniversiteyi tercih etmektedirler. Son dönemlerde özel üniversitelerin sayıda artmıştır.

Bulgaristan'daki Pomaklar, Kosova'daki Goralılar da Torbeşliler ile aynı kaderi yaşamış kardeşlerimizdir. Hepsini dinlerini sürdürebilmiş ama dillerini devam ettirebilme imkanını bulamamış Türk orjinlilerdir. Bütün bu halklar için en önemli nokta Türkçenin konuşulabilen, anlaşılabilen bir dil haline getirilmesidir. Bu konu da bölgede istek ve arzu da çok yüksektir.

Makedonya'daki Yörük Türkleri, Yıldırım Beyazıt Han sonrasında Musa Çelebi'yi destekledikleri için taht kavgasını kazanan Çelebi Mehmet tarafından bu bölgede tutulan Ofçabolı Yörüklerinin torunlarıdır. Bu bölge yörükleri Saruhan bölgesi yörükleri ile aynı gelenekleri sürdürürler. Aynı soydan aynı kökten gelen yörüklerin telaffuzları (boğumlama) bile aynıdır.

Yörük, çabuk hareket eden, devamlı göç eden, yani göçer demektir. Kelime anlamı, hızlı çabuk demektir. Anadolu'daki yörükler hala göçerler. Tarih boyunca yörüklerin bu hareketli yaşantılarından istifade edilmiş ve değişik yerlerde iskana tabii tutulmuşlardır. Rumeli'de, Balkanlar'da ve Makedonya'da yayılışları tamamen bunun sonucudur.

Balkan yarımadasında özellikle Makedonya da tarih boyunca çeşitli kavimler (Traklar, İllirler, Romanlılar, Slavlar gibi) yerleşmişlerdir. Bu

bölgenin dolayısı ile Makedonya'nın Türkler ile tanışması dördüncü yüzyılda Hun Türklerinin buralara gelişlerine dayanır. Hun Türklerini, Avarlar, Bulgarlar, Kumanlar, Kıpçaklar, Peçenekler, Vardariotlar takip etmişlerdir. Yörükler ise on-dördüncü yüzyılın ikinci yarısından sonra yani Osmanlı döneminde yerleşmeye başlamışlardır. Bugün Makedonya'nın Valandova, Doyran gölü ve Ustrumca etrafında yörük köyleri vardır.

Bu yörükler Anadolu yörüklerinden olup harp zamanlarında geri hizmetlerde kullanılan bir sınıftılar. Otuz kişilik ocak şeklinde timara sahiptiler. Bunların beşi eşkinci ve yirmi beşi yamak olup, sefer zamanlarında yamaklar eşkincilere ellişer akçe verirlerdi. Buna karşı savaştan muaf tutulurlardı. Bu yüzden kendilerine 'ellici' de denirdi. Yörükler oturdukları bölgeye göre veya kendi eski adlarıyla anılırlardı. Her bölgede Yörük Beyi veya Miri Yörükkan adlı bir amirleri vardı. Yörüklerin yerleşim yerleri çoğunlukla Köstendil sancağında Makedonya bölgelerinde idi. Bugün Pirin Makedonya'sı Bulgaristan'a ait olduğundan Köstendil de Bulgaristan tarafında kalmıştır. Batı devletlerin, Trakya'daki Türk hakimiyetini kırmak için Trakya'nın sadece doğu tarafını Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakırken diğer kalan kısımlarını Yunanistan ve Bulgaristan arasında bölünmesini sağladıkları gibi Doğu Makedonya'daki yörükleri de Makedonya ve Bulgaristan arasında bölünmüş bir duruma sokmuşlardır. Balkanlardaki Türklük, bir kuşak tarzında Prizren'e Mamuşa'ya kadar uzanmaktadır. Yörüklerin özellikle Makedonya da ki yerleşim yerleri Doyran gölünün güneyinden Usturumca, Radoviç'e ve Kuzey Batı tarafından da Ofçe Bolu'ya kadar bir çember şeklindedir. Osmanlı döneminde bu bölgede madencilik gelişimi için çaba harcamışlardır. Tayyip Gökbilgin'in "Rumeli de Yörükler, Evlad-ı Fatihan ve Tatarlar" adlı yapıtında Yörükler, "Tanrı Dağı- Naldöken, Selanik-Vize-Oh-gebol" adları ile sınırlanmıştır.

Eylül 2016 tarihinde Kurban Bayramı'nda Radoviç'teki Kılavuz köyünde kurban keserek halkla mülakat etme imkânı yaratıldığında, köydeki büyük baş hayvan yetiştiriciliğinin getirilen sınırlamalar ile nasıl ekonomik değerini yitirdiği, insanların yetiştirdikleri hayvanların Radoviç'teki Makedon kasaplara çok ucuz fiyata satmaktan

başka yollarının olmadığı tespit edilmiştir. Bu bölgeden Türkiye'ye canlı hayvan ihracatı her iki tarafa da çok şey kazandıracaktır. Bundan en çok da yüzyıllardır kaderlerine terk edilmiş Yörükler ve Romanlar yararlanacaklardır. Tito zamanında keçi yasağı bu bölgedeki Türklerin göçüne sebep olmuştur.

Doğu Makedonya'da yaşayan Roman orjinlilerin büyük bir kısmı Türk kimliğin benimsemişlerdir. İştıp, Radoviş ve Usturumca'da yaygın olarak yaşarlar. Radoviş'in nüfus sayımlarındaki %13,5 Türk oranı Roman kardeşlerimizin biz Türk orjinliyiz demelerinden kaynaklanmaktadır. Radoviş'teki Şahin mahallesi 6000 nüfusludur. Bütün mahaller Türk bayrakları ile donatılmış, Türkçe'nin güzel sesi her zaman mahallede işitilmektedir. Balkanları kendi çıkarlarına göre tekrar yapılandırmak isteyen emperyal güçler bu bölgelerde Roman kültürünü yaşatma adı altında bu kardeşlerimizi bizden koparmak için yoğun çaba göstermekte Avrupa Topluluğunun projeleri kapsamında kurulan Roman derneklerine her türlü maddi destek sağlanmaktadır. Romanların Türk aidiyeti hiçbir zaman görmemezlikten gelinmemelidir. MATUSİTEB yöneticileri bu bölgeye her zaman yoğun bir önem vermektedirler. Roman kardeşlerimiz bizim ayrılmaz bir parçamızdır.

Romanlar Avrupa yaklaşık olarak 14 milyon kadardır. Kuzeybatı Hindistan'dan 11-14 yüzyıl arasında göç etmişlerdir. Sankrit dil grubundan bir dil konuşurlar. Arli, Kovaci- Burudji, Djambazi, Baruci, Juzari, Pristevaci, Gilanlı ve Topanlı da yoğun olarak yaşarlar. Müslüman dinini seçenlere Xoraxone Romanları, Hristiyan dinini seçenlere Dasikane Romanları denir. 2002 yılında yapılan son nüfus sayımına göre Makedonya'da yaşayan Romanların nüfusları 53.879'dır bu da bütün nüfusun %2,66'sidir. Tahmini nüfus 150 bin kadardır. Üsküp'ün kuzeyinde Suto Orizari'de 13.300 kişi yaşamaktadır. Kosova'daki savaştan sonra da 1700 kişilik bir göçmen grubu Manastır ve Prilepe'ye yerleşmiştir. Makedon toplumunda yaşayan Türklerin sayısı, Makedonya devletinin yaptığı en son nüfus sayımında (2002) %3,85 olarak tespit edilmiştir. Bu orana, Makedonya da yaşayan Türklerin, oranlarının az gösterildiği şeklinde yoğun bir itirazları vardır.

Onlara göre bu oran %6-8 arasındadır. Makedonya da nüfus çok önemlidir. Çünkü 2001 Ohri çerçeve antlaşması ile bir bölgede yaşayan halkın oranı %20 in en fazla onların dilleri resmi dil, oran %50 den fazla ise onların bayrakları resmi bayraktır. Örneğin nüfusun büyük çoğunluğu Türk olan Merkez Jupa ve Plasniça'nın her yerinde ve resmi

makamlarda Türk bayraklarını görmek mümkündür. Makedonya'da Türkler her bölgede yaşamaktadırlar. Türklerin %60'ı Batı Makedonya'da %40'ı da Doğu Makedonya'da yaşamaktadırlar. Türklerin en fazla oldukları il Üsküp'tür ama nüfusa göre en yüksek oranda bulundukları şehir ise Gostivar'dır.

Tablo 1. Makedonya'daki Türklerin Belediyelere göre dağılımı

Belediye	Sayı	Oran
Üsküp	12.978	%1.5
Gostivar	12.486	%14.6
Usturumca	7.076	%8.1
Debre	6.775	%7.8
Kalkandelen	5.076	%5.6
Pirlepe	4.932	%5.5
Radoviç	4.855	%5.4
Köprülü	4.325	%5
Kırçova	4.241	%4.5
Manastır	3.258	%3.8
Resne	3.218	%3.8
İştıp	2.909	%3.5
Ohri	2.885	%3.5
Mak Brod	2.497	%2.8
Kumanova	2.314	%2.6
Valandova	1.719	%1.8
Kruşova	1.611	%1.6
Struga	1.068	%1.6

*(Hoca, 2011)

Fransızların 'Balkan Salatası' dedikleri Makedonya esasında bir coğrafyanın adıdır. Makedonya'nın dili Bulgarcaya yakınken, tarih olarak Büyük İskender ile Yunanistan ile problemleri bulunurken, Makedonya Ortodoks kilisesi de Sırbistan Ortodoks kilisesine bağlı olarak uzun yıllar hizmet vermiştir. Makedon kimliği tamamı ile ötekileştirme ile oluşturulmuştur. Makedonya'daki en büyük dramları zorunlu göçler olmuştur.

Osmanlı'dan sonra, Sırp-Hırvat-Sloven kralığı, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti ve 1991'den sonra da Makedonya Cumhuriyeti olarak yaşanan dönemlerde, Makedonya'da yaşayan Türklerin karşılaştıkları siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik baskılar sonucunda yaşanan en büyük gerçek göçtür. Makedonya'da yaşayan Türkler dönem dönem Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Türklerin yanında Türk kültürünü benimseyen Arnavutlar ve Boşnaklar da Anadolu'ya göç etmişlerdir. Göç olgusu Makedonya'daki demografik yapıyı değiştirmiş, Türklerin nüfusları Makedonya'da yaşayan halklar arasında en fazla azalan kısmı oluşturmuştur.

Göç hareketleri bir iç göç olarak, Balkanlar'da Türk nüfusun etkinliğini kaybetmesinde önemli rol oynayan 1683-99 Osmanlı Avusturya savaşıyla başladığını söylemek gerekir. 1804 Sırp isyanı ile ve sonrasında Osmanlı Rus savaşları gibi gelişmeler göçlerin devamlılığını sağlamıştır. 1908 sonrası da devam eden göç hareketi Türk hakimiyetinin sona ermesi ile birlikte artmıştır. 1908-1923 yılları arasında 300 bin kişi göç etmek zorunda kalmıştır. Gerek I. Dünya savaşı yıllarında, gerekse 1918 de kurulan Sırp Hırvat Sloven Kralığı döneminde dil, milliyet, eğitim vb. hususlarda olumsuzlukların Türklerin göç etmesine etki ettiği görülmektedir. Söz konusu dönemde 120 bin civarı göç yaşandığı bilinmektedir. II. Dünya savaşının devam ettiği yıllarda Bulgar işgalleri ve gerekse Türkleri yok sayan uygulamalar göç için ortam hazırlamıştır. İkinci dünya savaşı sırasında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyet'in Arnavutluk'u yanına çekme politikası sırasında birçok Türk'ün soyadına i eklenerek Arnavut yapılmış ve Arnavutluk'tan hem Kosova'ya hem

Makedonya'ya yoğun Arnavut göçü olmuştur. Yaşanan bütün bu baskılardan sonra bir ailenin bir çocuğu kendini Türk diğeri Arnavut diğeri de Torbeşli olarak tanımlayabilmektedir. 1947 de Tito, Stalin'in baskısı ile Yugoslavya'daki bütün Müslümanlara baskı uygulamaya başlamıştır. Türklerin haklarını savunmak için Yücelciler adında teşkilatlanan Makedonya Türkleri bunun bedelini ödemişlerdir. Yücelcilerin dört lideri asılmış ve yirmiyeye yakın üyesi de çok uzun süren hapis cezalarına çarptırılmışlardır. 1952 de "Serbest Göç" Antlaşması Türkiye ile Yugoslavya arasında imzalanmıştır. Sosyalist rejim halkı kendi istekleriyle serbest göç ettiklerini imzalamaları karşılığında göç etmelerine izin vermiştir. Makedonya'dan Türkiye ye 1950-1967 yılları arasında 77.431 aileye mensup olarak 305.158 kişi anavatanına göç etmiştir. Kamulaştırma yoluna giden sosyalist rejim Makedonya da birçok Türk malına el koymuştur. Mallarına el konulan Türkler, baskı ve şiddete maruz kaldıkları gibi işsiz kalmaları da göç etmelerini zorlamıştır.

Tablo 2- 1953'ten günümüze kadar Makedonya nüfusu

Milliyet	1953 %	3. sınıf %	4. sınıf %	5. sınıf %	6. sınıf %	7. sınıf %	8. sınıf %
Makedon	860.699 68.5	1.000.854 71	1.142.375 69	1.279.323 67	1.328.187 65.3	1.288.830 66.5	1.297.971 64.18
Arnavut	162.524 12.4	183.108 13	279.871 17	377.208 19.8	441.987 21.7	442.914 22.9	509.083 25.17
Türk	203.938 15.6	131.431 9.6	108.552 6.6	86.591 4.5	77.080 3.8	78.019 4	77.959 3.85
Roman	20.462 1.6	20.606 1.5	24.505 1.5	43.125 2.3	52.103 2.6	43.732 2.3	53.879 2.66
Ulah	8.668 0.6	8.046 0.6	7.190 0.6	6.384 0.3	7.764 0.4	8.467 0.4	9.605 0.48
Sırp	35.112 2.7	42.728 3.0	46.465 2.8	44.468 2.3	42.277 2.1	39.260 2.0	35.939 1.78
Müslüman Türkbaş- Torbeş	1.591 0.1	3.002 0.2	1.248 0.1	39.513 2.1	31.356 1.5	15.315 0.8	16.451 0.8
Bulgar	920 0.1	3.087 0.2	3.334 0.2	1.980 0.1	1.370 0.08	1.547 0.1	2.640 0.1
Yunan	848 0.1	836 0.05	536 0.015	707 0.04	474 0.02	349 0.015	900 0.03
Boşnak						7.244 0.4	17.084 0.84
Yugoslav		1.260 0.1	3.652 0.2	14.225 0.7	15.703 0.8	594 0.025	915 0.03
Diğerleri	9.752 0.8	10.995 0.7	29.580 1.7	15.612 0.8	31.838 1.6	8.703 0.4	20.993 1.04
Total	1.304.515 100	1.304.514 100	1.647.308 100	1.909.308 100	2.033.964 100	1.936.877 100	2.034.359 100

*(Hoca, 2011)

1945 sonrasında etnik olarak son derece karmaşık olan nüfus, Halklar, Milletler ve Etnik Gruplar şeklinde üçlü bir sisteme göre sıralanmıştır. Makedonlar ilk gruba dâhil edilirken Türkler, Arnavutlar ile birlikte ikinci gruba dâhil edildiler. 1950 ile 1990 arasında Makedonya'daki Türk ve Arnavut nüfusun belirlenmesinde Belgrad, Tiran ve Moskova arasındaki ilişkilerin batıyla olan ilişkilerinin etkin olduğu muhakkaktır.

Osmanlı döneminde büyük topraklarda çiftlik hayatı sürdüren Türkler akıncı beyleri olarak bu topraklarda hüküm sürerken, Osmanlı sonrası dönemde toprakları ellerinden alınan, eğitim

hakkı kısıtlanan sonuçta okuyarak iyi yerlere gelemeyen ve kamu da iş imkânı bulamayan bir konuma düşürülmüşlerdir. İş imkânı bulamayan Makedon Türklerine kalan tek seçenek de Göç olmuştur. Bugün Makedonya da yaşayan Makedon Türklerinin meslek seçimlerine baktığımızda %40-50 oranında tarım ve hayvancılıkta, %10-15 oranında sanayi ve madencilik sektöründe, %10 oranında İnşaat, %10 oranında ticarete görülürken sadece her biri %5 oranlarında eğitim ve kültür sektöründe, zanaatçılık ve hizmetlerde, sağlık ve sosyal hizmetlerinde çalışır oldukları tespit edilebilmektedir.

Tablo 3. Kamu görevlerinde çalışan milletlerin çerçeve anlaşmasından önce ve sonraki durumu

Milliyet	1997	2007
Makedon	84.93	77.39
Arnavut	8.27	17.42
Türk	1.96	1.47
Roman	0.50	0.57
Sırp	2.10	0.19
Ulah	0.72	0.19
Boşnak	0.00	0.30
Diğerleri	1.52	2.47

* (Matusitab, www.matusiteb.org.mk 2016).

Makedonya'nın bağımsızlığından sonra Türklerin karşılaştıkları sorunların biri de ana dilde eğitimidir. Makedonya cumhuriyeti anayasasının (Madde 44) göre Makedonya vatandaşlarının ana dilleriyle ilköğretim (lise öğrenimi dahil) görmeye hakları vardır. Anayasa ile teminat altına alınmış olmasına rağmen, Türklerin anadilde eğitim hakkına bütün Makedonya da ulaşmış oldukları söylenemez. Doğu Make-

donya, Jupa, Koliçani, Debre köylerinde Türkçe eğitimde yaşanan sorunlar bunun en somut örnekleridir. Radoviç, Debre (Jupa), Kırçova da Türkçe eğitim veren okulların kapatılması gibi gelişmeler yaşanmıştır. 1993'te yönetim halkın (Torbeşlerin) Türk olmadıklarını gerekçe göstererek Türkçe eğitime izin vermemişlerdir. Eğitim sorunu Doğu Makedonya da daha fazla olduğunu bilinmektedir.

Genelde Türkçe öğretim 1'den 4'e kadardır. Bu yörenin 78 yerleşim biriminde yaşayan Türk öğrenciler 5'ten 8'e kadar Makedonca okunmak zorundadırlar. Radoviç te Ali Koç, Kılavuz ve Kocaali, Pirlape'ye bağlı Kanatlar köyü, Valandova'ya bağlı Çalıklı'da Karbintsi belediyesine bağlı Radanya, Hocalı, Pırnalı, Kutsa ve Ustrumca'da Türkçe öğretim veren okullarda 1 ile 4. sınıflarda karma eğitim de bulunmaktadır. Makedonya'da ilköğretim çağında okuyan yaklaşık 12 bin Türk çocuğu bulunduđu bilinmektedir. Bunlardan Anayasanın garanti ettiđi ilköğretim hakkını yalnız 5-6 bin çocuk kullanabilmektedir. Makedonya Türkleri yüksek öğretimde de aynı sorunlar yaşamaktadır. 1963-64 öğretim yılında Üsküp Pedagoji Akademisinde 1976-77 öğretim yılında Üsküp Filoloji Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri açılmıştır. Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji, Tarih ve Coğrafya dersleri için öğretim üyesi yetiştiren Pedagoji Fakültesinde söz konusu dersler Türkçe verilmekteydi. Ancak ihtiyaç olduđu halde Türkçe eğitimi siyasi gelişmelerin etkisi ile 1987 de son verildi. Makedonya da üniversitelere kayıt olabilmek oranı Türkler için iki ayrı kaynakta %0,7 veya %1,3 olarak verilmektedir. 1994 BÖP (Türkiye Cumhuriyeti'ni kardeş Türk cumhuriyetleri Muhtariyet ve akraba topluluklarına yönelik başlattıkları Büyük öğrenci projesi sayesinde birçok Makedon Türk genci yüksek öğretime Türkiye de devam edilmesine imkân sağlanmış ama büyük çoğunluğu Makedonya'ya dönmeyerek Türkiye'de kalma tercihlerini kullanmışlardır. Ama öğrencilerin bir süre Türkiye'de aldıkları eğitimleri, anavatanları ile kaynaşmalarını çok arttırmaktadır ve onlarda Makedonya'da bunun karşılığını Makedonya'daki Türklere hizmet vererek kat be kat ödemektedirler. Makedonya'daki öğrencilerin Türkiye'deki eğitimlerden yeterlilik sınavının engel olmadan sürdürölmesi için önlemler alınmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlara olan çalışmalarını son dönemde arttırması sonucu, hem burada yaşayan soydaşlarımıza bir güven gelmiş, hem de Balkan ülkeleri ile ilişkilerimiz çok daha iyi bir konuma yükselmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Balkanlara hizmetleri TİKA, Yunus Emre Kül-

tür Vakfı, Halkbank, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar ve Dışişleri Bakanlığına bağlı Büyükelçilikler ve Konsolosluklar ile sürdürmektedir. Makedonya Türk Büyükelçiliğinin rehberliğinde kurulan MATUSİTEB ile Makedonya da faaliyet gösteren bütün Türk dernekleri bir çatı altına toplanmış hizmetlerin daha entegre olması sağlanırken daha kaliteli bir hizmet verilmesi de amaçlanmıştır.

Osmanlı dönemimde Makedonya'da ve bütün Balkanlarda yapılan vakıf eserleri esasında Osmanlı'nın Rumeli'ye bir mührü gibidir. Bugün bu eserler TİKA sayesinde eski görkemli günlerine dönmektedir. Bunlardan örnek olarak verebileceğimiz Üsküp' deki Hünkâr ya da Sultan Murat Camii 1436 yılında II. Murat tarafından inşa ettirilmiştir. Üsküp'ün en büyük camisidir. Camii bahçesinde, Üsküp saat kulesi konuşlanmıştır. TİKA 'nın bugüne kadar yaptığı önemli eserlerden biri de Mustafa Paşa Camii, 1492 de Koca Mustafa Paşa bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Türbesi cami yanındadır. Camii 1912-2 yılları arasında cephan olarak kullanılmıştır. Halk tarafından çok önem verilen bu camii, TİKA tarafından restore edilmiş tekrar ibadete açılmıştır. Vaazlar Arnavutça verilmektedir. Son dönemde TİKA Sultan Murat Camii, Alaca Camii ve Saray camisinin restorasyonunu tamamlamıştır.

Makedonya'da yaşanan sıkıntılardan biri de. Doğu Makedonya'da hiç Arnavut yaşamamasına rağmen müftülerin Arnavut asıllı olmaları ve vaazlerinde Arnavutça yapılmalıdır. Bu durum Doğu Makedonya'da yaşayan Türkler üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır.

Sırp Osmanlı'dan sonra Makedonya da Osmanlı'nın izlerini silmek için birçok vakıf eserini yıkmış ve tahrip etmişlerdir. İştîp'deki Hüsamettin Paşa camisinin kullanılmayacak şekilde tahrip edilmesi, camii etrafındaki Türk mahallesinin de yok olmasına neden olmuştur. İbadet yerleri yıkılan Müslümanlar her zaman yaşadıkları yerlerden göç etmişlerdir. Aynı durum Üsküp'te de yaşanmıştır. Bunun en güzel örneği Burmalı Camiidir. Camii yıkıldıktan sonra Vardar'ın o kıyısındaki Müslümanlar o kıyıyı terk edip diğer kıyıdaki

mahallelere taşınmışlardır. Şu anda Çayır mahallesi denilen bölge, Kale eteğindeki eski Tophane mahallesidir.

Makedonya'daki ötekileştirme ile asırlardan beri hiç bitmeyen Müslüman ve Hristiyan ayrımı, ülkeyi hiçbir zaman bir uluslu hale getirmemiştir. Makedonya'daki mevcut olan gerçek, ne kadar nüfusun var o kadar hakkın var, prensibine dayanmaktadır. Makedon Arnavut çatışmasının temelinde, ülkede söz sahibi olabilme savaşı yatmaktadır. Türkler zaten Osmanlıların torunlarıdır diye her iki halk (Makedonlar ve Arnavutlar) tarafından mesafeli yaklaşılrken, yapılan çalışmalarda ise Makedonya da en uyumlu halk olarak Türkler çıkmaktadır. Makedonya da yaşayan Türkler açısından en büyük tehlike Etnik Türklüğün hakim olan düşünce olmasıdır. Kültürel Türklüğün bu kadar güçlü olduğu topraklarda Kültürel Türklüğü zenginleştirme, sadece Müslümanlar için değil bütün Makedonyalılar için kapsayıcı bir şemsiye olacaktır. Makedonya da nüfus önemlidir ama Ulahlılar bu gerçeği yıkmış bir halktır. Genel nüfusa oranları %1-2 arasında olsa bile ülkede de birçok önemli mevki de olmaları, Makedon Türkleri için de bir örnek teşkil etmelidir.

Makedon Türklerin en çok dikkat edilecek noktalardan biri de Torbeşlilere, Yörüklerle ve Türklüğü benimseyen Romanlara karşı dışlayıcı yaklaşım göstermemeleri ve kendi toplumlarından hariç tutmamalarıdır.

Makedonya'daki Türkler artık Osmanlı dönemindeki gibi toprak ve hayvancılıkla yaşamlarını sağlayacak durumda değildirler. Makedon toplumunda bir yerlere gelebilmeleri için çok çalışıp, iyi bir eğitim alıp ülkelerini refaha götürebilecek pozisyonlar için aranır olmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Mekik göçü (hayatlarında bir ayakları Makedonya'da bir ayakları Türkiye'de) devam ederken Türkiye'de yaşamlarından aldıkları güçle Makedonya'da daha iyi bir pozisyona gelmek için daha çok mücadele etmeleri gerekmektedir. Bilinmeli ki göç yarı ölmek demektir.

Makedonya'daki Türklük adına yapılabilecek en büyük adımlar:

Kuzey Makedonya'nın en büyük üçüncü bankası olan Halkbank'ın 'Ustadan Çırağa Türk El Sanatları' kapsamında Kazaz sanatı ustası Hasan Tabakoğlu ve Ağaç kakma sanatçısı Osman Nergiz'in Makedonya'daki Türklerin yanı sıra Makedon ve Arnavut öğrencilere sanatı öğretmeleri bir toplumda Türkofil kavramının nasıl hızlı bir şekilde gelişebileceği gösterilmiştir.

MATUSİTEB in bütün Türk derneklerini kendi çatısı altına alması Kuzey Makedonya'daki hizmetin daha etkili, hızlı ulaşmasını sağlamaktadır. Dernekler arası iş birliğini arttırmaktadır.

Makedonya tarihinde Birlik gazetesi, Sesler dergisi ile her zaman varlığını hissettiren Makedonya Türk basın hayatı bugün Yeni Balkan gazetesi ile Türklerin sesi olmaktadır. Bu topraklar, Yahya Kemal Beyatlı'nın, Necati Cumalı'nın, Abdülfettah Rauf'un, Necati Zekariye'nin, Fahri Kaya'nın, İlhami Emin'i yetiştirmiştir. Üçüncüler hareketi buradan doğmuştur. Gençler arasında Edebiyata her zaman ağırlık verilmelidir. Üsküp'te yapımı yılan hikayesine dönen Türk Tiyatrosunu içeren kültür merkezi bir an önce tamamlanmalıdır.

Türkçe Eğitim Bayramı her yıl 21 Aralık'ta kutlanmaktadır. Makedonya'daki Türklerin tek bayramı olan bugün Türkiye Cumhuriyeti tarafından da her zaman önemsenerek en yüksek düzeyde temsil ile kutlanmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Resmi bayramları Makedonya'daki Kültürel Türklük kavramını benimsemiş kardeşlerimizle özel resepsiyonlar ile geniş kapsamlı ve üst düzey devlet bürokrasisinin temsili ile kutlanmalıdır.

Kısaca HID-BAH-ŞEN FEST diye tanımlanan Çalıkli Hıdırlaz şenliklerinde Makedonya'daki folklor topluluklarının gösterileri, bu bölge ile kültürel olarak bir bütünlük içinde olan Batı Trakya Türk Topluluğunun Gümölcine ve İskece bölgesinden katılımcılar, Bulgaristan'ın Kırcaali, Mestanlı, Harmanlı bölgesi ile Deliormanlar bölgesinden Razgrad, Şumru, Silistre, Plevne bölgesinden gelen katılımcılarla, Türkiye'nin belli bölgelerinden katılan folkler ekiplerinin gösteri ile festival çok şenlikli olarak başlamaktadır.

Türk Radyo ve Televizyonundan Türk Halk ve Sanat müziği sanatçıların konserleri festivalin akşam bölümünün en önemli kısmını teşkil etmektedir. Folklor gösterilerinden başka, geleneksel Çalıklı Yağlı güreşler ile bu bölgenin pehlivanları çimene çıkmaktadırlar. Güzel sanatlar ve el sanatları sergileri, fotoğraf sergileri, tiyatro temsilleri, futbol turnuvası, konferanslar ve Halk Kültürü Sempozyumları dolu dolu bir hafta çeşitli kültürel etkinlikler ile geçmektedir. Festivale Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Makedonya Türk Büyükelçisi, Valandova Belediye Başkanı mutlaka katılıp konuşma yapmaktadırlar.

Bölge insanın yaşantısının bütün güzellikleri ve ürünlerinin satışları alanda kurulan açık festival alanında teşhir edilmektedir. Etkinler sadece Valandova da sınırlı kalmamakta, sempozyum ayağı Üsküp'te cereyan ederken, Türklerin yoğun olarak yaşadığı, Gostivar, Kalkandelen, Demre, Manastır, Ohri, Ustruga, İştıp, Radoviç ve Usturumca gibi şehirlerde de etkinlerin belli kısımları yapılarak o bölge insanlarının da katılımı sağlanmaktadır. Festivalin günlük aktiviteleri bittikten sonra Çalıklı'da bulunan TİKA'nın katkıları ile çok iyi bir eğitim kurum haline gelen Namık Kemal İlköğretim okulunda bu bölgenin hanımları tarafından yapılan bütün güzel lezzetler misafirlere ikram edilmekte, bölgenin yemek kültürü hakkında da çok güzel bir imkan doğabilmektedir.

Bütün yemekler imece usulüne göre hazırlanmakta her hünerli el en çok sevilen veya seveceğini ümit ettiği ürününü sergilemektedir. Çalıklı festivali bir an önce Uluslararası ölçekli bir formata yükseltilmelidir.

Makedonya tarihinde Türklerin bu topraklardan göçünü hızlandıran, artık biz bu topraklarda tutunamayız düşüncesine neden olan Yücelciler olayı için mutlaka bir anıt şehitlerimizin aziz hatırasına istinaden yapılmalıdır. Ulusal kahramanlar hiçbir zaman unutulmalıdır.

TİKA, Yunus Emre enstitüsü, TRT Üsküp, Anadolu Ajansı Kuzey Makedonya'daki Türk varlığı için yaşamsal destek vermektedir. Öz verili çalışanları ile Türkiye ve Kuzey Makedonya arasında çok sağlam köprüler kurulmaktadır. Yunus Emre Enstitüsü tarafında Kurşunlu han bir an önce tam faaliyetli olarak hizmete girmelidir.

Türkiye ile Kuzey Makedonya arasında spor iş birliği, futbol basketbol ve diğer spor dallarında ortak faaliyetler Türklük kavramının daha olumlu olarak Kuzey Makedonya'da yerleşmesine sebep olacaktır.

Şunu unutmamak gerekir ki Makedonya'da tarih Kötü Türk üzerine kurulmuştur. Osmanlı dönemindeki her isyan milli mücadele olarak değerlendirirken, Osmanlı'nın bu toprakları asırlar boyunca işgal ettiği yaklaşımı ile bir tarih yaratılmıştır.

Türkiye Cumhuriyet'inden Kuzey Makedonya'da görev alacak her bir personelin Türkiye'de bu bölgenin uzmanları tarafından eğitilmesi, belli bir yeterliliğe gelenlerin ancak bölge de çalışmalarına izin verilmelidir.

TİKA'nın Makedonya'daki örnek çalışmaları, Osmanlı'dan kalan vakıf eserlerin günümüzde bütün görkemi ile tekrar faaliyete geçmesinden, Doğu Makedonya'daki Yörük köyleri Kauçitsa, Alikoç, Koç Ali, Kızıldoğan, Kılavuzlu alt yapı (su tesisatı ve kanalizasyon ve yollar), okulların tamirleri ve veya yeniden yapılması, Kiril Metodil üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalının bazı bölümlerinin yenilenmesi ve Balkanların en modern yoğun Bakım ünitesinin kurulması gibi çok çeşitli boyutlarda olmaktadır.

Makedonya'da gelecek ayrışma ve ötekileştirme üzerine değil farklılıkları kabul ederek bütünleşme üzerine oturduğunda ülkenin bir ulus olarak dünya siyasetinde yerini alabilmesi ancak mümkün olabilecektir.

Tablo 4: Makedonya Cumhuriyeti genelinde 2002 yılında Türklerin yerel yönetimde siyasi temsili

Sr.N	Belediye	Toplam Nüfus	Türk	Türklerin Oranı (%)	Toplam Meclis Üyeleri	Türk Meclis Üyesi	Türk Meclis Üyesi Oranı(%)
1	Üsküp	506926	8595	1,70	45	1	2,22
1.1	Aerodrom	72009	430	0,60	27	0	0,00
1.2	Butel	36154	1304	3,61	19	0	0,00
1.3	Gazi Baba	72617	606	0,83	27	0	0,00
1.4	Gorçe Petrov	41634	368	0,88	23	0	0,00
1.5	Karpoş	59666	334	0,56	23	0	0,00
1.6	Kisela voda	57236	460	0,80	23	0	0,00
1.7	Saray	35408	45	0,13	19	0	0,00
1.8	Merkez	45412	492	1,08	23	0	0,00
1.9	Çayır	64773	4500	6,95	27	2	7,41
1.10	Şuto Orizari	22017	56	0,25	19	0	0,00
2	Araçinovo	11597	0	0,00	15	0	0,00
3	Berovo	13941	91	0,65	15	0	0,00
4	Manastır	95385	1610	1,69	31	1	3,23
5	Bogdançi	8707	54	0,62	11	0	0,00
6	Bogovinye	28997	1183	4,08	19	0	0,00
7	Bosilovo	14260	495	3,47	15	0	0,00
8	Bırveniça	15855	2	0,01	15	0	0,00
9	Valandova	11890	1330	11,19	15	1	6,67

10	Vasilevo	12122	2095	17,28	15	1	6,67
11	Vevçani	2433	0	0,00	9	0	0,00
12	Köprülü	55108	1724	3,13	23	1	4,35
13	Viniça	19938	272	1,36	15	0	0,00
14	Vraneŝtiça	1322	276	20,88		0	0,00
15	Vrapçiŝte	25399	3134	12,34	19	3	15,79
16	Gevgeli	22988	31	0,13	19	0	0,00
17	Gostivar	81042	7991	9,86	31	2	6,45
18	Gradsko	3760	71	1,89	9	0	0,00
19	Debre	19542	2684	13,73	15	0	0,00
20	Debarça	5507	2	0,04	11	0	0,00
21	Delçevo	17505	122	0,70	15	0	0,00
22	Demir Kapı	4545	344	7,57	9	1	11,11
23	Demir Hisar	9497	35	0,37	11	0	0,00
24	Doyran	3426	402	11,73	9	1	11,11
25	Dolneni	13568	2597	19,14	15	0	0,00
26	Drugovo	3249	292	8,99		0	
27	Jelino	24390	2	0,01	19	0	0,00
28	Zayas	11605	0	0,00		0	
29	Zelenikovo	4077	1	0,02	9	0	0,00
30	Zrnovçi	3264	0	0,00	9	0	0,00
31	Yegunovçe	10790	4	0,04	15	0	0,00
32	Kavadar	38741	167	0,43	19	0	0,00

33	Karbinçi	4012	728	18,15	9	0	0,00
34	Kırçova	52048	2430	4,67	23	1	4,35
35	Konçe	3536	521	14,73	9	1	11,11
36	Kočana	38092	315	0,83	19	0	0,00
37	Kratovo	10441	8	0,08	15	0	0,00
38	Kriva Palanka	20820	2	0,01	19	0	0,00
39	Krivogaştani	6150	0	0,00	11	0	0,00
40	Kruşevo	9684	315	3,25	11	0	0,00
41	Kumanova	105484	292	0,28	33	0	0,00
42	lipkovo	27058	0	0,00	19	0	0,00
43	Lozovo	2858	157	5,49	9	0	0,00
44	Mavrova ve Rostuş	8618	2680	31,10	11	1	9,09
45	Makedonska Kamenica	8110	0	0,00	11	0	0,00
46	Makedonski Brod	7141	181	2,53	11	0	0,00
47	Mogila	6710	229	3,41	11	0	0,00
48	Negotino	19212	243	1,26	15	0	0,00
49	Novaçi	3549	27	0,76	9	0	0,00
50	Novo Selo	11567	0	0,00	15	0	0,00
51	Oslomey	10420	0	0,00		0	0
52	Ohri	55749	2268	4,07	23	1	4,35
53	Petroveç	8255	75	0,91	11	0	0,00
54	Pehçevo	5517	357	6,47	11	1	9,09

55	Plasniça	4545	4446	97,82	9	4	44,44
56	Pirlepe	69704	126	0,11	27	0	0,00
57	Probištip	76768	917	1,19	15	0	0,00
58	Rankovçe	16193	6	0,04	19	2	10,53
59	Radoviš	28244	4061	14,38	9	0	0,00
60	Resne	16825	1797	10,68	15	1	6,67
61	Rosoman	4141		0,00	9	0	0,00
62	Sveti Nikole	18497	81	0,44	15	0	0,00
63	Sopište	5656	243	4,30	11	0	0,00
64	Staro Nagoričane	4840		0,00	9	0	0,00
65	Struga	63376	3628	5,72	27	0	0,00
66	Ustrumca	54676	3754	6,87	23	0	0,00
67	Studenica	17246	3285	19,05	15	1	6,67
68	Tearçe	22454	516	2,30	19	1	5,26
69	Kalkandelen	86580	1882	2,17	31	1	3,23
70	Merkez Jupa	6519	5226	80,17	11	4	36,36
71	Çaška	7673	391	5,10	11	0	0,00
72	Çešinovo	7490		0,00	11	0	0,00
73	Çuğer Sandevo	8493		0,00	11	0	0,00
74	İştup	47796	1272	2,66	23	1	4,35
75	İlinden	15894	17	0,11	15	0	0,00

*Kaynak: Matusiteb (2006). www.matusiteb.org.mk

KAYNAKLAR

Derman O (2018) Evlad-ı Fatihan'ın Torunları Makedonya'daki Türkler. Kalkan Matbaacılık, Ankara.

Derman O (2020). Ötekileştirme Üzerine kurulan kimlikler, Makedonya. Akademisyen Yayınevi, Ankara.

Oflaz, K. (2009). Göç olayı ve Trakya'daki Makedonya Göçmenlerinin Bayram Kutlama Geleceği. Uluslararası Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri. Matusiteb. Üsküp-Makedonya.

Şerif, A. (2003). Kaynaklar ve Belgelerle Makedonya Yörükleri. Hikmet İlmi Araştırmalar Dergisi. Adeksam, Gostivar. Makedonya.

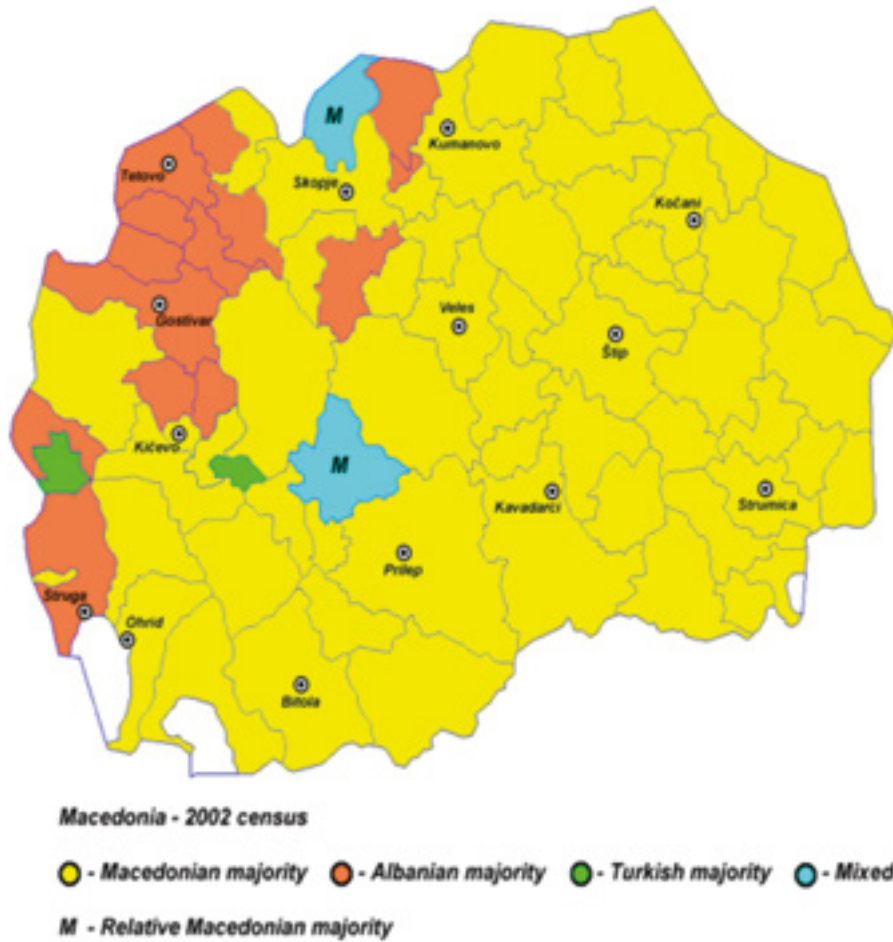
Hoca, F. (2011). Dr. Abdülmecit Nureddin'in "Balkanlar'dan Türkiye'ye göç ve etkileri" adlı kitabın tanıtımı. Hikmet İlmi Araştırmalar Dergisi. Adeksam, Gostivar. Makedonya.

Matusiteb. (20006, 2016). www.matusiteb.org.mk

Ago, A. (2013). Makedonya'da Türk Halkının Orta Eğitim Sorunları ve Çözüm Yolları. Makedonya'da Osmanlı Eserleri. Matusiteb. Üsküp, Makedonya.

Ağanoğlu, Y.(2005).Osmanlı Yönetiminde Makedonya. İstanbul. s.197.

Evans, T. (2012). Macedonia. Bradt Travel Guides Ltd. Edition 4. Bucks, England.3-4,s.24

*Makedonya'da yaşayan etnik grupların nüfus yoğunluklarına göre dağılımı

MEDENİYET-KÜLTÜR AÇMAZINDA YERLEŞİKLİK VE GÖÇ

Doç. Dr. Fatih Doğrucan

Medeniyet kavramı, genelde hâkim bilimsel paradigmlar sebebiyle yerleşiklik, ikamet ile ilişkilendiriliyor ve yerleşik sosyoloji gereğince şehirli olmak, çok kültürlü olmak kavramlarıyla beraber işlenerek birbirinden farklı kültürlerin bir arada yaşama, üretme, gelişme ve ilerleme betimine verilen tanım haline dönüşmektedir. Yine aynı bilimsel paradigmlar ve gerçekten dogmatikleşmiş biçimde bir ön kabul ile evrensel ve tekil bir medeniyet algısıyla kültürlerin ortadan kalktığı medeniyet potasında eridiği iddiasıyla karşı karşıya kalmaktayız. Karşımıza bu durumda bazı sorunsallar çıkmaktadır. Mesela kültürler eğer ortadan kalkıyorsa iskeletini oluşturduğu uluslara ne olacaktır? Asıl soru

kültürler gerçekten ortadan kalkıyor mu? Ya da daha köklü bir şekilde soru soracak olursak medeniyet kavramı gerçekten evrensel mi ve hatta tekil bir biçimde mi tarif edilmeli?

Avrupa merkezli bakış açısının kendi öncüllerini dayandığı Antikite düşüncesine döndüğümüzde orada medeniyet ve kültür aynı anlama geliyor. Bugün Doğu merkezli bakış açısı dilsel manada medeniyet ve kültür kavramlarını aynı anlamda birbirinin yerine kullanılabiliyor. Ancak Antikite sonrası Avrupa merkezli düşünce zaman içinde medeniyet ve kültür kavramlarını ayırtmaya başladı. Bunun en büyük sebeplerinden bir tanesi, toplumların kendi dışındaki toplumları yaban-barbar görmesi idi.

Özellikle Antik Yunan, site dışı bir yaşantıyı kültürsüzlük olarak tasniflemiş olsa da zamanla site dışı yaşantının da kendine ait kültürel sistematik barındırması fark edildi. Böylece her toplumun bir kültürü olduğu ve böylece kültürün kendisinin gelişmişlik ölçütü olmaktan ziyade, kültürün gelişmişlik ölçütünün onun üst aşaması haline dönüşen medeniyet olduğu fikri ön plana çıkmaya başlamıştır. Aslında sorun tam da burada başlamıştır. Çünkü yine zaman içinde kültürün her toplumun paydasında bulunabildiği düşüncesinin sıradanlığından kurtulmak isteyen Avrupa merkezli bakış, önce kültürün üst aşaması olarak medeniyet kavramını işaret ederken, daha sonra kültürün ortadan kalkarak yerine evrenselleşen bir medeniyet algısı tarif etmeye başlamıştır. Halbuki kültürlerin ortadan kalkıyor oluşu bir faraziye olduğu kadar medeniyetin de evrensel olduğu iddiası tartışmalıdır. Bu tip medeniyet açıklamaları aslında başlı başına bir tarih tezidir.

Aslında medeniyet kavramı, kültürleri ortadan

kaldıracak bir araç olmaktan ziyade birbirine benzeyen kültürlerin üst aşamasıdır ki bu manada, biricik ve tekil bir medeniyet açıklaması yapma şansımız ortadan kalkmaktadır. Çünkü birbirine benzeyen kültürler etkileşim ve iletişim ağının gelişerek bir üst aşamaya taşınması, böylece ona uygun üslup geliştirmesidir. birbirinden bağımsız kültürler ve aralarındaki tüm tarihselliği belirleyen etkileşimdir. Aslında bu kültürler etkileşim yoluyla o kadar birbirleri ile ilişki halinde ki, Avrupa merkezli bilim yapıları, bu etkileşimi tek taraflı etkileme gibi yorumlayarak bunu tekil bir medeniyet iddiasına doğru çekerek kendi kuramlarının lehine bükerek taşımıştır. Kendi yapılarının iyi olduğu kabulünden hareketle yerleşik sosyolojiyi göç sosyolojisinin üstüne taşımışlardır. Göç sosyolojisini, barbarlık, ilkelik ve cehalet ile özdeşleştirecek derecede yerleşikliği ileri düzeyde tarif etmiştir. Aslında burada göç sosyolojisi ve yerleşik sosyoloji bakımından yapılacak olan tasnifte şunu bir parantez arası gibi kabul ede-

rek söylemeliyiz. Göç sosyolojisi çoğu zaman fatih toplumlarda gözlenmiş, ikamet ettiklerinde ise büyük imparatorluklara ve medeniyet kavramının kültürler arası taşınımına vesile olduklarına şahit olmuşuzdur. Bugün, her ne kadar kendi dönemlerinde sevilmeseler de, Hyksoslar sonrası Mısır'ın medeniyet kriterlerine ulaşan gelişimini kim inkar edebilir ki? Burada esas sorun göçebe derken birbirinden farklı ve benzeşmeyecek derecede gerçekleşen göçerliğin farklı sosyolojiler ve kültürler olduğunun üstünde düşünülmemesi hadisesidir. Çünkü hayvanlarını otlak bulmak ve ekonomik faaliyet bağlamında doğayı kullanmak maksatlı göçerlik başka bir şeydir, geçici yurt bulmak maksadıyla farklı kültürlerin müsaade ettiği kadarıyla gerçekleşen göçerlik ise başka bir sosyolojidir. Bugün Batı sosyal bilimleri bunun farkında olsa bile bu ayrımı netleştirmek çabasında değildir. Çünkü bunun zaten iptida sınırlarda ele alan bir tarih perspektifine sahiptir. Her ne kadar bugün böyle görmediklerini ifade etseler ve söylem kalıpları insanların eşitliği

vurgusunu izah ediyor gibi görünse de bugün uygulamaları ve önceliği yerleşik sosyoloji bağlamında ele alıyor oluşları onların durduğu yeri örtük de olsa işaret etmektedir. Ancak yine de devlet ve medeniyet kriteri olmayan bulunduğu coğrafyalara ait kültürel niteliklere sahip olan çingene tipi göçerlik ile büyük bir sosyoloji yaratmış ve coğrafyalar arası mesafeleri kat edebilen bozkır tipi göçerlik, sanki bir ve aynı şeymiş gibi algılatıldıkça, bunun ayrı şeyler olduğunu tasniflemek yerine, inkâr ile karşı karşıya kalmıştır. Batı medeniyetinin göz kamaştırıcı modernist dönemlerine ait olmak adına göçer sosyoloji mensupları tarafından da bu ayrımın üstüne gidilmemiş, medeniyet biricik ve tekilleştirilmiş bir mükemmellik olarak ele alınarak, evrensel eşik, ölçüt olarak anlaşılmaya devam etmiştir.

Her ne kadar göçerlik kavramı tekilleşmiş veya biricik olarak tarif edilen yerleşik merkezli medeniyet anlayışı gereğince inkar edilmiş olursa olsun, tarihin kadim dönemlerinde her toplum, muhtemeldir ki, en az bir kere ya göç sosyolo-

jisini deneyimlemiştir ya da tarih sahnesinden çekilmiştir. Deneyimlemiştir diyoruz, çünkü gerek doğal felaketler, gerekse nüfusu kalabalık toplumların göç ile yerleşikleri mekandan sürmüş olması ya da artan nüfusa uygun yeni yaşam mekanları bulma çabası, göç olgusunu her toplumun deneyimlemesi olarak tarihsel süreçlere yerleşmiştir. Sorun şurada ki, Türkler veya Moğollar gibi bazı toplumlarda bu süreklilik kazanan bir sistematığa dönüşmüş özellikle Türkler bunu kültürel bir yapıdan medeniyet yapısına taşıyabilecek toplumsal ve toplumlararası örgütlenmeyi, iddiamıza göre, başarmıştır. Ancak yine de eserimizde yerleşikler ve göçerler olarak ayrımlaşan son tasnif biçimi, moderniteye kadar uzanan son dönemleri betimlemekte olup, geç dönemlerde toprağa yerleşen ulusları da tüm yerleşikliğine rağmen göç sosyolojisi içerisinde ele alma eğilimi göstermektedir. Çünkü öznel düşüncem, epistemolojinin birikimli olarak ilerlediği ön kabullünden hareketle, sosyal değişiklikte dahi öz ve kök olanın kendini var edeceğini, değişikliğin

bunu temel alarak onun üstünde şekilleneceğini var saymaktadır. Yani kadim dönemlerden beri yerleşik olan bir sosyoloji ile modern dönemlerde yerleşikliğe geçmiş sosyolojiler arasında bariz bir yaşam farkı vardır ve bu geçmişteki yaşam pratiklerinin dillerinde başat olmak üzere kültürlerinde yarattığı farklı uygulamalar ve tanımlarla doğrudan alakalı olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir yani bir bakıma bunların oluşturduğu epistemeden kaynaklanmaktadır. Bu konuyu kısaca şöyle açıklayabiliriz. Fransızlar yerleşik sosyolojinin sonucunda tüm gıda tüketimlerinde hızlı tüketim olarak fast fooda yöneldiklerinde bunu endüstrileşmiş kurumlar veya marketing üzerinden çözümlemekte olup hayatın süratli akışına bu şekilde ayak uydurmaktadırlar. Fakat Türkler toprağa yerleşmiş olmalarına rağmen hazır yiyecek kültüründe Fransız'ın "nodle" ettiği erişteyi hala daha kendisi kesip istiflemekte, eti mümkün olduğu kadar kendisi kurutmakta, salçayı turşuyu kendisi kurmaktadır. Daha

hala yumurtanın menemeni¹ dahi sanki büyük bir göçe çıkılacakmış gibi önceden hazırlanıp konserve haline, ülkenin birçok noktasında getirilmektedir. Fransız ise bu gibi ürünleri marketing öncesi büyük bir oranda zaten ya tanımamaktadır ya da tanısa bile üretiminde göçer sosyoloji mensubu kadar profesyonel değildir. Çünkü göçer sosyoloji için, eti kurutmak, salçadan sucuğa kadar birtakım besinleri işlemek, uzun süre dayanacak olan yiyecek depolamak anlamına gelmektedir ki, yiyeceğin kıt olduğu bozkırda göç esnasında hazırda depo halinde yiyecek bulundurmak anlamına gelmektedir.

Son 400 yıllık baskın Avrupa medeniyetinin bizleri, mecburi bıraktığı birtakım ezberlerle hesaplaşmak, aslında onların ya ihmal etti-

ği ya da yok saydığı bir şeyi göstermek takdir edersiniz ki zor bir meseledir. Çünkü Avrupa'yı eleştirmeden önce Doğu veya Asya temelli çalışmaların bizzat kendi kimlikleri tarafından çalışılması, özellikle asyatik kavimler açısından son derece yetersiz veya eksik olmuş olmasından dolayı, bugün Batı çerçevesinde yapılan çalışmalar biricik başvuru kaynağına dönüşmüştür. Hatta açıkçası Avrupa merkezli çalışmalar olmasaydı, muhtemelen bize göre yanlış kabullere yönelmiş olsa da bugünkü bilgi düzeyi dahi söz konusu olamayacaktı ama Avrupa merkezli çalışmaların Doğu'yu, İslam'ı ya da Avrupa dışı kültürleri tanımlarken kendisini nasıl üst skalaya yerleştirmiş olduğunu da anlamak zorundayız. Açıkçası Avrupa merkezli kültür çalışmalarının gerek Doğu çalışmaları gerekse göç sosyolojisi konusunda hangi meseleleri göz ardı ettiğini, görmezden geldiğini ya da fark etmediğini betimlemek zorundayız. İş bu sebeple bu meyanda çıkardığımız kitapların ve eserlerin devamı gelecektir. Çünkü demek istediğimiz bir çok şeyi, elbette bu kısacık makalede söyleyemeyiz. Ancak daha çoook diyeceğimiz var.

1 Anadolu Türkiye'sinde domates, biber, karışımının zeytin veya Ayçiçek yağında kavrularak depolanması. Özellikle derin dondurucuların yaygınlaşmasıyla Avrupalı tüketim biçimi hazır konserveden pizzaya kadar bir çok marketing ürüne pratikan olarak yönelirken, Türkiye'de bu iş hala pazardan alınan ürünün evde işlenmesi sonucu derin dondurucu ile buluşmaktadır.

TÜRK DÜNYASININ İKİ YAKASINI TÜRKÜLER BİR ARAYA GETİRİR

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu

Bir insanın duygu, düş, düşünce ve hayallerini estetik kurallar çerçevesinde dil vasıtasıyla dışa vurarak ifade etmesine “edebiyat” denilir. Edebiyat, dışa vurulmasında kullanılan kanala göre “yazılı edebiyat” ve “sözlü edebiyat” olarak ikiye ayrılır. Türk edebiyatının tarihsel ve güncel sosyo-kültürel bağlamlarında biraz da geçerevli bir hayat tarzı sürmemiz nedeniyle binlerce yıllık bir yazılı edebiyata sahip olmamıza rağmen sözlü edebiyatımızın günümüzde bile ağır bastığını millet hayatımızı oluşturup yönlendirdiğini söylemek mümkündür. Hiç şüphesiz, millet hayatımızda edebiyat olgusu dediğimiz zaman sadece yazıyla veya sözlü olarak üretilen “ürünleri” veya eserleri kastetmiyoruz. Üretilen her edebiyat ürünün aynı zamanda tüketilmesi de tüketicilerin özelliklerinden, ürün ve tüketicinin bir araya gelebilme şartları, tüketicinin ürüne karşı olan davranışları ve bunları etkileyen faktörleri kadar her çeşit etkileyen aktörler de bu sürecin içinde yer alır. Edebiyatın ürün, üretici tüketici boyutlarıyla düşünülüp ele alındığı kültür ekonomisi ve bu ekonominin alt yapısı ve işleyişiyle birlikte muhtemel gelişme ve dönüşme dinamikleriyle bir arada mütalaa edildiği kültür endüstrisi, Türk milliyetçilerinin üzerinde gerektiği gibi durmadığı ve yeterince önem vererek ele almadığı konular arasındadır.

Hayatını gözünü kırpmadan “çelik ellerde atılan bir zar” olarak atabilmeyi bizim kuşağımız (78) bile kolayca başarabildi. Şimdi zaman, hayatı “felsefeyle ve ilimle” anlama zamanıdır. Milliyetçilik iddiası her zamankinden çok daha zor şartlara bürünen bir dünyada sürdürülmek durumundadır. Elbette dijital kültür ortamında var olabilme sadece bazı web sayfalarıyla arzı endam etmenin çok ötesinde bir var oluş ve var ediş şartlarına sahiptir. Bu sadece bugüne kadar yazılı ve sözlü kültür ortamlarında üretilmiş yazıların, çizgi ve karikatürlerin, kitapların, resimlerin, plakların, kasetlerin, müzik ve filmlerin dijitalleştirilerek internet ortamında paylaşılmasıyla gerçekleşmez. Bu tür bir dijital var oluş, sadece dünün kültürel ürünlerine dijital kültür ortamı vasıtasıyla kolayca ulaşmayı ve onlardan olabildiğince yararlanmayı sağlayan bir “arşiv” olarak iş görür ve son derece yararlıdır. Bu işin kolay yanısıdır ve sadece bir başlangıçtır. Asıl olan, dijital kültürün dünyasında onun imkan ve potansiyelini milletimizin ve milliyetçiliğimizin emrine verebilmektir. Bu yeni kültürel üretim ve tüketim ortamı olarak karşımızda duran ve bir bakıma alttan alta bugümüzü ve yarınımızı kuran bu iletişimsel kurgunun içinde ve onu bütün teknik özellik ve imkanlarıyla bilen Türk milliyetçiliğinin milletimize ve dünya insanlığına mesajlarını bu

özelliklere göre yorumlayarak üretebilen ve tüketime sunabilen, tükettiren bir var oluş ve var edıştır.

Dijital kültür ve internet imkanları, Yüce Türk milletinin buhar çağı ve onu takip eden elektrik ve elektronik gelişme merhaleleri bunlara bağlı teknolojik gelişmeler sürecinde kaybetmiş 500 yıllık bir süreci son derece kısa ve hızlı bir biçimde telafi ederek önümüzdeki 25 yıl içinde dünyanın en önünde olan uluslardan birisi olabileme fırsatını ortaya çıkarmıştır. Eski ifadeyle söylemek icab ederse bunun “bir dakika bile tehiri mucibi mesuliyettir” ve “ihaneti vataniyye” ile eş anlamlıdır. Türk milliyetçileri olarak bunun idrakinde miyiz?

Biliyoruz ki daha dün, Aprun Çor Tiğın ve diğerleri kendilerinden öncekiler Hun dedikleri ve daha da öncekiler, ıklığılarıyla, düngürleri davullarıyla, çifttelli, çoğürleri, kopuzlarıyla bir yandan “küy” dedikleri ezgileri çalıyor bir yandan da dertleri, tasaları, olmazsa olmaz yasaları, inançlarını, kıvançlarını, sevinçlerini, sevdiklerini, sevindiklerini pişman olup dövündüklerini söze döküp söze söz koşup koşuk koşuk söylüyorlardı. Dost düşman duysun akıl-sız akıl koysun.. İnanan daha iyi inansın haklı hakkına hukukuna dayansın diye söylüyorlardı. Türk küyleridir bunlar. Siz onlara “türkü” dersiniz şimdilerde... Var olduğu günden beri Türk’ü uyarandır türküler... Tanrı katına varanda “algış” dediğimiz “türk-küyü” ile yalvaran,

türküüne sarınıp yalınca duran kamin kopu-
zundan doğandır, akandır, akındır türküler...
Daha dün Altay dağının yücesinde Katun ırma-
ğın bir köşesinde Arjan Kam, kamladıydı alkış
alkış... Yüce Türk Milletinin görklü geleceğine
deyip nakış nakış işledi dile getirdi dilekleri-
mizi, isteklerimizi, ülkümüzü... Kan ter için-
de kaldı gözyaşına boğuldu yığıldı kaldı yerde
yanan ateşin eşiğinde “Tengri Türükü” dediği
duyuldu, Katun Irmağı şahidimizdir... Malat-
ya’dan Arguvan’dan Kaya Ozan şahidimizdir.
Arjan Kam bunu bir zaman sonra Konya’da
Meram’da bir gece yarısı bir varil içinde güldür
güldür yanan ateşe bir avuç daha dövülmüş ar-
dıc yaprağı serpip söyledi... Meram, Konya ve
Mevlana Celaeddin Rumi şahidimizdir. Gürdal
İrfan ve Temuçin ozan şahidimizdir.

Elbette Tenri Türükü koruyacak, Türk Türklü-
ğünü korursa... nice bin yıldır “türkülerle” ko-
ruduğu Türklüğünü... Sözlü kültür ortamında
bir çift telli kopuz ile dile gelen Oğuz, Kıpçak,
Karluk, Saha Sire’den Etil ırmağına dek, Çu-
vaş’ın Çeboksarı’sından Halep, Hama, Musul
ve Kerkük’ün yarasına kadar, Avrasya’nın yarı-
sına kadar türkülerle koruduğu Türklüğü, tür-
küler susunca dil bilmez Tat’a döndü Türkler
milyonlarca Hindistanlı, Pakistanlı, Fars, Arap
sadece Kahire’de 3 milyon Türk yitirdi Türklü-
ğünü, türkülerini yitirince Türkçesini yitirince
yitirdi Türklüğünü Tat oldular.

Din seçim, Türklük kaderdir diyen Hoca Ah-
met Yesevî, çok iyi Arapça ve Farsça bilmesine
rağmen mesajı milletimize daha doğrudan ve
anlayacağı şekilde gitsin düşüncesiyle “hik-
met”lerini Türkçe söyleyince hikmet ortaya
çıktı ve daha da güçlenerek Türklük yaşadı...
Gagavuzların ulu babası Mihail Çakır atamız
aynısını yapınca Gagavuzların türkülleri ve Türk-
lükleri yaşadı.

Aynı şekilde, Mongolya’daki bütün Türkler
gibi çok ağır bir Moğol baskısı altında yaşar
Tıva Türk’ü Yaşılalma Hüdere Kam, her yıl 21
Mart’ta Dokuz Tengir dağının doruğunda ak-
şam üstü başlattığı yıllık kamlama töreninde,
“Mening yüce Altayım, sana geldim, senin kara

“MENİNG YÜCE ALTAYIM,
SANA GELDİM,
SENİN KARA SAÇLI
KÜÇÜK KIZINIM, SANA GELDİM,
ÖNÜNDE DARADURDUM,
ELİM, YURDUM, UURUĞUM,
TÜRKLÜĞÜM SEN KORU,
GÜÇ VE KUVVET VER”

saçlı küçük kızınım, sana geldim, önünde dara
durdum, elim, yurdum, uuruğum, Türklüğüm
sen koru, güç ve kuvvet ver” dediğin, düngü-
rün dövdüğün, dövündüğün duydum, bütün
cemaat, Mokmurun abi, Çıva ve Kızıl’dan Ay-
sun şahittir. Altın beşiğimiz şanlı Altay dağı
şahittir.

Türküler varsa, Türkçe ve Türklük var. Saha da,
Hakas’ta, Tofa’da, Çulım da, Tıva’da, Altay’da,
Teleüt’te, Şorya’da, Kazakistan’da, Kuban’da,
Gaguzya’da, Dobruca’da, Kazan’da, Kırım’da,
Kırımçak’ta Kırgızistan’da, Bayanölgey’de, Ku-
zeydoğu Türkistan’da, Doğu Türkistan’da, Bor-
çalı’da, Özbekistan’da, Salar’da, Füyü’da, Ba-
tum’da, Türkmenistan’da, Güney Türkistan’da,
İran’da, Türkmenelinde, Halep’te Kıbrıs’ta,
Kos’ta, Rodos’ta, Gümölcine’de, Prizren’de
Üsküp’te baştanbaşa Balkanlarda “türkü”ler
olduğu için Türkçe ve Türklük var. Her türkü,
Tanrı katına yalınca bir yalvarıştır, yakarıştır
alkıştır... Tanrı korusun Türk’ü... diye Türkçe bir
haykırıştır.

Hey siz kalın Oğuz, Kıpçak beyleri, Türk milli-
yetçileri düşünmenin vaktidir, Türk dünyasının
iki yakasını dün ve bugün olduğu gibi yarın da
ancak türküler bir araya getirir. Sözlü kültür ve
yazılı kültür ortamlarında üretilip Türk dünyası
boyunca tüketilen türkülleri, türk-küylerimizi,
türkülerimizi dijital kültür çağında, nasıl bir
kültür endüstrisine sahip olarak yaşatabiliriz?
Ve Türk olarak Türk kalarak yaşayabiliriz...

Bakü

Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun Eylül 1918'de hem de harpteki müttefikimiz olan Almanlarla dövüşerek kurtardığımız Bakü, dünya üzerindeki üç Mecûsi tapınağından biri olan Ateşgah'dan tutun bir halı müzesine kadar rengarenk bir kültür varlığına sahip. Bakü şehir merkezine 30 kilometre mesafedeki Surakhani Kasabası'nda bulunan Ateşgah'ın bazı odaları müzeye dönüştürülmüş.

Okuma yazma dahi bilmemesine rağmen Türk ve İslam dünyasının ilk kapitalisti olarak da adlandırılan Tagiyev'in maharetiyle 19. asırda yaratılan dünyanın ilk petrol sanayiini kuran ve petrol ticareti ile sıçrama yapan Bakü, kente 70 kilometre mesafede bulunan "Çamur Volkanı" adlı bir bölgeye ev sahipliği yapıyor. Dünyadaki çamur volkanlarının 400'ünden fazlasını barındıran Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başken-

tindeki Çamur Volkanı bölgesinde bulunan 40 kadar volkandan yeryüzüne petrol çıkıyor.

Bakü Bulvarı veya yerel sakinlerin tabiriyle Denizkenarı Milli Parkı, sizi Azadlık Meydanı'ndan alıp önce İçerişehir'e, sonrasındaysa 162 metre boyuyla Guinness Rekorlar Kitabı'na dünyanın en uzun bayrağı olarak giren üç renkli Türk bayrağının bulunduğu Devlet Bayrağı Meydanı'na götürüyor.

Tarihi Bakü şehri demek olan "İç Kale-İçerişehir" veya yerel halkın tabiriyle "Köhe Şehir" ise butik bir Kafkas-İslam kenti. 2000 yılında UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilen İçerişehir, Kız Kalesi ve Şirvanşahlar Sarayı'na ev sahipliği yapıyor. Adını aldığı Şirvanşahlar hanedanından İbrahim Halilullah tarafından 15. asırda inşa edilen Şirvanşahlar Sarayı 1964 yılından bu yana oldukça ilgi çekici

eserlerin sergilendiği bir müze olarak faaliyet gösteriyor. İçinde daha erken tarihli yapıların da bulunduğu Saray esasında büyükçe bir külliye. Öyle ki Saray'da bir divanhane, Şeyh Yahya Şirvani Kümbeti ve tabii ki zamanında hanedanın yaşadığı harem kesimi bulunuyor. Saray Mescidi'nin yanındaki türbenin El Hamra Sarayı'ndaki enfes işlemeleri hatırlatan taçkapısında adı geçen Mimar Ali'nin Saray'ı inşa eden mimarlar içinde başlıcası olduğu düşünülüyor.

Kız Kalesi ise İçerişehir'in surlarının malzeme ve inşa tekniği açısından görece ayrıksı bir parçası halinde limana hakim bir noktada bulunuyor.

Mazisi hakkında tartışmaların sürdüğü Kız Kalesi/Kulesi'ni Şirvanşahlar ve hatta Sasani'lere kadar götüren tarihçiler mevcut. Tarihin ilk Zerdüşt tapınaklarından biri olduğu düşünülen Kız Kalesi, deniz feneri olarak da kullanılmış ancak şimdilerde ilgi çekici sergilere ve hediye-lik eşya tezgahlarına ev sahipliği yapıyor.

İçerişehir'e oldukça yakın olan Şehitler Hiyanbanı, Nuri Paşa'nın komuta ettiği Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü kurtardığı çarpışmalarda şehit olan bin 130 Türk askerinin aziz istirahat-gahı. Şehitlerin isimleri Hiyanban'da bulunan anıt üzerinde tek tek yazıyor.

Tebriz

Safevilerin, Kaçarların ve bugün Güney Azerbaycan'ın başkenti olan Tebriz, bir "Şairler Anıtı"na ev sahipliği yapan ender şehirlerden biri. Şairler Anıtı'nın altında birçok mühim önemli şairin kabri yer alıyor ki zaten Fars dilindeki adını da burdan alıyor: Makberet-ül'Şuara - Şairler Kabristanı. Makberde yatan en mühim şair ise Şehriyar. 2010 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilen Tebriz Çarşısı, bölgenin tarihinde hemen bütün sosyal hareketlerin ateşlendiği bir merkez olmuş. Meşrutiyet olayları, Settar Han olayları, son olarak İslam Devrimi'ne giden yol dahi bu Çarşı'da açılmış. Aynı zamanda Halı Çarşısı da denen Tebriz Çarşısı, içinde 20'ye yakın küçük çarşı ve kervansarayın bulunduğu, 1 kilometrelik alana kurulu dev bir yapı.

Şehrin sembollerinden biri olan "Arq", adı üstünde bir su kemeri, yani arkı. Alishah Arkı, tarihi serüveni boyunca ayakta kalabilmiş ancak molla rejimi bu durumu camii yaptırmak için Arq'ın bazı noktalarını yıkarak bozmuş. Tıpkı Bakü gibi halı kültürünün yoğun biçimde var olduğu Tebriz'deki Taş Halı Meydanı'nı görmelisiniz. İmamzade Camii ve Seyyid Hamza Türbesi'nin yanı sıra adının hakkını veren Gök Medrese, masmavi çinilerle kaplı nefis bir yapı.

Caminin dışındaki çinilerin bir kısmı dökülmüş olsa da etkileyiciliğini koruyor.

Gök Medrese'nin bitişiğinde bulunan ve Tebriz'in tabiri caizse tarihini barındıran Azerbaycan Müzesi'nde antik dönemden kalma mezarlardan Selçukluların hatıralarına kadar oldukça etkili tarihi objeler sergileniyor. Molla rejiminin kuruluşu ile adı El Gölü olarak değiştirilen Şah Gölü, şehrin en büyük parkı niteliğinde. Türkiye'nin II. Meşrutiyet devrine denk gelen İran'ın Meşrutiyet döneminden kalan ve dönemin tarihi olaylarına ve şahsiyetlerine dair birçok bilgi edilebileceğiniz bir yer olan Meşrutiyet Evi, Kaçar Hanedanı'na karşı gelişen isyana dair birçok hatırayı barındırıyor. Bütün bu tarihi mekanları gezerken eğer fikstür uygunsu Tebriz Olimpik Köyü'nde bulunan Yedigöller-i İmam Stadyumu'nda bir maç izleyebilir ve "Bakü Tebriz Ankara" şeklinde başlayan o meşhur sloganlarla dolu, kaliteli bir zaman geçirebilirsiniz.

Azerbaycan'ın Kapadokya'sı olan Kendovan Köyü, Tebriz'in 30 kilometre kadar güneyinde kalıyor. Peri bacalarıyla küçük ölçekli bir Kapadokya olan Kendovan'ın mühim bir farkı var, antik zamanlarda olduğu gibi peri bacaları halen yaşam alanı olarak kullanılıyor.

Buhara

İmam Buhari, Şahî Nakşibendi ve İbni Sina'nın da yaşadığı şehir olmasıyla birçokları tarafından İslam dünyasının Mekke ve Kudüs'ü takiben en önemli merkezi olarak tabir edilen Buhara, tam kalbinde bulunan Ark Kalesi ile tarih sahnesine çıkmış denilebilir. Her fetihle yeniden inşa edilen Kale, aslına uygun olarak restore edilmiş durumda ve görmeye değer. Ark Kalesi'nin de oldukça yakınında bir tane sine rastlayabileceğiniz birçok taştan pazarın bulunduğu Buhara, şehre has demircilik, oymacılık, dokumacılık gibi birçok el sanatlarıyla dolu, rengarenk bir kent. "İçan Kale (İç Kale)" şeklinde tabir edilen Buhara'nın tarihi iç sur kısmındaki yerleşimiyle birlikte UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde "bittabii" yerini almış. Yine bu sebepten olması muhtemeldir ki İçan Kale'de yüzyıldan kalma bir hayat varlığını hala sürdürüyormuş gibi. Çar Minar adı veri-

len camii gören herhangi birinin şaşkırmama imkanı yok. "Dört minare" anlamına gelen Çar Minar, küçük ama mimari olarak oldukça ender görülen bir tarza sahip.

Türklerin yetiştirdiği önemli İslam alimlerinin ve en önde gelen mutasavvıfların birçoğunun vatani olan Buhara'da mimari olarak da önem taşıyan Timur'un torunu Uluğ Bey'in medresesi, Magaki Attar Cami, Cuma Mescidi ve Kalan Minaresi, Türklerin İslamlaşmasındaki çabalarıyla hatırlanan İsmail Samani, Nakşibendi gibi kimselerin türbeleri gibi nefis mimari eserlere rastlamak mümkün. Bu yapıların her birinde kendine has özellikler göreceğiniz gibi hemen hepsinde de rastlayacağınız Türk mimarisinin bir imzası diyebileceğimiz "gök" renkli çiniler sizi tebessüm ettirecek. Ömer Hayyam ve Ali Şir Nevai'den, Hadis ilminin metodolojisini kuran İmam Buhari'ye, tıbbın kurucu isimlerinden İbni Sina'dan gök bilimci Uluğ Bey'e, Hoca Ahmet Yesevi'ye kadar birçok gözde alimin dersler verdiği medreseler Buhara'nın hemen her köşesinde karşınıza çıkıyor.

Karahanlılar döneminden kalan Cuma Mescidi'nin hemen yanındaki Kalan Minaresi 48 metre yüksekliğinde ve Cengiz Han'ın gazabından kendini nefasetiyle kurtaran bir mimari eser. Efsaneye göre Cengiz Han minarenin yüksekliğine bakmaya çalışırken miğferi yere düşmüş. Sonrasında ise hangi hislerle bu kararı verdi bilinmez ama Minare'ye ilişmemiş. Saygı duymasını bilen biri olan Temuçin'in bu mimariye hürmet duyması da mümkün tabii. Tabi Kalan veya bazılarının tabiriyle Kalın Minare, sadece ibadete çağrı için değil, çöldeki yolcular için doğru yönü tayin eden bir fener olarak, 48 metrelik yüksekliğiyle yaklaşan düşman güçlerini gözlemek için veya en acısı ölüme mahkum edilenlerin çuvala konularak tepesinden atılmak suretiyle idam edildiği bir infaz kulesi olarak bile kullanılmış.

Türkistan (Çimkent)

Adı Turan olarak değiştirilen eyaletin, adı Türkistan olarak değiştirilen başkenti Çimkent, geniş bir arazi üstünde kurulmuş ve dağınık olsa da kesinlikle görülmeye değer noktalara ev sahipliği yapıyor. Birçok heykelin bulunduğu huzur verici bir yer olan Özgürlük Parkı halkın rağbet ettiği bir sosyal alan. Tarihte iz bırakan Kazak şahsiyetlerin anıtlarıyla süslü olan Çimkent'te en dikkat çeken anıtlardan biri 14. yüzyılda Kazak boylarını birleştirmeyi başarmış bir komutan olan Baydibek Bi'nin anıtı. Şehirde ziyaret etmeniz gereken en önemli merkezlerden biri Güney Kazakistan Eyaleti Yerel Tarih Müzesi, şehir merkezinde yer alıyor.

Eski adıyla Çimkent, yeni adıyla Türkistan şehri, kadim Otrar şehrini sınırları içerisinde barındırıyor. Maveräünnehir'in en eski kentlerinden biri, 2 bin yılı aşkın mazisiyle Otrar, Cengiz Han ordularının Asya'daki en sert müdahalesine uğrayan kent. Farabi'nin şehri olan Otrar, Harezmsahların sonunu getiren olayların başladığı, aynı zamanda Timur'un da yaşamını yitirdiği yer. 1998 yılında UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'ne eklenen, Anadolu'daki Alacahöyük veya Gordion gibi bir harabe biçimindeki kalıntıları Türkistan şehrine 57 kilometre mesafede bulunan Otrar'ın, toprağa gömülen birçok noktasının arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılması ve süregelen restorasyon çalışmaları ile kısa zaman içinde tarihi varlığını yansıtmaya hazır hale gelmesi bekleniyor. Antik kentten çıkarılan tarihi eserlerin sergilendiği Tarih Müzesi'ni de unutmayalım tabii.

Otrar harabelerinin oldukça yakınında, hem tarihi önemi hem de mimarisi nedeniyle dikkat çeken bir yapı bulunuyor: Arslan Bab Türbesi. Hoca Ahmet Yesevi'nin de hocası olan Arslan Baba'nın Türbesi, birçok kırlangıcın yuva yaptığı bir tarihi yapı ve çevrede yaşayanlar bunu da bir hikmet olarak görüyor. Arslan Baba'nın halifesi olan Hoca Ahmet Yesevi'nin Türbesi ise

nefis yapıdaki gök renkli kubbesiyle büyüleyici bir yapı. Emir Sultan Timur'un emriyle inşa edilen ve türündeki eserler içinde Asya'nın en yüksek tavanına sahip olan türbe, dönemin mimari tekniği gereği tek bir geniş kubbe yerine birden çok kubbe ile inşa edilmiş. Döneminde dünyada inşa edilmiş en şaşıla alı birkaç eserden biri olan ve Timur'un Hoca Ahmet Yesevi'ye verdiği önemi gösteren Türbe 2002 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alındı.

Türkistan'ın kent pazarında gezerken şehre ve Kazak kültürüne has el sanatlarına rastlayabileceğiniz gibi şehre ait yaş veya kuru yemişlere ve aslında Özbek kültürüne has olan, bayramlarda ve özel günlerde yoğunlukla yenilen, tandır fırınlarda pişirilen özel bir ekmek olan "patır nan"lardan yiyebilirsiniz. Ayrıca Kazakistan'ın uğradığı Sovyet megalimini görmek için Türkistan'ın Siyasi Baskı-Sürgün Kurbanları Müzesi'ni ziyaret edebilirsiniz.

Hiva

Selçukluların yıkılışında ön plana çıkan Harez-
mşahların ilk idari merkezi olan ve Karakum
Çölü yakınlarında yer alan Hiva, “yarım kalmış
bir minare” anlamında verilen ismiyle Kalta
Minor (Kalta Minare) ve Minare’nin avlusunda
bulunduğu Muhammed Emin Han Medresesi
ile tanınan bir kent. Kalta Minor 80 metre ola-
cak şekilde planlansa da Han’ın vefatı ile bir-
likte 29 metrelik bir yüksekliğe ancak ulaşarak
yarım kalmış ve adını da burdan almış.

Sıfırı icat ederek cebirin gelişimine büyük bir
sürat kazandıran Harezmi ile gök bilimci Bi-
runi’nin doğup büyüdüğü yer olan Hiva, efsa-
neye göre Nuh’un oğlu Sam’ın kendi kavmini
kurmak için çıktığı yolda Tanrı’nın bir mucize-
si olarak keşfettiği “Eyvah Kuyusu” etrafında
kurulur. Zaten şehrin bilinen ilk adı da “Vah
Selam”dır. Arami dilinde eyvah sözünün “çok
lezzetli su” anlamına geldiği anlatılan bu ismin
Sam’ın bir mucizesi olarak ortaya çıkardığı ve
tattıktan sonra “eyvah” demesiyle verildiği an-
latılagelmiş. Görünce hâlâ Orta Çağ’da yaşadığını
düşündüren Hiva, Zerdüştiliğin kurucusu
Zerdüş’tün de doğum yeri.

Maveraünnehir’in ilk camilerinden olan Cuma
Camii, Hiva’da bulunan en enfes mimari eser-

lerden. Tamamı ahşaptan oluşturulmuş olan
Cuma Camii, on asra varan tarihiyle ve çok
ince işlemelerle bezenmiş tam 213 adet ahşap
sütun üzerinde ayakta duran çok etkileyici bir
eser. İçinde halen insanların yaşadığı bir antik
kent gibi görülebilecek olan masallardan çık-
mış bir şehri andıran Hiva kentinin ve adlarını
buradan alan Hiva Hanlıklarının idare edildi-
ği Kunya Ark (Kuhna-Köhne Ark), oldukça iyi
korunmuş süslemeleriyle şehirdeki belki de
en değerli yapılardan biri. Ancak Kunya Ark’a
meydan okuyacak kadar değerli başka eserler
de yok değil. Sırtının asla yere getirilemediği
anlatılan bir yiğit olan Pehlivan Mahmut’un
hatırasına inşa edilen türbe, içerisindeki allı,
morlu ve sarılı nefis işlemelerle dolu. Pehlivan
Mahmut, yerel halk tarafından asla yenileme-
yen, kazandığı bütün paraları fukaraveyağıtan,
kahraman bir şair olarak anlatılagelmiş.

Karakalpak Türklerinin yerleşim yeri ve Öz-
bekistan’a bağlı özerk bir cumhuriyet olan
Karakalpakistan’ın güney sınırında yer alan
Hiva’da, “güney Kazakları” denilen bu Türk
grubuna adını veren o kalpakların üretildiğini,
giyildiğini ve satıldığını görmeniz de mümkün.

Semer kand

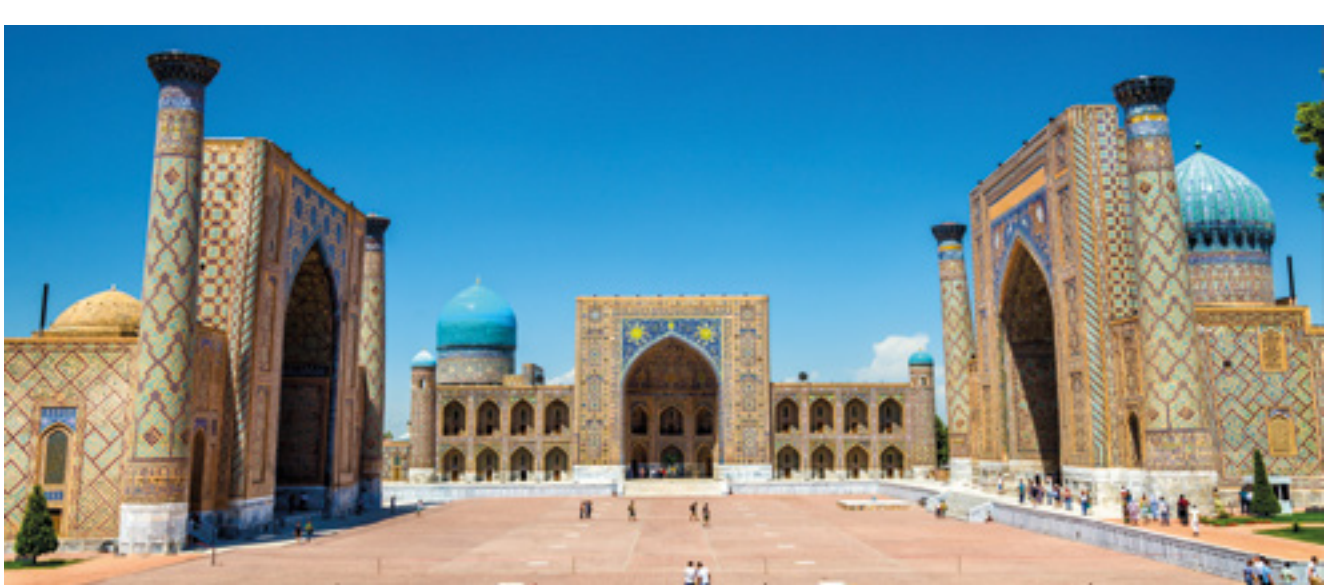
Cihan İmparatoru Timur'un başkenti, Maveraünnehir veya Amuderya'nın incisi Semer kand, Doğu Rönesansı'nın en mühim şehirlerinden.

UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde bulunan Eski Semer kand'ın tam kalbinde, "kumluk yer" anlamına gelen Registan Meydanı, 3 büyük medresenin ortasında kalan bir meydan. Nefis işlemlerle bezeli Uluğ Bey, Tilla-kari (Yıldızlı Medresesi) ve Şir Dor (Kaplanlı Medrese) Medreseleri, Registan Meydanı'nın etrafında birbirine bakacak biçimde 15. yüzyıldan başlanarak inşa edilmiş. Uluğ Bey Medresesi'nin avlusuna girmek demek yüksek duvarları arasında yaşayan bir tarihe dönmek demek gibi. Medrese'nin avlusundan girilen bir de cami var ki caminin yalnızca kapısı dahi Türk renginin her tonuyla yapılmış süslemelerle, başlı başına eşine az rastlanacak bir sanat eseri. Tilla-kari Medresesi'nin içindeki aynı adı taşıyan cami ise adının hakkını veriyor. Altından yapılmış minberiyle bütün duvarları ve kubbesi de dahil her köşesi altınlarla ve masma vi çinilerle işlemeli olan Tilla-kari Camii göreni hayran bırakan bir eser. Müzeye dönüştürülmüş bu yapıları görmeden geçeyim demeyin. Semer kand'ın ayrıca ev sahipliği yaptığı Uluğ Bey Rasathanesi de bilime Doğu'nun öncülük ettiği devrin bir hatırası olma özelliği taşıyor. Arkeolojik kazılarla gün ışığına çıkarılan Rasathane'de

Ay'da keşfedilen ilk kraterlerden birine de adı verilen Uluğ Bey'in kullandığı sekstantın yanı sıra birçok bilimsel araç gereç de sergileniyor.

Lakin şehrin tarihi Timur'la başlamıyor. Kaşgarlı Mahmud'un "Türkleşmiş bir İran halkı" dediği Soğdların yerleşik olduğu Semer kand sınırları içindeki Afrasiyab antik kentine ait kalıntılar yine aynı adı taşıyan Afrasiyab Müzesi'nde sergileniyor. Müzede sergilenmekte olan keşfedilen ilk renklendirilmiş duvar resimlerini de içeren Afrasiyab kalıntıları, kadim Türklerin yaşayışı hakkında önemli bilgiler veren eserler.

Timur'un vefat eden torunu için yaptırdığı ve sonra kendisinin de defnedildiği yıldızlarla bezeli görkemli yapısıyla Gur Emir Türbesi ve eşi adına yaptırdığı ve Orta Asya'nın en büyük camii olan Bibi Hatun Külliyesi görülmeye değer tarihi varlıklar. Hanedan üyelerinin ve diğer birçok önemli tarihi şahsiyetin defnedildiği Zinda-Şah, birbirinden değerli türbelerle dolu olan bir kraliyet mezarlığı. Ruhabat türbesinde ise İslam dünyasında Türklerin itikat mezhebi olan Maturidiliğin kurucusu olan Ebu Mansur el Maturidi yatıyor. Yine İslam alimleri içinde Hadis ilminin metodolojisini kuran alim olmasıyla ayrı bir yere sahip olan İmam Buhari'nin hatırasına yaptırılan külliyesi görülmeye değer bir mimariye sahip, mühim bir tarihi yapı.

Üsküp

Roma döneminde ortaya çıkan, sonrasında Bulgar İmparatorluğu tarafından başkent ilan edilen ve siyasi, askeri çatışmaların merkezinde kalan Üsküp, görece kısa bir Sırp hakimiyetinden sonra 500 yıldan uzun bir süre Osmanlı idaresinde kaldı. Türklerin bölgeyi kaybından sonra 1991’de Yugoslavya’dan bağımsızlığını ilan ederek Kuzey Makedonya’nın başkenti olan Üsküp; Balkanların ortasında, Vardar Nehri’nin kenarlarına konumlanmış şekilde birçok ulusun durak noktası olma özelliğini taşıyor. Türk kültürünün belirgin izlerini taşıyan Üsküp’te yüzlerce heykel bulunuyor. Liderlerin ve ailelerinin heykellerine yer verilen Üsküp’te mimari eserler oldukça ilgi görüyor.

Üsküp’te yer alan “Türk Çarşısı” turistlerin dikkatini çekecek nitelikte ürünlerle ülke ekonomisine katkıda bulunuyor. Hediyelik eşyalar, Türk kültürüne ait yemekler, fotoğraf çekmek için tasarlanmış alanlar ve Osmanlı döneminden kalma yapılarıyla göz kamaştıran Türk Çarşısı, Üsküp’ü ziyaret edenlerin ilk durağı oluyor. Türk Çarşısı sınırları içerisinde yer alan Kapan Han ve Sulu Han, Osmanlı mimarisine dair fikirler veriyor. Mimar Sinan’ın eseri olduğu düşünülen Taş Köprü, Makedonya Meydanı ile Türk Çarşısı arasındaki ulaşımı sağlıyor. Kumanova dükünün idamına sahne olduğu düşünülen köprü, günümüzde yalnızca yayalara hizmet veriyor.

“Üsküp Sanat Köprüsü” isimli köprü, Makedonyalı tanınmış sanatçı ve müzisyenlerin adına yapılan 29 heykele ev sahipliği yapıyor. Havanın karmaya başladığı anlarda Vardar Nehri’nin manzarasına eşlik eden köprü, ziyaretçilerine unutulmaz fotoğraflar çekme şansı veriyor.

Makedonya’nın egemenlik ve bağımsızlık mücadelesinin anlatıldığı ‘Makedonya Mücadelesi Müzesi’nde heykeller ve fotoğraflar aracılığıyla bağımsızlık uğruna canını feda eden askerlerin sesleri kulaklarınızda yankılanıyor. Makedonya’nın Balkanlar’da vermiş olduğu mücadeleyi gözler önüne seren müzede yer alan bal mumu heykeller gerçekçi duruşlarıyla hafızalara kazınıyor.

Mimari eserleriyle olduğu kadar doğal güzellikleriyle de dikkat çeken Üsküp’te bulunan Matka Kanyonu, tüm güzelliğiyle Treska ve Vardar Nehirleri arasından görülüyor. Birden fazla yeraltı su mağarasının bulunduğu kanyonda yapılan kano gezilerine katılanlar adeta şehrin büyümesine kapılıyor.

Dünyanın en derin sualtı mağarası olan Vrelo Mağarası ise dünyanın en derin sualtı mağarası olma özelliği taşıyor. Eşsiz görünümüyle akıllara durgunluk veren mağara, yarasalar eşliğinde yapılan yolculukta huzur bulmanızı sağlıyor.

ADİL HİKMET BEY ve ASYADA BEŞ TÜRK

Yusuf GEDİKLİ

Adil Hikmet Bey aslen Kemahlı bir Osmanlı subayıdır. 1887’de Libya’nın Derne şehrinde doğmuştur. 26 Ekim 1933’te Cumhuriyet’in 10. yıl dönümüne iki gün kala kalp hastalığından vefat etmiş, Edirnekapı şehitliğine gömülmüştür. Mezarı 1950’li yıllardaki yol ve imar çalışmaları esnasında kaybolmuştur. Ailesi Tüzemen soyadını almıştır. Öldüğünde binbaşı rütbesindeydi.

Adil Hikmet Bey 22 Temmuz 1914’ten 23 Mart 1921’e kadar başından geçen olayları **Asyada Beş Türk** adlı kitabında anlatmıştır. Kitap Ötüken yayınevi tarafından ilkin 1999’da yayımlanmış, 2020’de 7. baskısını yapmıştır.

Yazar ilgi çekici anılarını sade bir dille, kolay ve zevkle okunan bir üslupla kaleme almıştır. Olayların gerçek olması kitabı daha çekici hale getirmektedir. Çok geniş bir coğrafyada geçen 110 yıl önceki olaylar, insanlar, memleketler, gelenekler kitabı daha da ilginç kılmaktadır.

Adil Hikmet Bey, daha öğrenciyken Türkistan’a ilgi duymuştur. Harbiyede resim hocası İsmail Hakkı Bey’in konuşmalarından etkilenmiş, tutsak Türk yurtlarını bağımsızlığa kavuşturmak ateşiyle yanıp tutuşmuştur. Bu fikirleri bilindiği için Asya’ya gönderilen beş Türk’ün arasına dahil edilmiştir. (İsmail Hakkı Bey 1874’te Sultan Abdülaziz tarafından Kaşgar’a gönderilen subaylardandı).

Beş Türk'ün diğerleri şunlardır:

Kuşçubaşı Selim Sami Bey (1877? - 1927); Kuşçubaşı Eşref Sencer'in kardeşi.

Hüseyin Emrullah (Barkan) Bey (1877 - 1952), mülkiye mezunu olup kaymakamlık yapmıştır.

Hüseyin Bey aslen Kırımlıdır. Tatar ve Mücahit lakaplarıyla tanınır. Tatar lakabı Kırım Türklerinden olduğu için verilmiştir. Mücahit lakabını Edirne'nin kurtuluşunda gösterdiği yararlıklarla kazanmıştır. Komitacıdır.

İbrahim (Haklıer) Bey Bursalıdır. Komitacı ve **kaptandır** (çete reisi).

Beş Türk, 22 Temmuz 1914'te İzmir'den tüccar kılığında Karadeniz vapuruyla yola çıkar, Süveyş kanalından, Kızıldeniz'den geçer, Hindistan'ın Mumbai (Bombay) şehrine ayak basarlar. **Gittikleri her yerde İngilizlerin gözleri üzerlerindedir çünkü yola çıkışlarından sadece 6 gün sonra 28 Temmuz 1914'te 1. Dünya Savaşı başlamıştır.** Dünya artık ateş çemberi içerisinde. Çetin bir yolculuktan sonra Çin egemenliğindeki Doğu Türkistan'a varırlar. **Yazar yolculuğun zorluğunu anlatmak için bir yerde "Köpek sesi bülbül sesinden tatlıdır" der.** Bombay'dan Doğu Türkistan'a yolculuk iki ay sürmüştür. Burada daha önce Talat Paşa'nın gönderdiği Radoslu (Rodoslu) Habibzade Ahmet Kemal ile buluşur, görüşürler. Ahmet Kemal, Kaşgar'da bir okul açmış ve öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Büyük devletlerin konsolosları okulun kapanması için Çin hükümetine baskı yaparlar. Aynı baskı halkı aydınlatmaya çalışan Beş Türk'e de yapılır. Baskılar üzerine burada faydalı olamayacaklarını anlayan Beş Türk, Afganistan'a gitmeyi uygun bulurlar. Bunun için Rus egemenliğindeki topraklardan geçmeleri gerekir. Bu işe giriştiklerinde 27 Nisan 1915'te Ruslar tarafından derdest edilirler ve idam cezasına çarptırılırlar. Almanya'nın Çin büyükelçisi von Hintse'nin araya girmesiyle idam cezaları sürgüne çevrilir. 1915'in yazında hapisten çıkarılıp sürgüne yollanırlar. 14 Ağustos 1916 günü gözetim altında tutuldukları sürgün bölgesinden kaçarlar. Bir ay Doğu Türkistan'ın Kulca kentinde kalırlar. Ruslara karşı başlayan isyanın başına geçmeleri

istenince bunu kabul ederler.

1. Dünya savaşı devam ederken Rusların Türkistan ahalisini askere alma kararı tepkilere neden olur ve halk isyan eder. İsyanın başlayış tarihi 2 Ağustos 1916'dır. İsyanı Türk subayları başlatmamışlardır fakat başlayan isyanın kumandası bir süre sonra Türk subaylarının eline geçmiştir. Harekâtın kurmay başkanlığını ise piyade yüzbaşısı Adil Hikmet Bey yürütüyordu.

İsyanın en büyük katılımcıları Kırgızlardır. Türk subay ve komitacılarının askerî yetenekleri ve Kırgızların kahramanlığı Ruslara pek çok zayıat verir. Adil Hikmet Bey şöyle yazar:

"Hareketimizin ilk haftasında 24 Rus köyünde hiçbir Rus kalmamıştı." (188. s.). "Beş altı ay müddetle Rusları daima mağlup ettik." (189. s.). "Bu kırık dökük, noksan vesait ile altı ay vaziyete hakim yaşamıştık." (192. s.). "Karşımızda iki yüz elli bin kişilik muntazam bir Rus ordusu vardı." (192. s.). "Yüze yakın Rus köynü yakmış, yıkmış, yağma etmiştik." (270. s.).

Şiddetle bastırılan isyanda binlerce Rus asker, subay ve sivil ölmüştür. Bununla birlikte isyanın faturası Kırgızlar için çok ağır olmuştur. İsyanın Kırgız halkının üçte biri ölü, yaralı, mahpus ve göçmen olarak etkilenmiştir. Bu olay Kırgızlar arasında Ürkün olarak bilinir (Bu olayı konu alan bir eser yakın zamanda Boğaziçi yayınlarından çıkmıştır).

Türkistan isyanı ve onun bir cephesi olan Yedisu isyanı gerçi başarılı olamadı ama Rus savaş cephelerine yeni cepheler eklenmiş oldu. Önemli sayıda Rus askeri ve silahı bu cephelere bağlandı. Kuropatkin'in çara verdiği 22 Şubat 1917 tarihli raporda isyanda 14 tabur, 37 Kazak yüzlüğü (bölüğü), 42 top ve 69 makineli tüfeğin kullanıldığı bildirilmiştir (Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, çev. Abdülkadir Sadak, Otağ y., İstanbul 1975, s. 209). Bu da diğer cephelerdeki durumu zayıflattı ve çarlığın devrilmesini çabuklaştırdı. Ayrıca hadise, Orta Asya Türklüğünün Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin dikkat merkezinde olduğunun bir delilini teşkil etti.

Beş Türk'ün Yedisu isyanındaki rolünden Kırgız dil bilimcisi Hüseyin Karasayuu da bahseder ve doğan çocuklara Samıybek adının konulduğunu yazar. Kırgız tarihçisi Belek Soltonoev ve Kırgız yurttaşı Kudaybergen Koşoev isyandan söz edenler arasındadır (Roza Abdikulova, 1916 Türkistan isyanına bir kaynak olarak Asyada Beş Türk", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan 2014, Sayı: 31, s. 55).

Beş Türk isyanın bastırılmasından sonra Çin'e geçmiş, Çin'de de baskı ve takiplerle karşılaştıkları için kaçmak zorunda kalmışlardır. Kaçışın en mühim evrelerinden biri Kuçar'dan Hoten'e geçmeleridir. Dünyanın en tehlikeli çöllerinden biri olan Taklamakan'ı 20-30 gün içerisinde aşarak Hoten'e varmışlardır (Taklamakan'ın kelime anlamı "girersen çıkamazsın"dır).

Tabii ki Beş Türk burada da rahat bırakılmayacaktı. Nihayet Şanghay'a gitmeleri Çin hükümetince uygun bulunur. Savaşın sonlarına doğru 25 Haziran 1918'de Şanghay'a varırlar. Burada Japonlarla temas kurarlar. Koreliler ve Çinliler tarafından hizmete davet edilirler. Doğal olarak bunu kabul etmezler. Savaş artık bitmiştir. Hepsinin burnunda memleket tütmektedir. İki yıla yakın Şanghay'da kaldıktan sonra Selim Sami ve İbrahim Bey Mançurya yoluyla Rusya'ya giderler. Adil Hikmet, Hüseyin ve Ahmet Kemal Bey, İskotland Maro adlı Japon vapuruyla Hamburg'a yollanırlar. Nihayet yazar Praga adlı bir İtalyan vapuruyla İtalya'dan İstanbul'a gelir, vatanına ve ailesine kavuşur. 22 Temmuz 1914'te İzmir'de başlayan ayrılık 6 yıl, 8 ay 1 gün sonra sona erer.

Eserde Kırgız Türklerinin gelenekleri akis bulmuştur. Örneğin Kırgızların koç başını hatırlı, ağır misafire ikram geleneği ile Anadolu'daki misafire koyun başı ikram etme geleneğinin tıpatıp aynı olması Türk kültürünün köklülüğünü gösterir.

İsyanın Kırgız liderlerinden İsamiddin'in (Hüsameddin, Şabdan Batır'ın oğlu) Beş Türk'ten Kırgız Türklerinin Anadolu'ya göç etmesini istemesi de ilginçtir. Tabii ki savaş şartlarında bu isteğin gerçekleşmesine olanak yoktu. İstek 1982'de kısmen gerçekleşmiş sayılabilir. 1982'de Afganistan'dan bir kısım Kırgız Türkü yurdumuza getirilmiş, Van ilimize yerleştirilmiştir.

Beş Türk'ten yeni doğan bir erkek çocuğuna ad koymaları istenince Turgut adını koymaları, hoş anılardan biridir. Bu çocuğun torunları bugün Turgutov ve Turgutovalar olarak anılmaktadır.

Beş Türk'ün yaralı bir kartalı tedavi ederek uçurmaları da ilginç ve güzel hatıralarından biridir.

Özetle keyifle ve ibretle okunacak bir kitap. (Adil Hikmet Bey, **Asyada Beş Türk**, Arap alfabesinden aktaran Dr. Y. Gedikli, 7. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, 508 s.).

AZERBAIJAN'IN SON 10 YILDA ELDE ETDİĞİ DİPLOMATİK BAŞARILARI

Günay EFENDİYEVA

Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı Başkanı, Büyükelçi

Azerbaycan Türk Dünyasının ve bir bütün olarak dünyanın bilimsel, kültürel, sosyal ve ekonomik alanda hızla gelişen ülkelerden biridir. Devletin sistematik güçlendirilmesi, geliştirilmesi aynı zamanda, onun ulusal çıkarlarının korunmasını amaçlamaktadır. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra ülke bölgesel ve uluslararası düzeyde yer aldığı tüm projelerde konumunu ve ciddiyetini başarıyla korumuştur.

Devlet geleneklerinin kökleri tarihin en derin katlarına kadar uzanıyor. Zamanın sert dönüşleri, güçlü imparatorlukların kanlı yönetimi ve asırlarca zalim tiranlıklar Azerbaycan'ın varlığını yeryüzünden silemedi. Büyük atalarımız gelecek nesillere şanlı bir tarih bıraktı.

Uluslararası düzeyde güven ve sempati kazanmanın diplomasi sanatının temel amaçlarından biri olduğu bilinmektedir.

Belirlenen hedeflere ulaşmanın en iyi yolu, kültür ve sanatın yarattığı engin imkânları dostluk ilişkileri kurmada kullanmaktır. Azerbaycan, kısa sürede küresel kültür ve bilgi alanında kendi sözüne sahip çıkan bir imaj yaratmayı başarmıştır. Ülke liderlerinin şahsında iyi ve üst düzey kültür politikası “yumuşak gücün” önemli bir parçası haline gelmiştir.

Bugün dünya toplumunun eşit bir üyesi olan Azerbaycan bağımsızlık tarihine muhteşem imza atmıştır. Geçmişten gelen gelenekler yeniden canlanıyor. Kendine dönüyor. Azerbaycanı tanıyorlar. İlişkileri genişliyor. Daha önceki dönemlerden farklı olarak bu tarihi sıcak yazmak, genellemek, eksiklikleri görmek, başarıları pekiştirmek gerekiyor. Gençler kendi tarihlerini araştırmalı, bilinç sahibi olmalı ve bütün alanlarda ülkelerini layığıyla temsil etmelidirler.

Azerbaycan’da demokrasi tarihinin başlangıcı 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti tarafından kabul edilen bağımsızlık Bildirgesi’nin IV. maddesinde, eşitlik ilkesi, seçilme ve seçilme hakkını güvence altına alarak meşru onayını buldu. Sonuç olarak, Azerbaycan Doğu’da kadınlara seçme ve seçilme hakkı veren ilk ülke oldu. Müslüman dünyasında ilk kez, kadınlara erkeklerle eşit olarak seçimlere katılma hakkı vermek-seçmek ve seçilmek-tarihsel bir başarı olarak kabul edildi. Böylece, sadece Doğu’da değil, aynı zamanda demokrasinin beşiği olarak kabul edilen bir dizi Avrupa ülkesi ve ABD’ye kadar, bir kadının toplumdaki siyasi süreçlere katılma hakkı Azerbaycan’da verildi. Bu Halk Cumhuriyeti’nin hükümeti, dünyaya demokratik, yasal, laik bir devlet yaratma kararlılığını gösterdi. Müslüman Doğu’nun ilk parlamenter Cumhuriyeti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, toplumun gelişmesinde eğitimin rolüne büyük önem veriyordu. Sadece 23 ay süren Cumhuriyet döneminde nüfusun kitlesel okuryazarlığı için okullar ve dernekler açılmış, kadın ve yaşlıların eğitimine büyük önem verilmiştir. Günümüzde trend haline gelen “ Hayat Boyu Eğitim ” fikri, 100 yıl önce ülkede hayata geçirildi. Azerbaycan Demokratik

Cumhuriyeti ‘nin ana başarılarından biri, yüksek öğretim kurumu olan Devlet Üniversitesi’nin kurulmasıydı.

Son on yılda, devlet liderliğinin tüm yönleri arasında kopmaz bir bağlantı ve mantıklı bir sıra elde edilmiş, Azerbaycan’da eşitsiz bir kamu yönetimi sistemi oluşturulmuş ve bu sistemin halkın çıkarları doğrultusunda yoğun bir şekilde işleyişi sağlanmıştı. Bu yıllarda gerçekleştirilen başarılı reformların bir sonucu olarak, Azerbaycan dünyanın en hızlı büyüyen ülkelerinden biri olarak kabul edilmekte ve benzersiz bir ulusal kalkınma modeli yaratmaktadır.

Hem ülke içinde yaşanan süreçler, hem de Azerbaycan’ın dünya ile ikili ilişkilerinin sürekli genişlemesi, bugüne kadar izlenen ve bugün de devam eden siyasi yolun doğru yönde olduğunu söylemeye zemin yaratmaktadır. Son on yılda yapılan çalışmaların ölçeği, Azerbaycan’ın dinamik ve kapsamlı ilerlemesi için benimsenen ve başarıyla uygulanan küresel devlet programları, bunların gerçek sonuçları, Azerbaycanın dünya toplumundaki konumunun daha da güçlendirilmesi bu gerçeği bir kez daha teyit etmektedir.

Bugün bağımsız Azerbaycan devletinin varlığında Türk Dünyasının büyük oğlu Haydar Aliyev’in her alanda hizmetleri eşsizdir. Halkın ısrarı ile Milli Önder’in iktidara dönüşü, devletin teorik ve pratik temellerinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Ulusal Lider, toprak bütünlüğü ihlal edilen, savaş halindeki ve çeşitli yönlerden tehditlerle karşı karşıya olduğu sayısız sorunun çözümünü sağlamıştır. Haydar Aliyev, bağımsız bir devlet inşa etmenin tüm inceliklerini kesin olarak tanımladı ve büyük bir öngörüyle dış politikanın ana ilkelerini ve yönlerini belirledi. O, dış politikada Türkçe konuşan ülkelerle ilişkilerin güçlendirilmesine hayati önem veriyordu. Ortak tarihi köklerimize dayanan milli ve kültürel değerlerimiz temelinde bu doğrultuda ilişkiler kurmayı önemli görüyordu. Haydar Aliyev, Dede Korkut, Manas, Köroğlu, Nizami Gencevi, Muhammed Fuzuli, Yunus Emre, Abay Kunanbayev, Cengiz Aytmatov ve diğer değerlerimizin tanıtımını Türk halklarının yakınlaşması olarak görüyordu.

Modern Azerbaycan devletinin kurucusu Haydar Aliyev'in zengin siyasi mirasının devamı niteliğindeki Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in izlediği maksatlı ve milli çıkarlar politikası ve siyasi çizgisinin başarılı bir şekilde devam ettirilmesi sonucunda Azerbaycan bölgenin lider devletlerinden biri haline gelmiştir. Bugün devlet başkanının özel ilgi alanlarından içerisinde diplomatik faaliyet özel yere sahiptir.

Daha önce bahsettiğimiz gibi, Müslüman Doğu'da ilk demokratik Cumhuriyetin kurulmasında ve modern zamanlarda bağımsız bir Azerbaycan devletinin yaratılması sürecinde ulusal diplomasi rolünü dikkate alarak ve 9 Temmuz 1919'da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Sekreterliği hakkında geçici bir talimatın kabulüne dayanarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhur-

başkanı İlham Aliyev'in 24 Ağustos 2007 tarihli emri ile her yıl 9 Temmuz diplomatik hizmet çalışanlarının profesyonel bayram günü olarak kurulmuştur.

Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti, eşsiz etnik ve dini çeşitliliği, burada yaşayan halkların bir arada yaşama gelenekleri, hoşgörüsü ve yeni bir çok kültürlülük modeli ile medeniyetlerarası ve kültürlerarası diyalog için bir alan haline gelmiştir.

Kültürel diplomasi, devletler ve halklar arasında farklı kültürlerin değiş tokuşunu, karşılıklı hoşgörü ile dostluk köprülerinin kurulmasını ve iyi komşuluk ilişkilerinin yaratılmasını sağlayan bir dış politika aracıdır. Kültürel diplomasi, modern uluslararası ilişkilerde herhangi bir devlet için etkili ve verimli bir siyasi strateji aracıdır.

Azerbaycan devleti, kültür alanındaki iyi düşünülmüş politikasının bir sonucu olarak, kısa sürede zengin potansiyele ve yüksek kültüre sahip bir ülke gibi uluslararası camiada itibar kazanmayı başarmıştır. Dünyada milli ve kültürel değerlerin tanıtılması, medeni ve insani bağların genişletilmesi Azerbaycan'ın dış politikası için bir önceliktir.

Azerbaycan'ın çokkültürlülük geleneklerinin dünya çapında tanınması ve kültürler ve dinler arasındaki diyalogun teşvik edilmesi de ülkenin dış politikasında önemli yerlerden birini tutuyor. Bugün, Azerbaycan toplumunda tarihsel olarak yerleşik hoşgörü unsurları dünyaya yayılmaktadır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından başlatılan Süreci, kültürler arası diyalogun, çok kültürlülüğün, ülkeler ve bölgeler arasında barış içinde bir arada yaşamının güçlendirilmesinde çok değerli bir rol oynuyor. Kültürlerarası Diyalog Süreci 2-3 Aralık 2008'de 'de Avrupa Kültür

Bakanlarını bir araya getiren "Kültürlerarası diyalog, Avrupa ve komşu bölgelerde sürdürülebilir kalkınma ve barışın temelidir" uluslararası konferansında kurulmuştur. Konferansta, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in inisiyatifiyle Süreci, kültürler ve medeniyetler arasındaki diyalogu teşvik eden, Azerbaycan'ın kültür diplomasisini tanıtan ve çok kültürlülük politikasını güçlendiren interaktif bir uluslararası platform olarak yaratılmıştır. Süreci, çok sayıda uluslararası etkinlik ve proje aracılığıyla medeniyetler ve dinler arasındaki diyalogun gelişimine büyük katkıda bulunmaktadır. Bu, BM Genel Sekreteri'nin no 72/488 raporunda "Barış kültürünün, dinler arası ve kültürler arası diyalogun, karşılıklı anlayışın ve dünyanın iyiliği için işbirliğinin teşvik edilmesi" raporuna yansımıştır. Bu platformanın başarılarından biri, Nisan 2016'da 'de Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı 7. küresel Forumu'nun gerçekleştirilmesidir. 2011 yılından bu yana Cumhurbaşkanı

İlham Aliyev himayesinde “ süreci” çerçevesinde Azerbaycan'ın başkenti Dünya kültürlerarası diyalog Forumu'na dört kez ev sahipliği yapmıştır. “ süreci”, hükümetler ve insanlar arasındaki kültürlerarası diyalogu genişletmeye, birçok etnik grup arasındaki işbirliğini güçlendirmeye ve farklı kıtalarda yaşayan halkların kültürel işbirliğini teşvik etmeye devam edecektir.

1991 yılında yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, 2 Mart 1992 tarihinde Birleşmiş Milletler'e üye olmuş ve aynı yılın 6 Mayıs tarihinde Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilciliği açılmıştır. BM üyeliği, Azerbaycan'ın uluslararası topluma eşit bir üye olarak katılmasının ve güvenliğini ve refahını sağlamak için işbirliği yapmasının yanı sıra Teşkilat Tüzüğü'nde belirtilen mekanizmaları kullanarak uluslararası barış ve kalkınmaya katkıda bulunmasının kapısını açmıştır.

On yıl önce Azerbaycan diplomasisi uluslararası arenada büyük bir başarıya daha imza attı. Böylece, 24 Ekim 2011'de Azerbaycan Cumhuriyeti, 193 ülkeden 155'inin olumlu görüşü ile 2012-13 yılları için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin iki yıl süreyle daimi olmayan üyeliğine seçildi. Azerbaycan, başkanlığı ABD'den dev-

raldı ve bir ay sonra, 1 Haziran'da başkanlığı Çin'e devretti.

Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasından sorumludur. Teşkilata üye seçilmesi sadece Azerbaycan'ın uluslararası prestijini artırmakla kalmamış, aynı zamanda dış politikasının ulusal çıkarlar doğrultusunda yürütüldüğünü ve çıkarlarını hem bölgesel hem de küresel düzeyde üst düzeyde koruduğunu teyit etmiştir. Güvenlik Konseyi üyeliği sırasında, Azerbaycan ulusal çıkarlarını küresel düzeyde geliştirmek için aktif çabalar gösterdi ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırganlığının çeşitli yönleri düzenli olarak Konsey'in ilgili toplantılarının dikkatine sunuldu. Aynı zamanda, uluslararası kabul görmüş sınırların egemenlik, toprak bütünlüğü ve dokunulmazlığı ilkelerine saygı ve ayrıca çatışmalar sırasında savaş ve insanlığa karşı suç işleyenlerin kovuşturulması ihtiyacı sürekli olarak gündeme getirildi ve ilgili hükümler Konsey'in kararlarına yansıtıldı.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kültürel diplomasisinin başarısı, en canlı şekilde, Birinci Başkan Yardımcısı, UNESCO ve ISESCO İyi Niyet Elçisi Mehriban Aliyeva başkanlığındaki Haydar Aliyev Vakfı'nın faaliyetlerine yansımıştır. Azer-

baycan'ın zengin kültürel mirasını tanıtmak amacıyla 2004 yılında Mehriban Aliyeva önderliğinde kurulan Haydar Aliyev Vakfı, uzun yıllardır aktif faaliyet göstermektedir. Vakfın büyük emek vererek yürüttüğü başarılı kültür politikası sonucunda UNESCO 2008 yılında Azerbaycan mugamını insanlığın sözlü ve somut olmayan kültürel mirası olarak ilan etmiştir.

Azerbaycan mimarisinin UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası listesi Şirvanşahlar Sarayı ve Kız Kulesi'nin yanı sıra İçerişehar ve Gobustan Kaya Sanatı'nı, Şeki Han Sarayı'nın Kültürel Peyzajını içeriyor.

Önümüzdeki on yıl içinde UNESCO'nun somut olmayan kültürel mirası Azerbaycan'a ait 12 unsurla daha zenginleştirildi:

Somut olmayan mirasa örnek olarak "Azerbaycan Aşık Sanatı" • "Nevruz" • "Geleneksel Azerbaycan Halı Sanatı" • "Tar ve Gösteri Sanatı", "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Çovgan Gele-

neksel Karabağ At Oyunu", "Geleneksel Kalagai Sanatı ve Sembolizmi, Yapılışı ve Kullanımı İpek Kadın Başlıkları • "Lahic'te Bakırcılık Sanatı" "İnce ekmek yapma ve paylaşma kültürü: lavaş, katryma, jupka, yufka", "Kültürel kimliğin bir göstergesi olarak dolma pişirme ve paylaşma sanatı" "İzmir kemeçe yaylı çalgı yapma ve icra etme sanatı" " Dede Korkud'un Mirası" "Yallı", (Kochari, Tanzara) "Nahçıvan'ın geleneksel grup dansları" gibi birçok büyük projeler vardır.

Haydar Aliyev Vakfı, Mehriban Aliyeva'nın girişimiyle kültürlerarası ve dinler arası ilişkilerin geliştirilmesini, insani alanda diğer ülkelerle ikili ilişkilerin derinleştirilmesini desteklemektedir. Haydar Aliyev Vakfı tarafından tarihi ve kültürel anıtların restorasyonu ve yabancı ülkelerde yeni kültürel alanların inşası alanında faaliyetleri 2006 yılında Gürcistan'ın Tiflis kentinde Azerbaycan'ın seçkin şahsiyetlerinin. — Mirze Şefi Vazeh, Mirze Feteli Ahundov, Hasan bey Agaev

ve Feteli han Hoyski'nin mezar taşlarının yeniden inşası ve caddenin kurulması, 2007 yılında Paris'teki Versailles Sarayı parkındaki evrensel anıtların restorasyonu, 2008 yılında Louvre Müzesi'nin restorasyonu, 2012 yılında Roma Borgeze Parkı'nda Nizami Gencevi Anıtının kurulması, Vatikan'da Roma mezarlarının restorasyonu, Moskova'da M. I. Rudomino adına Tüm Rusya Devlet yabancı edebiyat Kütüphanesi'nin atriyumunda seçkin Azerbaycanlı yazar, filozof ve hümanist Mirze Fatali Ahundov'un anıtının dikilmesi, Paris'te Azerbaycan Kültür Merkezi kurulması, 2013 yılında Roma'da Capitol Müzesi'nin "filozoflar salonu" yenilenmesi, 2016-da Haydar Aliyev Vakfı'nın desteğiyle Trapezitsa Mimarlık Müzesi Rezervi restorasyonu, 2018-de Vatikan'da St. Sebastian'ın yer altı mezarları ve bu gibi diğer anıtlar onarılmıştır.

Azerbaycan pandemi öncesi oldukça muhteşem ve büyük uluslararası etkinliklere ev sahipliği yapmıştır. Bu tür önemli etkinliklerin gerçekleştirilmesi için Azerbaycan'a güvenilmesi

tesadüf değildir. Bu, Azerbaycan'ın tutumunun, ülkenin dünyadaki ağırlığının, uluslararası topluma ve teşkilatlara olan otoritesinin bir ifadesidir. Güney Kafkasya'nın önde gelen devleti olan Azerbaycan, aynı zamanda uluslararası diyalog ve işbirliği alanıdır. Uluslararası İnsani Forumu, Dünya Kültürler arası Diyalog Forumu, Dini Liderler Zirvesi, Küresel Forumu ve diğer etkinlikler saygın uluslararası kurumlarla işbirliği içinde Azerbaycan'da gerçekleştirilmektedir. Yani, ülke, küresel öneme sahip konuların tartışıldığı özel bir yere çevrilmiştir.

Uluslararası etkinlikler Azerbaycan'ın kültürel diplomasisi alanında pratik sonuçlar yaratarak, ikili ve çok taraflı platformlarda dış politikanın uygulanmasında ülkenin rolünü güçlendirmiştir. Azerbaycan, çokkültürlülük ve dini diyalog politikalarının genişletilmesi, dini şiddetin azaltılması, terör eylemleri ve bölgesel göç politikalarının iyileştirilmesi yönünde birçok ülke ve uluslararası yapının çabalarının canlandırılmasına katkıda bulunmuştur.

Temel amacı uluslararası hukuka saygı temelinde dünyada barış, güvenlik ve kalkınmayı teşvik etmek olan Bağlantısızlar Hareketi'nin şu anda 120 üyesi, 17 gözlemci devleti ve 10 uluslararası gözlemci örgütü bulunuyor. 26 Mayıs 2011'de Azerbaycan Cumhuriyeti, Harekete üye devletlerin oybirliği desteğiyle Endonezya'nın Bali adasındaki Güvenlik Konseyi'ne tam üye oldu. Üyeliğinin kısa döneminde, uluslararası toplum, Dağlık Karabağ konusunda Ermeni-Azerbaycan ihtilafının daha fazla farkına vardı ve örgütün iç prosedürleri ve belgeleri, sürekli olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne bir çözüm bulunmasını destekledi. Azerbaycan Cumhuriyeti, 25-26 Ekim 2019 tarihlerinde 'de Hareketin Devlet ve Hükümet Başkanları 18. Zirvesine ev sahipliği yaptı. Etkinliğe 120 BM üye ülkesi ve 42 uluslararası teşkilatın üst düzey temsilcileri katıldı. Zirvesi ile birlikte Hareketin başkanlığı 2019-2022 yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti'ne devredildi. Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti Bağlantısızlar Hareketi'nin ruhuna ve ilkelerine bağlıdır ve herhangi bir askeri bloğa katılmadan tüm ülkelerle işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan dengeli bir dış politika izlemektedir.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi), 3 Ekim 2009'da Nahçıvan Zirvesi'nde imzalanan Nahçıvan Anlaşması kapsamında, Türkçe konuşan ülkelerin 1992 yılından bu yana ortak siyasi iradesinin bir sonucu olarak kurulmuştur. Azerbaycan, Türk Keneşine, aynı zamanda, bu teşkilatın ilgili kurum ve kuruluşları, TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Akademisi, Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı ile yakın işbirliği içinde bulunarak üye ülkeler arasında bilim, eğitim, kültür ve sanat alanlarında işbirliğinin genişletilmesinde ve Türk dünyasının ortak değerlerinin uluslararası düzeyde tanıtılmasında ve tanıtılmasında aktif rol oynamaktadır. 2012 yılında Bişkek'te düzenlenen 2. Türk Keneşinin Zirvesi'nde Azerbaycan'ın girişimiyle kurulan Türk Kültürü ve Mirası Vakfı'nın 2015 yılından bu yana uluslararası bir kuruluş olarak faaliyet göstermesi tesadüf değildir.

Bugüne kadar yapılan tüm TDİK zirvelerinde olduğu gibi, Üye Devletlerin Devlet Başkanla-

rı tarafından 11 Eylül 2015 tarihinde Astana'da kabul edilen Beşinci Zirve Bildirgesi'nde olduğu gibi, taraflar Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafının yakında egemenliği etkileyeceği konusunda mutabık kalmış, toprak bütünlüğü ve uluslararası anlaşmazlıkların dokunulmazlıkları temelinde çözülmesinin önemini vurguladı.

Azerbaycan'nın tarih sayfasına yazılan Şanlı Galebe - Karabağ Zaferi, ülkenin elde ettiği muhteşem başarılarından biri olarak aynı zamanda Türk Dünyasının gurur salnamelerine dahil olmuştur.

Tarihsel kaynaklar, Ermeni milliyetçilerinin Türk halklarına yönelik düşmanca politikasının 200 yıldan daha eski olduğunu kanıtlıyor. Azerbaycan topraklarının Ermeni işgali sonucunda 1 milyondan fazla insan ata topraklarından zorla kovulmuş, 20.000'e yakın Azerbaycanlı öldürülmüş, 20.000'den fazla sivil yaralanmış, 50.000'den fazla kişi sakatlanmış ve 4.000'den fazla vatandaş alınmıştır. tutsak ve rehin alındı. Geçen yüzyılın en korkunç trajedilerinden biri olan Hocalı Soykırımı'nda bir yerleşim yeri yeryüzünden tamamen silinmiştir.

Nihayet Azerbaycan Ermenistanın bu işgalcılık siyasetine son verdi ve 44 gün içinde tarihi topraklarını işgalden kurtardı. 30 yıldır anlaşmazlığın barışçıl çözümü için tüm diplomatik görüşmeleri yürüten Azerbaycan, bu görüşmelerin artık yararlı olmayacağını farkına varmış ve kendi topraklarından bir karış taviz vermeyeceğini bütün dünyaya kanıtlamıştır. Azerbaycan'ın ezeli toprakları - Dağlık Karabağ ve etrafındaki topraklar artık özgürdür. Orada şimdi Azerbaycan'ın şanlı bayrağı dalgalanıyor. 44 gün süren ve Dağlık Karabağ da dahil olmak üzere işgal altındaki toprakların geri dönüşüyle sonuçlanan Vatan mücadelesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in yenilmez iradesiyle, cesur reportajlarıyla, Azerbaycan askerinin tükenmez gücüyle ve Azerbaycan halkının kopmaz birliğiyle zorlukların üstesinden gelerek tüm dünyaya Azerbaycan'ın sağ konumunu ve gücünü gösterildi. Aynı zamanda, bu Büyük Zafere giden yolun işgal sırasında uzun bir diplomatik mücadeleden geçtiğini de belirtmek gerekir. İlham Aliyev'in liderliğindeki Azerbaycan diplomasisi, ülkenin sorununu barışçıl yollarla çözme kararlılığını göstermiştir. BM, NATO, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası kuruluşlar tarafından kabul edilen kararlar, Azerbay-

can'ın Dağlık Karabağ üzerindeki egemen haklarını tanımıştır. Sonuç olarak kardeş halklarımızı gururlandıran Karabağ'ın büyük zaferi tüm Türk Dünyası zafer sayfalarına altın harflerle yazılmıştır.

Maalesef belirtmek gerekir ki, Ermeni tarafının 30 yıldır işgal altındaki topraklarda eşi görülmemiş vahşet töretmiş ve ne yazık ki. Azerbaycan'ın maddi ve kültürel mirası, tarihi ve dini anıtları, sanat ve mimari örneklerinin bir çoğu tamamen yok edilmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin Azerbaycan'a açık desteğinin her birimiz canlı şahidi olduk. Türkiye, o zor ve gururlu günlerde Azerbaycan'ın yanında olarak, aynı zamanda hak ve adaletten yana olduğunu, Ulu Önder Haydar Aliyev'in "Tek millet, iki devlet" sloganının sadece bir sözden ibaret olmadığını göstermiştir. Kardeş devlet Azerbaycan'a bütün düzeylerde destek vermiştir. Azerbaycan bunu her zaman Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'nın, Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun ve diğer yetkililer konuşmalarında, aynı zamanda tüm Türk halkının "Biz kardeş Azerbaycan halkının yanındayız" sloganlarında hiss etmiştir.

Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı da teşkilatın kurucu üye devleti olan Azerbaycanı bu zorlu günlerde yalnız bırakmamamış, Ermenistan'ın saldırgan eylemlerini kınayan çeşitli açıklamalar yapmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının inisiyatifiyle ve Kazakistan, Kırgız ve Türk Cumhuriyetleri Cumhurbaşkanlarının desteği ile oluşturulan Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı kurulduğu günden bu yana türk dili konuşan ülkelerin kültürel mirasının tanıtılması, korunması ve gelecek nesillere aktarılması yönünde, aynı zamanda seçkin şairlerin, yazarların, devlet adamlarının yıldönümü vesilesiyle birçok konferans, yuvarlak masa toplantısı, sergi, konser ve benzeri etkinlikler düzenlemiş, Türk dünyasının kadim ve zengin kültürünü kapsayan çeşitli alanlarda projeler hayata geçirmiş, kitaplar hazırlamış, yayınlamış ve prestijli uluslararası forumlarda temsil edilmiştir. Bu nedenle Uluslararası Türk Kültür ve Miras Vakfı, fikir ve anlamlarıyla

Türk Dünyasının kültürel değerlerine sahip çıkma misyonunu üstlenmiştir. Vakıf Türk Dünyasının ortak değeri olan “ Kitabi Dede Korkut” destanının ana kahramanının adını almış “Dede Korkut” Oda Orkestrası “ kurmuştur. Orkestra Türk dünyasının zengin kültür ve sanatını, halk sanatını, dahi bestecilerin eserlerini uluslararası düzeyde tanıtmak amacıyla kurulmuştur.

Sonuç olarak, Azerbaycan'ın son 10 yılda elde ettiği diplomatik başarılar, Güney Kafkasya ile birlikte ülkenin uluslararası önemini artırmıştır. Son dönemde Türkiye Cumhuriyeti ile uluslararası ve bölgesel birçok projenin ortak hayata geçirilmesi, kardeş ülkeleri uluslararası arenada söz sahibi yapmıştır. Azerbaycan, diplomasi alanındaki tüm başarılarıyla aslında Büyük Turan fikrine hizmet ediyor. “21. yüzyılın “Türk Yüzyılı” olacağı” fikrinin beynimize kazındığını güvenle söylemek gerekir. Bütün Türk halkları, pratik faaliyetleri ile bu fikri daha da yakınlaştırmaktadır.

HACI BEKTAŞ VELİ VE TASAVVUF FELSEFESİ: VARLIĞIN BİRLİĞİ ESASINDA BİR ÇÖZÜMLEME

Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ*

Öz

Araştırmamızda tasavvuf ile felsefe ilişkisi Hacı Bektaş Velî'nin varlığın birliği düşüncesi zeminde teşrih masasına yatırılarak felsefeye okunmaktadır. Okumamızın çıkış noktası ise, tasavvuf ile felsefenin varlığa yaklaşımda ortak bir zemine sahip oldukları fikridir. Tasavvuf, İslâm kültür ve düşüncesine ait bir terimdir. Felsefe ise genelleşmiştir. Elbette özel bir terim olan tasavvufun genele uzanan yönleri, genelleşmiş olan felsefenin de özele dönük hâlleri vardır. Bu nedenle araştırmada felsefe-tasavvuf ilişkisi meselesi ele alınırken felsefenin genelliği tasavvufun ise

özelliliği felsefî bir çözümlenmeye tabii tutuldu. Çözümleme sonucu ulaşılan sonuçlar ise, Hacı Bektaş Velî'nin varlığın birlik nazarından insanı ve evreni okuma biçiminin İslâm geleneğindeki yerine temas edilmek suretiyle de örneklendirilerek temellendirilmeye çalışıldı.

Anahtar Kavramlar: Tasavvuf felsefesi, Varlığın Birliği, Hacı Bektaş-ı Velî

* Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türk-İslâm Düşüncesi Tarihi ABD. E-Posta: sdonmez@akdeniz.edu.tr

Sözbaşı

Mustafa Kara, “Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar” adını verdiği eserinde Hacı Bektaş-ı Veli’den söz ederken: “Anadolu ve Balkanların en meşhur sûfîlerinden biri olan Hacı Bektaş-ı Veli, XIII.yy.da Diyar-ı Rum’a göç eden dervişlerden biridir. Türkistan’da Yesevî neşvesini tadan, Melâmî meşrebi tanıyan, daha sonra Haydârî-Vefâî kültürle karşılaşan, ...Şaman kültürünün yanında, mahallî dinlerin izlerini de taşıyan bu tarikatın Yeniçeri ordusuyla kurulan gönül bağı onu farklı bir konuma yükseltmiştir. Yaşadığı yüzyılın kaynaklarında adı geçmeyen bu sûfî ile ilk bilgileri Elvan Çelebi’nin *Menâkıbu’l-Kudsiyye*’si ile Eflâkî’nin *Menâkıbu’l-Ârifin*’i vermektedir. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş Veli* (Vilâyetnâme) bu sahanın önemli eserlerindendir”¹ demektedir.

Bu yazının konusu Hacı Bektaş-ı Veli’nin tarihi kişiliği ile eserlerinin tartışılması değildir. Çünkü bu bağlamda bir dizi çalışmaya ulaşmak müm-

kündür. Ancak Hacı Bektaş Veli’nin ait olduğu gelenek ile tarihî kökleri üzerinde felsefî bir yaklaşımla gereğince durulmamış görünmektedir. Çünkü onun hakkında bilgi veren erken dönem eserlerde -ifade edildiği gibi- Hacı Bektaş-ı Veli hakkında yeterli bilgi yer almamaktadır. Yaşadığı 13. Yüzyıl kaynaklarında ise ismine henüz rastlanılamamış görünmektedir. Elbette bu durum Hacı Bektaş-ı Veli hakkında yazıp çizmenin gerçeği yansıtmayacağı anlamına gelmez. Aksine Hacı Bektaş-ı Veli bağlamında araştırılıp incelenmesi gereken daha bir çok sorun ile belirsizliğin olduğunu gösterir. Esasen mevzunun sorunlu olması bizi farklı çözümler aramaya; yolumuzu kesen belirsizlik ise, soruna çözüm sunabilmede bize daha rahat hareket edebilme imkânı verir. Biz de bu çalışmada bu imkândan faydalanarak Hacı Bektaş-ı Veli sorununa kendimizce bir çözüm aradık. Ancak meseleyi tasavvuf-felsefe ilişkisi zemininde bize göre Türk düşüncesi ile evren tasavvurunun özü mahiyetinde olan varlığın birliği (vahdet-i vücud) ilkesinin Hacı Bektaş-ı Veli’deki tezahürüyle sınırlandırarak masaya yatırdık.

1 Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.48-49.

Hacı Bektaş-ı Veli hakkında yapılan çalışmalar gözden geçirildiğinde genelde nakle dayalı bir bilgilendirme yapıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle de tasavvufun felsefeyle olan ilişkisi meselesi temelsiz çözüm önerileriyle değersizleştirilmektedir. Oysa durum sahadaki görüntüden çok farklıdır. Öyle ki, tasavvufun felsefeyle olan ilişkisi oldukça güçlüdür. Ancak tasavvuf Eski Yunan felsefesinin takipçisi değildir. Eski Yunan felsefesinin içinden çıkamadığı sorunlara çözüm üretmiş alternatif bir düşünüş ile yaşayış

yoludur. Bu durumda tasavvuf ile felsefe tarihi kitaplarında nakledilen temelsiz fikirlere itibar etmemek gerekir.

Tasavvuf sahasında dikkate değer bir ortak zemin ile benzerlik söz konusudur. Ama bu durum tasavvufun nakilden ibaret, her bir mutasavvıfın ise mukallit olduğu anlamına gelmez. Özellikle sistemleşen tasavvufî hareketlerle kurucusu olan mutasavvıflar, özgündürler. Hacı Bektaş-ı Velî de Türk Tasavvuf tarihinde kurucu bir mutasavvıftır. Kuruculuk vasfı, nazarî yetkinlik ister.

Nazariyenin olmadığı yerde ise nazarî yetkinlikten söz edilmez. Öyle ki, onun öğretileri zamanla “Bektaşilik” olarak anılan özelleşen bir yola dönüşmüştür. Öylesine sağlam temellere sahiptir ki, hâlâ varlığını ve canlılığını korumaktadır.

Tasavvuf, nazariyesi olan bir felsefedir. Bu durumdan dolayı olsa gerek, Hilmi Ziya Ülken, “İslâm Düşüncesi: Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş” adı altında yayınlanan kitabında “İslâm’da sırî felsefe asıl felsefeden daha esaslıdır” der.² Ülken’in “sırî felsefe” dediği tasavvuftur. “Asıl felsefe” derken de İslâm Meşşailiği ile İshrakîliğini kasteder. Onun tasavvufun “asıl felsefen daha esaslı” bir felsefe olduğu vurgusu, İslâm dünyasında tasavvufun felsefe olarak görülmemesine getirdiği bir eleştiridir.

İslâm düşünce tarihinde tasavvufun felsefe olmadığına dair yaygın bir kanaat vardır. Bu kanaat günümüzde de bazı çevrelerce sahiplenilmekte ve savunulmaktadır. Ama tarihî gerçekliği doğru olarak anlayabilmek için, yaygın görünen kanaatleri bir tarafa bırakarak hareket etmek gerekir.

Bu girizgâhtan sonra daha doğru ve tutarlı sonuçlara ulaşabilmek umuduyla bazı sorular yönelterek meseleyi incelemeye başlayalım.

Gerçekten de tasavvuf, felsefe dışı bir dünya görüşü ve hayat biçimi midir? Şöyle de sorulabilir: Tasavvufun herhangi bir surette felsefeyle ilişkilendirilmesi yanlış bir hamle midir? Böylesi bir yaklaşım, tasavvuf hakkındaki gerçeği vermez mi?

Tasavvufun bir felsefe olup olmadığı yahut felsefe ile olan bağı kısmen tarihsel, ağırlıklı olarak da güncel bağlamda tartışmaya açık bir husus olarak kabul görebilir. Ancak bu durum bizce yapılan bütün bu tartışmaların ve kabullenişlerin üzerinde ya da arkasında yatan bir gerçeğe işaret eder. O gerçek ise, tasavvufun sağlam bir felsefî zemine sahip olduğudur. Ülken’in de vurguladığı gibi, “sırî felsefe” (tasavvuf), bizce de felsefî

bir zemine sahip olmanın yanında “esaslı bir felsefedir.” Bu durum, özellikle tasavvufun tarihsel kökleri, dayanakları, hedefi ve sistemleşmesi bakımından teşrih masasına yatırıldığında araştırıcısına kuşkuya yer bırakmayacak derecede açık görünür. Hacı Bektaş-ı Velî de ona atfedilen eserleri ile görüşler incelendiğinde sağlam felsefî dayanaklara sahip olduğu fark edilir. Ancak burada unutulmaması gereken Hacı Bektaş-ı Velî’nin sahip olduğu felsefî müktesebatın özellikle 13. Yüzyılı Anadolu Türk düşüncesinin genel karakteristiğini yansıttığıdır. Bu düşüncenin kökü Piri Türkistan Hoca Ahmet Yesevî’dir.

Ne demek istediğimizi biraz daha belirginleştirelim.

Felsefenin ilk çıkış yerinin Eski Yunan olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Hemen hatırlatalım; bu araştırmanın konusu felsefenin kökü ya da çıkış yeri değildir. Esasen bizim araştırmamız açısından bu husus, pek önem de arz etmemektedir. Ama İslâm öncesine ait bir düşünüş biçiminin Türk-İslâm medeniyetinin esaslı bir parçası olan tasavvufla olan ilişkisi teşrih masasına yatırılmışsa ve çalışmanın hedefi de felsefe ile tasavvufun ayrılan yönlerinden daha çok, birleşen yönlerini tespit etmekse, Eski Yunan’ın felsefî düşünüşte bir “miras yedi” olduğunu fark etmek gerekir.³ Aksi takdirde Türk-İslâm medeniyetinin istisnai bir disiplini ve pratiği olan tasavvufun Eski Yunan felsefesiyle olan ilişkisi, bir tarih yanlışlığına (anakronizm) düşülerek yorumlanır. Bu da bizi gerçeği keşfedememeye sürükler. Gerçeği keşfettirmeyen zihinsel bir uğraşıya dayalı bir inşâ faaliyet ise, hakikati vermeyen “mesel esaslı bir masala”⁴ dönüşür.

Büyük sistem filozofu Fârâbî, felsefenin (hikmetin ya da hikemî ilimlerin) tarihiçre yolculuğundan söz ederken Eski Yunan’dan Müslüman coğrafyaya geçişle asıl yurduna kavuştuğunu

2 H. Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi: Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş*, Ülken Yayınları, İstanbul 2005, s. 86.

3 H. Ziya Ülken, *Şeytanla Konuşmalar*, İkinci Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 2003, s. 19.

4 Yalçın Koç, *Zihin ve Nazariyat: Zihnin Kaynağı ve Esasları Üzerine Bir İnceleme*, Cedit Neşriyat, Ankara 2017, s. 24.

ifade eder.⁵ Bu tespit önemlidir. Çünkü felsefenin kaynağı hakkında bir fikir verir. Biz bu ifadeyi şu şekilde geliştirebiliriz. Felsefe, Kuran-ı Kerim'in çektiği sınırlar ve ilkeler ışığında İslâm medeniyetinde yeniden doğmuştur. Bizim bu yorumumuz felsefe-din karşıtlığından beslenen modern ve sonrası bakışlara çelişik görünür. Çünkü onlara göre, bir dinin kutsal kitabı ile ilişkilenen bir hareket veya düşünüş felsefî değildir. Oysa bu anlayış, İslâm medeniyeti zemininde gerçeği yansıtmaz.

Buradaki modern ve sonrası bakışlardan kastım, sadece Batı dünyasında Dekart (Descartes) sonrası yaygınlaşan “*bilişsel bir ben*” üzerinden varlığa gitmeye çalışan temsilî düşüncüler değildir. Öyle ki, modern bir çizgiye oturtmakta zorlanılan bir dizi köktenci, pozitivist ve modern-sonrası (postmodern) yaklaşım ile uzantılarını da düşünme biçimleri açısından modern ve sonrası paradigmaya dâhil etmekteyiz. Zira bütün bu düşüncülerin ortak çizgisi, din ile felsefeyi karşı

karşıya getirmeleri ya da ayırmalarıdır.⁶ Noktai-nazarımız böylesi bir karşıtlık ile keskin kopuşlara bağlı ise tasavvuf ile felsefe de zihinlerde ister istemez ayrışacaktır. Böylesi bir zihinsel yarılma ise, eğer Eski Yunan'da nev'i şahsına mahsus bir felsefe doğdu ise, belki de bunun gerçek anlamda tek sürümü olan tasavvufun ne olduğu ve hangi sorunu önünde bulduğu ve bu sorunun çözümünde nasıl bir yol izlediği gereğince fark edilemeyecektir.

Varlığa Atılan Düşüm

İslâm felsefesinin Eski Yunan'dan nâşi önünde bulduğu sorun varlığın (vucud) ne olduğu idi. Varlık, Eski Yunan'da daha çok bir varolan (mevcud) olarak ünlü filozof Parmenides'ten beri tartışılmalı bir meseleydi. Tartışmanın gerisinde ise Heraklit'in değişim sorunu vardı. Eski Yunan'da Parmenides kadar şöhretli bir filozof

5 Bkz. Fârâbî, *Tahsîl es-Sa'ade*, Haydarabad 1345/1926, ss. 38-39.

6 Her ne kadar Dekart dâhil birçok modern ve sonrası düşünür ile filozofun temel kaygısı din-felsefe ayrımı olmasa da belirgin paradigma kutuplaştırıcı olmuştur.

olan Heraklit (Herakleitos), kâinatta sürekli bir değişimin olduğu kanaatindeydi. Neydi bu değişim? Gerçekte var mıydı? Yoksa bir yanılgı mıydı? Gerçekte olan ve asıl durum nasıl açıklığa kavuşturulabilirdi?

Akıl (rasyonel yeti/logos), bu ve benzeri sualler üzerine düşündüğünde kolaylıkla değişmeyen bir dayanağa ya da tutamamağa ihtiyaç olduğunu görebiliyordu. Öyle ki, değişim varsa, onun idraki değişmeyen bir ilkeye (arkhe) bağlı idi. Ama aslolan hangisi idi? Değişim mi, değişme mi? Diyelim ki asıl olan arkadaki değişmeyen; bu durumda değişimi anlamamı sağlayan arkadaki o değişmeyen ne idi? Gerçekte değişmeyen bir “şey” var mıydı yok muydu?

Heraklit, değişimi değişmeyen evrensel bir yasa olarak kabul ettiği rasyonel yeti (logos) üzerinden değişime odaklanarak çözmeyi denedi. Ama Parmenides, Heraklit’e göre daha farklı ve mistik bir pencereden bakıyordu. Onun nazarında değişim, gerçek değildi. Bir yanılsamadan ibaretti. Bu nedenle tek bir gerçek vardı. O da değişmeme idi. Parmenides değişmeyen bir varlıktan /varolandan söz etti ve onun peşine düştü. Arayışını da mistik çıkışlarına rağmen, daha çok rasyonel yeti (logos) aracılığıyla sürdürdü. Bir bakıma Heraklit’in değişmeyen evrensel yasasını -logos- bir varolan olarak rasyonel bir yolla açıklamak istedi.

İslâm kaynaklarında “Eflâtûn-ı İlâhî” olarak nitelenen Platon (Attike’li Musa), “Parmenides” diyalogunda Parmenides’e varlık/varolan meselesine doğru bir yerden başladığını düşündüğü için “babamız” der. Ama onu sıkı bir eleştiriye de tabi tutar. Zira Parmenides mevzunun arkasını getirememiş görünür. Parmenides’in tıkanıdığı husus, değişmeyen bir varlığı (varolan), tek gerçeklik olarak kabul edip değişimi mutlak anlamda inkâr etmesidir.⁷

Bu hususu biraz açalım.

Parmenides’in düşüncesinde var-olmayandan söz etmek abesle iştirigaldir. Bu nedenle Parmeni-

des’e göre Yunan akıllı olan logos (rasyonel yeti), “yokluğu” reddeder. “Yok” diye bir “şey” yoktur. Parmenides bu yaklaşımıyla varlığı kilitler. İçine kapanan varlık, açmazlarla karşılaşır. Paradokslar oluşur.⁸

Parmenides’ten sonra Platon, varlık (varolan) sorununu Parmenides’in bıraktığı yerden alarak; varlığın kilidini açmanın yollarını arar. Ünlü mağara benzetmesinden kolayca kavranabileceği gibi bir bakıma Parmenides’in yokluk olarak değerlendirdiği mağaranın içinin “var” olduğunu kabul eder. Mağaranın içi, gerçeği yansıtmayan bir gölgeler dünyasıdır.⁹ Ama vardır. Platon, Parmenides’in yapmaya çalıştığı şekliyle varlığı doğrulama yolundan daha ziyade gölgeler âlemini fark ederek onun gerçek olmadığını göstermeye yoğunlaşır. Bir bakıma gerçek anlamda “var-olmayan” fark ettirmek sureti (elenchos)¹⁰ ile, Parmenides’in “var-olana” attığı düğümü çözmeye çalışır.

Parmenides ile Platon’un varlık meselesine yaklaşımları sıkıntılıdır. Öyle ki, varlık ile varolan birbirinden ayrılmaz. Bu durumda varolanın varlıkla ilişkisi çatallanır ve ortaya bir “varolan olarak varlık” çıkar. Bir “varolan olarak varlık” ifadesi üzerinde biraz durulmalıdır. Bu ifade Türkçede dil ve anlam ilişkisi bakımından kapalı görünür. Hatta hatalı, anlamsız bir ibare olarak bile değerlendirilebilir. Gerçekten de bu ibarede bir tuhafılık vardır. Sâhi, bir “varolan olarak varlık” ibaresi ile anlatılmak istenilen ne olabilir? Buradaki sıkıntı Eski Yunan’ın evren tasavvurundan ileri gelir. Eski Yunan evreni ezeli olarak tahayyül eder. Bu nedenle onun varlık (vucud) tasavvuru, varolana (mevcuda) tekabül eder. Bir bakıma Eski Yunan, ontolojiyi (metafiziği) mevcuda indirger. Varlığı maddenin içine hapseden bu bakış, İslâm felse-

7 Platon, *Parmenides*, Türkçesi: Saffet Babür, Ara Yayıncılık, İstanbul 1989, s. 30, 108, 109.

8 Felsefe tarihinde özellikle Parmenides’in talebesi Zenon’un dile getirdiği paradokslar meşhurdur.

9 Platon, *Devlet*, Türkçesi: Hüseyin Demirhan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2002, s. 257-260.

10 Elenchos, Sokrates’in bir fikri, sorular sorarak ileri sürülen fikrin bizzat fikir sahibine çürüttürmesidir. Muhatap böylece sahip olduğu fikrin yanlış olduğunu fark eder.

fesinde aşılması gereken ciddî bir mesele olarak görünür. Çünkü varlığın varolana indirgenmesi mantıken mümkün değildir.

Varlık ile varolan bir bütünlük arz etmekle beraber farklı boyutlardır. Öyle ki, varlık, varolanı kuşatan bir mefhumdur. Burada “mefhum” kelimesini bilerek kullandık. Günümüz Türkçesine “kavram” olarak çevrilen “mefhum”, kavramdan biraz farklıdır.¹¹ Varlık, mefhum düzeyinde kavramsallaşma sürecinden öncesine uzanan bir sezgiyle tecrübe edilerek bilinir. Kavramsallaştırma, esasta zihne dayalı bilgikuramsal (epistemik) bir kavrayıştır. Mefhum ise, sezgiye ve müşahedeye dayalı varlık temelli bilişsel (onto-epistemik) bir idrake tekabül eder.

Platon, mefhum düzeyinde idraki mümkün olan varlık meselesini, nefis (psukhe) esasında rasyonel yeti (logos) yardımıyla kavramsal bir zeminde dile dayalı gidimli bir düşünüş yolu (dia-

noia) ile bir çözüme kavuşturmak ister. Ama meselenin bu tarz ele alınışı nihai anlamda zihinsel bir kurgudan öteye geçmeyecektir. Esasen Platon da bu durumun farkındadır. Bu nedenle hiçbir zaman bir felsefe yaptığını iddia etmemiş, yazdığı diyaloglarla felsefe metinleri değil, oyun yazdığını düşünmüştür.¹²

Platon’un nefis üzerinden inşa etmeye çalıştığı düşünce yolu, Aristoteles tarafından da güvenilir görülmez. Zira Aristoteles Parmenides’in attığı düğümü çözme hususunda dikkate değer adımlar atsa da felsefi tutumu metne dayalı değildir. Platon hayatın, kültürün içine inmeyi denemiş, varlık ile bilgi arasında belirgin ayrımlara gitmemiştir. Çıkış noktası da doğa (physis) değildir. Bu nedenle Aristoteles, sistemini doğa üzerinden kurgular. Varlık, varolana indirgenir. Ortaya varolanı sınıflandırarak anlamlandırmaya çalışan bir

11 Toshihiko Izutsu, *İslâm’da Varlık Düşüncesi*, Türkçesi: İbrahim Kalın, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 89.

12 Bu mesele, felsefenin yazılan değil, yaşanan bir faaliyet olduğuyla ilişkilidir.

doğal teoloji (theologia naturalis) çıkar.¹³

Platon ile Aristoteles kurdukları felsefeler itibariyle karşıt kutuplarda yer alırlar. Tabiri caizse Platon gözünü göklere diker. Ama göklerdeki dünyayı (idealar âlemi), yerdeki dünyanın enstrümanlarıyla temellendirmek ister. Tabiatı gereği, bu hamle başarılı olmaz. Aristoteles bu başarısızlığı fark ettiği için Platon'un göklerdeki -ideallerdeki- felsefesini yere -doğaya- indirir.

Felsefe-bilim adına başarılı bir hamle olan Aristotelesçi müdahale doğaüstü bir yönü de olan varlığın doğaüstü tarafını sistem dışına iterek zihnî bir ilkeye dönüştürüyordu. Eski Yunan filozofları için ilk etapta büyük sorun doğurmayan bu çözümleme, dinsel teolojiler açısından sıkıntılı görülür. Bunun üzerine Plotinus, Aristoteles'i ihmal etmeden Platon'u yeniden yorumlar. Platon'un nefsinin (psukhe) üstünde yer alan bir (hen) fikrine yoğunlaşır. Bir, söz/dil (logia) ile "bir" demekten bile imtina edilmesi gereken bir doğaüstülüğe (metafizik) tekabül eder. Güneş ışınlarının güneşten -mecazi anlamda güneşte herhangi bir kusura, eksilmeye sebebiyet vermeden- kendiliğinden çıkması gibi, birden nos (nous) sudur eder. Nos kendi varlığı üzerine düşünüp Bir'i sezmesiyle de nef (psukhe), nosun bir'den taşması gibi, Nostan sudur eder. Plotinus'un felsefesi üç uknum (hûpostasis) temelli bir kozmogoni inşasıdır. İnşâ edilmek istenilen felsefe, doğaüstü ile doğa arasında bir köprü arayışındadır. Kurguya dayanan bu yapı mistik tecrübelerle desteklenir.¹⁴

Eski Yunan'ın düşünce biçiminde açığa çıkan asıl sorun, Plotinus üzerinden gidersek "bir" ile "nefs" arasında konumlandırılan "Nos" (nous) fikridir. Nos, bizim kanaatimize göre, Eski Yunan'da ne olduğu anlaşılamamış, bu nedenle de özellikle daha sonraki yorumlarla rasyonel yetiye (logos) indirgenmiş olan bir kavrayış türüdür.

Nos "tin, zekâ, akıl, us, zihin" olarak Türkçe-

leştirilmiş bir kelimedir. Ancak nous bütün bu anlamlara gelebilecek bir kelime olmakla beraber mefhumî bir idraktır. Bu nedenle nos, "logos" (rasyonel yeti) değildir. Ama logosun doğrudan karşısında da değildir. Logosu da kuşatıp onu önceleyerek ona yön veren bir sezıştır, bir duyuştur. Eski Yunan'da nos logosa indirgenir. Logos ise tabiatı gereği nosu bihakkın idrakten yoksundur. Bu nedenle logos nosa "yok" diyemez, ama onun ne olduğunu (mahiyet) da izah edemez. Onun hakkında ihtimalî ve izafî bir fikir verir. Nosu kesin bir bilgi (ayne'l yakîn) ile idrakten yoksun olan logos, birin hakikatine de eremez. Logos ile kavranmak istenilen "bir", zihinsel ve farazî bir ilkeye dönüşür. Netice itibariyle gerek Eski Yunan'da gerekse daha sonraki zamanlarda metafizik kavrayış, bizim bu yaptığımız tespitten öteye gidememiştir.¹⁵

Tasavvuf, Eski Yunan'ın temellendiremediği, sonrasında kaybedilen nosu keşfederek logos temelli düşüncülerin düştüğü hatayı tekrarlamadan varlığı birlik (tevhid) esasında yeniden inşa etmeyi beceren mistik bir harekettir. Yüreğe, gönle tekabül eden nos, yerlere göklere sığmayan varlık zemininde idrak ettiren bir mânâ âlemidir. Bu minvalde tasavvuf ise, gönle, yüreğe dayalı irfanî (gnostik) bir felsefesidir.

Düğümün Çözümü

Felsefe öznel bir faaliyettir. Tasavvuf da öyledir. Lâkin gerek felsefe gerekse tasavvuf, öznelikten rahatsız değil görünseler de peşine düştükleri bilgi ile ulaşmak istedikleri nihaî hedef bağlamında özneliği aşabilmenin yollarını aramışlardır. Nihaî hedef, genelde salt ve kesin bir bilgiye ulaşmanın ötesine geçer. Ontolojik bir bütünleşmeye yönelir. Bütünleşme, bir birlik (tevhid) meselesidir. Bir-olma, bazen şuhudî bazen kusedî bazen de vucudî olarak tezahür eder.

Klasik İslâm düşüncesinde "vahdet-i şuhud, vahdet-i kused, vahdet-i vucud" şeklinde kavram-sallaşan bu anlayışlar, daha çok tasavvuf tarihinin içine çekilerek ele alınır. Ama bu yaklaşım

13 Aristoteles, *Ruh Üzerine*, Çeviren: Zeki Özcan, 2. Baskı, Alfa yayınları, Bursa 2001, s. VII.

14 Plotinus, *Enneadlar: Seçmeler*, Asa Kitabevi, Bursa 1996, s. 13,14,

15 Süleyman Dönmez, *Emanet Ahlakı: Türk Ahlak Felsefesine Giriş*, Karahan Kitabevi, Adana 2015, s. 28, 30, 116.

kusurludur. Çünkü felsefe-dışına iteklenerek tasavvufî (mistik) bir pencereden “şuhud-kusud-vucud” olarak ayrışan nazarlar (theoria) ile beliren her bir manzaranın, esasta tek olan hakikatin, değişen nokta-i nazarlardan seyri olduğu gerçeğini gözardı eder. Nerden bakarsanız bakın gerçekte tek bir hakikat vardır. Ama o tek olan hakikatin okumaları farklı farklı olabilir. Çünkü her bir okuma öznelidir. Öznellik ana çizgilere dönüştüğünde ekollere, yollara evrilir. Ama bütün yollar aynı hakikati arar, O’na gider. Genel anlamda felsefe ve tasavvuf birçok arayolu olan bir anayoldur. Bütün arayollar, anayola bağlıdır ya da O’na çıkar.¹⁶

İslâm düşünce tarihindeki tekâmül takip edildiğinde İslâm medeniyetini oluşturan her bir düşünsel faaliyetin meselelere yaklaşımda esasta bütüncül bir tavır sergilediği kolaylıkla görülebilir. Ortada ortaklaşa uğraşılacak sorunlar vardır. Toplumun önde gelenleri (umerâ, ulemâ, fukarâ) bu sorunları, kendi nokta-i nazarlarından çözmeye çalışır. Nokta-i nazar, yöntem meselesidir. Yöntemler ayrışır. Zira her yiğidin farklı bir yoğurt yiyişi vardır. Lâkin yöntemlerin farklı olması, birliği, bütünlüğü ihlâl etmez. Çünkü her yiğit kendini bilir. Diğerinden haberdardır. Hedef ise zaten aynıdır. Nedir hedef? Hedef, varlığın hakikatine erebilmektir. Ama hangi yoldan gidilirse arzulanan hedefe şaşkınlığa düşmeden ulaşılabilir?

Varlığın hakikati, birliktir. Bu birlik (tevhid), değişik nokta-i nazarlardan okunur. Birlik, sadece bir varolan olarak oluşu (kevn/âlem) sistemleştirmekten ibaret değildir. Oluşun kaynağını da görmek gerekir. Bu, Eski Yunan’ın temellendirmeye çalıştığı değişim ile değişmeme sorununu bir bütünlük içinde çözebilmenin bir yolunu bulmak anlamına gelmektedir.

Sorun, değişime ya da değişmemeye odaklanarak birini ötekine tercih etmekle çözülmüyordu. Ama sorun Aristoteles’in yaptığı gibi değişmemeyi birtakım ilkelere bağlayarak bir çözüme kavuşturulabilirdi. Lâkin bu da asıl gerçeği (hak)

göz ardı etmek ya da onu farazî bir ön-ilkeye indirgemek demektir.

Eski Yunan’da din, felsefeye meydan okuyacak kudrette değildi. Daha sonraki süreçte gerek Yahudilik gerekse Hristiyanlık da felsefe ile pek anlaşılmadı. Elbette bu anlaşamama felsefeden uzak durdukları anlamına gelmiyordu. Felsefe bazen asıl din olarak yorumlandı, bazen dini bozan bir sapkınlık olarak yargılandı. Ta ki, İslâm medeniyetinde öncesinden tevarüs eden bazı meseleler felsefece ele alınıp bir bütünlük içinde yorumlanana kadar.

Felsefe-din ilişkisi meselesinde İslâmî tavrın da ikircikli olduğu iddia edilebilir. Bu tarz ikirciklikler, genelde parçacı yaklaşımlardan neşet eder. İslâm medeniyeti karşılaşılan sorunlar bağlamında bütüncül bir okumaya tâbi tutulmadığı sürece felsefe ile tasavvuf arasında var olduğu sanılan bir dizi karşıtlıktan söz edilir. Lâkin bu tarz anlamalar, “mesel esaslı masal” kavlındendir.

Tasavvuf, esaslı bir felsefedir. Çünkü İslâm medeniyetinde felsefe, hikmete tekabül eden bir faaliyetdir. Hikmet, bir dizi hikemî ilim (bilim) yoluyla keşfedilebilir. Tasavvuf da hikmete götüren bir yaşama biçimidir. Bu düşünüş, mevzuya hangi değer dizgeleri bağlamında yaklaşıldığını gösterir. Başarılı olunup olunmadığı ise, başka bir meseledir. Başarılı olunduğu ya da olunmadığı kanaati, geleneğin devamını ve yenilenmesini sağlayan bir güç olarak iş görür. Öyle ki, başarı varsa korunmalı, yoksa başarılı olmanın bir yolu aranıp bulunmalıdır.

Dinî düşünüşlerin felsefeye meydan okumasıyla beraber felsefenin derdi Eski Yunan düşüncesinin boyunu aşmıştır. Çünkü felsefenin dinin temel umdesi olan insanlara benzemeyen bir tanrı fikri ile hesaplaşması gerekmiştir. İslâmî bağlamda belirginleştirsek; “doğmamış, doğrulamış, eşi benzeri olmayan, ezeli, ebedî; nasıl düşünürseniz düşünün düşündüğünüzün dışında olan bir Mutlak Varlık; yerlere göklere sığmayan, ama âriffin kalbine sığabilen bir Allah” tasavvurunu Eski Yunan düşünce örgüsüyle temellendirmek mümkün değildir.

Tanrı’yı sistem dışına itmeyen bir felsefe yap-

16 Bütün yollar Roma’ya çıkmaz, O’ya çıkar. “Lâ ilâhe ille Hu.” “Lâ mevcûde ille Hüve.”

mak, Aristoteles mantığının sınırlarını zorlar. Bu nedenle İslâm Meşşailiği, öncelikle Aristoteles mantığını geliştirip düzenlemekle işe başlar. Fârâbî mantığı varlık esasında yeniden yapılandırır. Varlığı, zorunlu (vacib) ve mümkün olarak iki farklı nokta-i nazardan açar. İmkânî ise mâhiyete bağlayarak onto-epistemik bir yapı kurar. Tanrı'ya tekabül eden zorunluluk, mâhiyet atfedilemeyen Mutlak Varlık'a ait bir nitelemedir. Ona herhangi bir mâhiyet atfedilemediği için de Aristocu anlamda tanımı yapılamaz. O, ancak mefhum düzeyinde sezilen basit/sade bir varlıktır. Fârâbî'nin açtığı kapıdan giren düşünürler, varlık meselesini dallandırıp budaklandırarak birçok cihetten tartışılar.¹⁷

İslâm Meşşailiği varlık meselesini esasen şuhudî bir çıkışla ele aldı. Varlık-mâhiyet ayrımına

uğratılamayan İlk Varlık, ancak mefhumî düzeyde sezgiyle idrak edilebildiği için, öznel bir duyuşla fark edilebilirdi. Bu, her bir insanın kendini duymasına/işitmesine benzeyen içsel ve fitrî bir idrakti. Bu nedenle ancak kendini okuyabilenler, ağyarı (ötekini) kavrayabilirdi. Ağyarı kavrayış, insanın mefhumî bir sezgiyle kendini ve İlk Varlık'ı bilmesinden¹⁸ sonra kurulan rasyonel düşüncülerle mümkün oldu. Bu düşünüş yolunda özne (bilen), ne varlığın (vucud) ne de varolanın (âlem) içinde ontolojinin -metafiziğin- içinde eritildi. Vucud-mevcud (Tanrı-âlem) ikiliği de ontik anlamda korundu. Ama varlığın birliği ilkesinden epistemik açıdan taviz verilmedi. Şuhudî nazarla ulaşılan ya da ulaşılmak istenen bilgiye, varlığın bilgisi penceresinden bakanlar "*ilme'l yakîn*", bu bilginin derinlerde tecrübi bir içsese ihtiyaç duyduğunu farkında olanlar ise, "*ayne'l yakîn*" dediler.

Hakikate erişme uğraşısında öne çıkan bir diğer nazar ise, varlığı kusud (irade) bakımından birlemek isteyenlerdir. Vahdet-i kusud, istek ile

17 Bu makalenin konusu varlık meselesini okullar ya da düşünürler bağlamında bütün yönleriyle ele almak olmadığı için, asıl amacımız olan tasavvufun esaslı bir felsefe olduğu görüşümüz doğrultusunda ihtiyaç duyduğumuz kadarıyla ana çizgilere değinerek yol almaktayız.

18 "Kendini bile Rabbini bilir." "Rabbini bilen kendini bilir."

iradenin birliği demektir. Kusud, şuhud ile vücud göre daha teolojik bir yorumdur. Öyle ki, şuhudî ve vücudî tavırda varlığın birliği meselesi ile varlığın birliğinin müşahedesi varlık meselesini metafizik bir boyutta tutar. Ama bu varlığın teolojik anlamda Allah olarak idraki sonradan gelir. İstek ile iradenin birliğinde ise, doğrudan doğruya Allah'ın isteği ve iradesi öncelenir.¹⁹ Kusudî birlik tecrübesinde de şuhudî tavırda olduğu gibi özne, varlığın içinde eritilmez. Çünkü kusudî birlikten murat, özellikle tasavvufî bağlamda yüreğe Allah'ın birliği ile ilahlığını yerleştirmek, Allah'ın dışındaki varlıkların (mâsivâ) da tanrılığını reddetmektir.

Şuhudî ve kusudî birliğin üzerinde vücudî birlik meselesi vardır. Vücudî birlik (vahdet-i vücud) olarak bilinen nazar, İslâm medeniyetinin varlık temellendirme denemeleri içinde en çok ilgi çeken ve en özgün olanıdır. Varlığın birliği

tasavvurunda varlık-âlem (Tanrı-âlem) ikiliği söz konusu değildir. Yukarıda açıklandığı gibi, şuhudî ve kusudî bakışta varlık-âlem ikiliği öznel bir biliş üzerinden aşılmaya çalışılır. Vücudî birlikte özne odaklı tanrı-âlem ayrılığı bir yanılsama olarak görülür. Asıl olan varlığın birliğidir. Bu birlikte ne bilene ne de bilinene yer vardır. Zira gerçek anlamda sadece "O" vardır. Varlığın bu tarz idrakine "hakka'l yakîn" adı verilir.

İnsanı vücudî birliğe götüren sürecin arkasında, ulaşılmak istenen hakikate dönemindeki mevcut düşünüş yöntemleriyle erişilememesi vardır. Amaç, aşkın ve tek olan varlığı hakıyla idrak edebilmektedir. Ama insan sınırlı bir varlıktır. Sınırlı ve kayıtlı bir varolan olarak insan sınırlandırılıp kayıtlanamayan mutlak bir varlığa nasıl ulaşabilir? İşte varlığın birliği nazariyesinin çözmeye çalıştığı açmazlardan birisi budur. Diğer yandan gerçekliğinden kuşku duyulmayan bir çokluklar âlemi, bir birlik içinde bütünleştirilmeye çalışılır.

İslâm mistiklerinin birçoğu; varlığı (vücud), vahdet (birlik/tevhid) nazarından seyretme yolunu seçtiler. Hacı Bektaş-ı Velî de onlardan biriydi.

19 Elbette istek ile iradenin birliği meselesi, bir maşerî şuur veya maşerî vicdan üzerinden meta-sosyolojik olarak temellendirilebilir. Ancak İslâm düşünce tarihinde bu tarz bir temellendirme girişiminin olup olmadığını bilmiyorum.

Varlığın Birliği (Vahdet-i Vucud) Meselesi ve Hacı Bektaş Velî

Hacı Bektaş Velî, “vahdet-i vucud” (varlığın birliği) teribini “teknik bir terim olarak” kullanmaz. Elbette bu durum Hacı Bektaş Velî’nin varlığı, birlik nazarından seyretmediği anlamına gelmez. O iliklerine kadar varlığın birliği anlayışını benimser. Öyle ki, bütün benliğiyle varlık ile oluştaki birliği -tevhidi- duyar, görür, seyreder. Dilin imkânlarının elverdiği ölçüde de onu dillendirir.

“Varlığın birliği” meselesi, felsefî/tasavvufî bir yorum olarak daha çok İbn Arabî ile özdeşleştirilir. İşin aslı, İbn Arabî’nin eserlerinde de “varlığın birliği” tamlamasına teknik bir terim olarak rastlanmaz. Hatta bu durum, İbn Arabî’nin eserlerinde dağınık olarak karşımıza çıkan varlığın birliği düşüncesini derleyip toparlayarak sistemleştiren Sadreddin Konevî’de de değişmez.²⁰ Konumuz, “vahdet-i vucud” teribinin kim tarafından ne zaman teknik bir terime dönüştürüldüğünü tarihî bağlamda incelemek değildir. Öyleyse niçin mevzuu tasavvuf ya da felsefe tarihi zemininde teknik bir detaydan söz açarak genişlettik? Bu bilgi önemliydi, çünkü varlığın birliği düşüncesi, İslâm medeniyetinin esas ve Türklüğün özü olan “tevhid/birlik” umdesinden neşet eder.²¹

Tevhid/birlik, bir Müslüman için İlâh olarak sadece Allah’ın “var” olduğuna şahitlik etmektir. Ama bu şahâdet, felsefî açıdan dinî bir inanışın (itikâd) çok ötesinde İslâm medeniyetinin kurucu ilkesidir. Evrensel bir düşünüşdür. Varlıktan varolana uzanan, varolanda varlığı gören bütüncül bir idraktır.²² Bu durumda varlığın birliği meselesinin asgarî iki boyutu vardır: 1) Allah’ın varlığı ve birliği, 2) Tek olan varlığın çoklukla, âlemle olan ilişkisi. Bu iki boyut, Kur’an-ı Kerim’in denetiminde İslâmî bir zeminde derinleşir. Buradan bir felsefe doğar.

Hacı Bektaş-ı Velî, meselenin teorik tarafıyla çok ilgilenmez. Varlık (vucud) ya da oluş bağlamında yapılan tartışmalara da iltifat etmez. Derdi

tecrübe ederek idrakine erdiği “hakikati” (birliği/tevhidi) muhatabına ulaştırabilmektir. Muhatap insandır. İnsanlar arasında ayırım yapmaz. Kulağı olan duyacaktır. Gözü olan görecektir. Kalbi olan bilecektir. Lâkin “hakikati” idrak etme de idrak ettirme de kolay değildir.

Pekâlâ, güçlük nereden ileri gelmektedir?

Temel sıkıntı, varlığın birliği hakikatının tanımlanamamasıdır. Çünkü tanım (tarif), esasen rasyonel yetinin (logos) işidir. Rasyonel yeti ise evdeki hesabı bir türlü çarşıya uyduramayan cüzî bir akıldır. Varlık bakımından hakikatin birliğinin idraki ise, öznelidir. İçsel bir yolculuk zemininde yaşananın ve hissedilenin bu yola girmeyene ya da giremeyene aktarılması neredeyse imkânsızdır.²³ Bu nedenle de varlığın birliğindeki hakikat, ancak ârifâne bir seziş /bilis²⁴ ile idrak edilebilir. Hacı Bektaş-ı Velî’nin temel eseri olduğundan kuşku duyulmayan “Makâlât” incelendiğinde dördüncü kapıda mümkün olan “Allah’ın varlığını müşâhede etmek ve O’na ulaşmak” pratiği bu durumu kuşkuya izin vermeyecek düzeyde gözler önüne serer. Elbet Allah’ın varlığını müşâhede birliğin tecrübesidir.

Teklik (birlik/tevhid) konusu mefhumî bir meseledir. Bilgikuramsal (kavramsal) düzeye taşınması dil (lisan) aracılığıyla mümkündür. Ama dil, içsel olarak idrak edileni tam olarak dışa aktarmada yetersizdir. Sorunun aşılabilmesi için devreye mecazî dil girer. Varlığın esasının bir olduğu hakikati, benzetmeler kullanarak gönülden gönle akitilmaya çalışılır.²⁵ Esasen gönülden gönle akan, gönülden bağımsız olarak “var” olan hakikatin -tevhidin-gönülden gönle yol bularak keşfettirilmesidir. Hacı Bektaş-ı Velî de dilin sunduğu bu imkândan faydalanır. Hikâyeler anlatır. Şiirler söyler. Biz durumun bu minval üzere olduğunu özellikle “Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî” adlı eserden kolaylıkla takip edebiliyoruz.

20 William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, Çeviren: Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 254.

21 Chittick, a. g. e., s. 193, 194, 195.

22 Krş. İsmail R. Farukî, *Tevhid*, Çeviren: Dilaver Yarıdım, İnsan Yayınları, İstanbul 1987, s. 22.

23 Süleyman Dönmez, *Keşfedilmeyi Bekleyen Medeniyet: Felsefenin Batı Dışı Referanslarına Eleştirel Bir Katkı*, Karahan Kitabevi, Adana 2015, s. 127.

24 Arife tarif gerekmez.

25 Dönmez, *Keşfedilmeyi Bekleyen Medeniyet*, s. 69

Hakikatin hikâye, şiir ya da her ikisini de kullanarak muhataba aktarmak, felsefede geçerli görünen kıyas yollarıdır. Ancak Fârâbî, kesin bilgiye ulaşmada “*hatabî*” ve “*şiirî*” olarak isimlenen bu yöntemleri yeterli görmez. Kesin bilgiye, sadece burhânî yolla erişilebileceğini düşünür.²⁶ Lâkin burhânî yöntemde de sezgisel bir kavrayış işin içindedir. Bu durum Fârâbî’de de açıktır.²⁷ İslâm düşüncesinde Fârâbî sonrasında Fârâbî’nin yeterince açmadığı sezgisel yön belirginleşir. Ama bu açılımda öne çıkan rasyonel yetiden çok gönüldür. Gönül, Eski Yunan’da sezilen, lâkin felsefesine geçilemeyen “*nos*” bağlamında kullanıyorum. Nos, genelde rasyonel yeti (*logos*) ile karıştırılır. Rasyonel yeti (*logos*), söze (*logia*) ve kavramsal genellemelere dayalı hesabî bir akıldır. Nos ise, gönül esas alan hasbî akıldır.²⁸ İslâm felsefesinde *nos-logos* kargaşası düzeltilmeye çalışılır. Tasavvuf ise, *nos/gönül* felsefesi yapar. Hacı Bektaş Veli de bu felsefenin önemli temsilcilerindendir.

Varlık ve birliği meselesinin hesabî akılla (rasyonel yeti/*logos*) değil de gönül esas alan hasbî bir akılla (*nous*) temellendirilmek istenmesi, bir dizi yanlış anlamalara da sebebiyet verecektir.

26 Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, Telif ve Tercüme: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol. Elis Yayınları, Ankara 2017, s.110, 114.

27 Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 15. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, s. 236.

28 Bkz. Dönmez, Emanet Ahlakı, s. 114-116.

Her ne kadar İslâm düşüncesinde öncelikle tartışılan husus, birlik (tevhid) sorunu olsa da özellikle Eski Yunan felsefesinin etkisiyle işin içine varlık/varolan meselesi de zamanla dâhil edilecektir. Varlığın birliğinin teknik bir soruna dönüşmesi ise nispeten daha da sonra tartışılmaya başlanacaktır. Bu bağlamda lehte ve aleyhte bir dizi anlayış ile yorum da öne çıkacaktır.²⁹

Hacı Bektaş-ı Velî, zamanla teknik bir tartışmaya dönüşen varlığın birliği meselesinde ileri sürülen çatışmaların doğrudan muhatabı değildir. Çünkü Hacı Bektaş Veli’nin nazarında varlığın birliği, dallanıp budaklanan bu yorumlamalara çok uzaktır. Yukarıda da değinildiği üzere Hacı Bektaş-ı Velî için varlığın birliğinden kasıt, açık seçik ve yaşadığı öznel bir hakikat (ru’yet) olarak Allah’ın varlığının birliğinin (tevhid) tasdikidir.

Hacı Bektaş-ı Velî’nin ait olduğu gelenek dikkate alınarak dikkatlice incelendiğinde hiçbir zaman varlığın birliği meselesini yanlış anlaşılan yönlerden biri olan tanrı-âlem özdeşliğine (pan-teizm) indirgemeyeceği çok açıktır. Hacı Bektaş-ı Velî de diğer varlığın birliğini benimseyen mistikler gibi, varolanın (mevcudat/âlem) gerçekliğini kesinlikle inkâr etmez. Öyle ki, Allah nasıl “*var*” ve “*gerçek*” (hak) ise, âlem de vardır ve gerçektir.

29 Ele aldığımız konu, varlığın birliği nazariyesinin lehinde ve aleyhinde olan düşünceleri masaya yatırmak olmadığı için, burada bu hususta detaylı bilgi verilmeyecektir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Chittick, *Varolmanın Boyutları*, s. 277-298.

Ancak âlemin var olması Allah’a bağlıdır. Allah yoksa, âlem de var olamaz.

İslâm düşünce tarihinde âlemin/kâinatın Allah’la ilişkilendirilmesi Allah’ın “ol” (kûn) emrine müteallik bir yaratma olarak görülür.³⁰ Yaratma olmuş bitmiş bir hâdise değildir. Süreklidir.³¹ Tasavvufta bu süreklilik Allah’ın isimleri üzerinden sağlanır. Kâinat (varoluş) ise, Allah’ın isimlerinin ya da sıfatlarının tezahürüdür. Allah’ın sayısız güzel ismi ve sıfatı vardır. Allah her an bu isimleri ve sıfatları ile tecellî eder. İlâhî tecellî, Allah’ın birliği ile kâinattaki çokluğu bütünler. Tasavvufta varlığın birliğini temellendiren bu bütünlükten “bir” ile “çok” arasındaki çelişkiyi çözmek isteyen bir isim metafiziği doğar. Tasavvufî düşünce isimler metafiziği sayesinde çokluğun birlikle ilişkisi sorununa dikkate değer bir çözüm sunar. Öyle ki, bu çözüm denemesinde isimlerin çok olması, Allah’ın tekliğini/birliğini zedelememektedir.

İsimler metafiziğinde tek olan Allah, Allah tarafından yaratılan kâinattan Allah’ın isimleri aracılığıyla ayrılmaktadır. Mutlak Varlık olarak Allah, kâinata indirgenemez. Zira kâinat, Allah’tan başkadır. Allah ise Mutlak Varlık’tır. Mutlak Varlık, kendi tekliği bakımından “O” olarak sezilebilir. O’nun bir tecellisi olan kâinat ise mümkündür ve çokluklar olarak tezahür eder. Bu durumda çokluğun birlikle ilişkisi, ancak “o ve değil” diyalektiğiyle inşâ edilebilir.³² Mutlak Varlık, sadece “O” olduğu için kâinat O’nun iradesine bağlı olarak “O-değil” (O-olmayan) olarak zuhur eder.³³ Bir başka ifadeyle; kâinat “O-değil” olan bir varoluştur. Hacı Bektaş-ı Velî’nin başa-

rısı, bütün diğer büyük mutasavvıflar gibi, rasyonel yeti açısından çelişik görünen bu zuhuru -varlık esasında birlik-çokluk ilişkisini- daha önce de hatırlatıldığı gibi felsefî/teknik tartışmalara girmeden herkesin anlayabileceği bir üslupta gö-nüllere nakşedebilmesidir.

İslâm düşüncesinde birlik-çokluk ilişkisi, varlığın birliği zemininde teknik anlamda dört mertebede temellenir. İlk mertebe mutlak saflığı içinde varlığın (vucud) kendisidir. Bu, “zâtü’l vucud” olarak adlandırılır. İkincisi, herhangi bir taayyüne sahip olmayan mutlak vahdet olarak idrak edilen “ehadiyyet” mertebesidir. Üçüncüsü, “ayân-ı sabite” olarak adlandırılan çokluğun birliğine tekabül eden taayyün etmiş varlıktır. Dördüncü ve son mertebe ise, *zahirî varlıktır*. Bu dört mertebe *dört açılışa* (modus) tekabül eder: *Mutlak olarak şartsız vucud, olumsuz olarak şartlı vucud, bir şey olmak ile şartlı vucud ve kısmî olarak şartsız vucud*.³⁴ Varlıktaki bu bütüncül yapı, doğrudan Allah’la ilişkilidir. Bu nedenle mutlak saflığı içindeki varlık tenzih ile O’nun dışındaki düşünüş ve ilişkilendirmeler ise, teşbih yoluyla idraklere sunulur.³⁵ Hacı Bektaş-ı Velî’nin dört kapı 40 makamı düşünüşün yukardaki zemin ile dayanakları bilinmeden havada kalır.

Hacı Bektaş-ı Velî’nin *Makâlât* olarak bilinen eserinde dört kapı, kırk makam insanın Tanrı’ya yolculuğunu başarıyla sürdürebilmesinde riayet etmesi gereken ilkeler ile insanı hedefe götüren basamaklardır.³⁶ Dört kapı tasavvufî gelenekte benimsenen ana unsurlardır. İçtimâî ve ruhî cepheleri olan sınıflamalardır. Metaforiktirler. İlk kapı şeriattır. Şariat, hakikate giden yolu temsil eder. Genele dönüktür. Aslanan hakikattir. Hakikat de tektir. Ama hakikate giden yol ise çoktur. Yolların çokluğu sorun oluşturmaz. Önemli olan yolun hakikate götürüp götürmediğidir. Şariatlar çok olduğu için Tanrı’yı, kendini ve evreni biliş de çokluk arz eder. Sen, ben davası öne çıkar. Şu senin bu benim

30 “O, bir şey yaratmak istediğinde, ona: “Ol.” der. O da hemen oluverir.” (Yasin Suresi, Ayet: 82).

31 “O, her an bir iştedir.” (Rahman Suresi, Ayet: 29).

32 William Chittick, *Hayal âlemleri: İbn Arabî ve dinlerin çeşitliliği meselesi*, Türkçesi: Mehmet Demirkaya, Kaknüs yayınları, İstanbul 1999, s. 31, 37, 39.

33 Mesela Hacı Bektaş Velî ile Hacı Bektaş Velî’nin kendisi arasındaki ilişki düşünüldüğünde isim olan “Hacı Bektaş Velî” Hacı Bektaş Velî’nin kendisi değildir. Bizatihi Hacı Bektaş Velî’ye bağlı bir tezahürdür. Zuhur, sadece Hacı Bektaş Velî’ye işaret eder. Bizatihi onu vermez.

34 Bkz. İzutsu, *İslâm’da Varlık Düşüncesi*, s. 71.

35 Bkz. Chittick, *Hayal âlemleri*, s. 40-48.

36 Bkz. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, 28-38.

tarzında düşünülür. Düzen kurulur. Bir başka ifadeyle şeriatla fert önplandadır. İkinci kapı tarikat da çoklu bir yapıdır. Ama tarikatta fert değil, toplum önemsendir. Yollar sizin yol bizim yol şeklinde ayrışır. Marifet kapısına gelindiğinde ise ne siz ne biz kalır. Hepimiz biriz denir. Herkes tek bir yoldadır ve o yolun yolcusudur. Son kapı olan hakikate erildiğinde de ne ben ne sen ne biz ne siz ne de hepimiz kalır. Çünkü sadece O olan Tanrı vardır. Sadece O olan Tanrı'ya, Mutlak Tek olana ermek nihâî noktadır. 40 makam mutlak hakikat olan Tanrı'nın birliğine ermede yoldan çıkmadan ilerleyebilmenin sınır taşlarıdır. Ama varılan ya da varılmak istenen o mutlak hakikatin mahiyeti nedir?

Tasavvufî gelenekte Allah'ın mutlak saflığı içindeki varlığı -zâtî- hiçbir surette bilinemez. Öyleyse zâtî idrakte ne tenzih ne de teşbih kullanışlıdır. Bu durumda nasıl bir yol izlenmelidir ki, varlık parçalanmadan temellenebilsin?

Zâtî mertebe *bila-nispâ*dir. Ne nazarî ne de fikrî zeminde nispete gelir. Ancak diğer mertebelerin hakikati, gayrı-nisbî bir cihetten kavranabilir. Meseleyi bu minvalde ele almak nazarî yaklaşımdır. *Nispâlik* (ratio), sadece zâhirî mertebede iş görür. Lâkin zahirde kalmak hakikati vermez. Sadece dile dayalı bir fikre ulaştırır. Bu nedenle varlığın birliği, ancak nazarî açıdan -nazariyatla- açılabilir. Nazarî yol, bir seyirdir. Varlığın seyridir. Seyir ise fikirlerle (fikriyat) götürür.

Nazariyatla seyredilen ya fikriyatla veya fikriyatla katledilir ya fikriyata katılır ya fikriyatla ya da fikriyatla katedilir.³⁷ Katledenler, varlığın birliği meselesinde her türlü yanlış anlama ile uygulamalardır. Katanlar, mevcudu koruyup her türlü açılıma mesafeli duranlardır. Fikriyatla katedenler, sorunlara çözüm üreterek mevcudu hem koruyup hem de ilerletenlerdir. Fikriyatla katedenler ise, mevcuda dayanmakla beraber bir aşamadan sonra bağımsızlaşan fikirlerle yürüyenlerdir. Hacı Bektaş-ı Velî, nazariyatla seyret-

tiğini hem fikriyata katan hem de fikriyatla katedenler arasındadır.³⁸

Mevzu, zâtî birlik ise, tenzihle nazariyatla seyredileni fikriyata katmak en doğru adımdır. Mevzu, kevnî birlik ise, nazariyatla seyredilen fikriyatla katetme teşbihle mümkün olur. Tenzih ve teşbih, tek olan Mutlak Varlık çok olan âlemi birini ötekine indirgmeden bir bütünlük içinde temellendirebilme denemesidir. Hacı Bektaş Veli varlık ve birliği zemininde bir dizi zorluk barındıran bu hususu, klasik tasavvufî yapıdan kopmadan genelde hikâyeleştirerek -kissadan hisse kâbilinden- kolaylar.

Hacı Bektaş-ı Velî gibi Türk mutasavvıflarının değeri, Türklerin birlik ile bütünlüğünün değişik iç ve dış nedenlerle tehlikeye girdiği bir dönemde Türklüğe *istikamet vermesi ve hikmetin ışıklarını göstermesinden* gelir.

Sözsonu

Hacı Bektaş-ı Velî'nin yaşadığı 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerilemeye başladığı iç ve dış çatışmaların yaşandığı buhranlı bir dönemdir. Ancak 13. Yüzyıl bize göre Türk düşüncesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Büyük gönül insanların sahnede olduğu bir çağdır. Türkün makus talihinin döndüğü bir devirdir.

Anadolu'da Türk kimliğinin korunması, Yesevî geleneğin neşvünema bulmasıyla mümkün olmuştur. Yesevî gelenek Türk'ün ahlakı esasında hayatı yaşayışıdır. Hacı Bektaş-ı Velî de Türk'tür. Türkçe yaşamıştır. Türk'ün gönlüne taht kurmuştur.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin düşünce biçimi öznellik arz eden sistematik bir temellendirmeden ziyade öncesi olan bir teorik yapının (felsefî ve dinî düşünüşün) pratiğe dökülmesidir. Maşerî bir vicdana tekabül eder. Bu vicdan bazen Yunus olur "yaratılanı yaratandan ötürü sevme" der, bazen Hacı Bektaş-ı Velî olur "incinsen de incitme" der. Çünkü söyleyen değil, söylenen önemlidir. Söylenen ise

37 "Nazariyat, seyir, fikriyat" zemininde İslâm medeniyetini temellendirme girişimi için bkz. Süleyman Dönmez, "İslâm Medeniyet Tarihi Esasında Fuat Sezgin Hakkında Bir Değerlendirme". *Antakiyat* 2 (2019): 1-16.

38 Elbette burada tasavvufun fikrî bir mesele olmadığı unutulmamalıdır. Esasen tasavvufta fikirlerin çokluğu ve çok farklı olması eleştirilmiştir. Bu nedenle hakikat fikirler üzerinden keşfedilemez. Bizim yaptığımız yorum felsefecidir.

tek olan hakikatin dile gelmesidir. Hakikat öznel değildir. Aşkındır. Tümeldir.

Hacı Bektaş Veli tasavvuf felsefesini beyan ettiği *Makâlât*'ında varlığın birliği (vahdet-i vücud) teorisinin temel ilkelerine bağlıdır. Bunlar; “tecelliyât, birlik, aslına dönmek, gizli hazine, şah damarından yakın olmak, kendini bilmek/Rabbi’ni bilmek, hakikate ulaşmak, müşahede” gibi ilkelerdir.

Hacı Bektaş-ı Velî, dönemindeki diğer mutasavvıflar gibi, tasavvufu bir felsefe olarak görmez. Elbette Hacı Bektaş Velî'nin tasavvufu bir felsefe olarak görmemesi, tasavvufun felsefece okunamayacağı anlamına gelmez. Bu nedenle biz bu çalışmamızda tasavvufu Hacı Bektaş-ı Velî'nin de dışında kalamadığı bir çerçevede felsefî bağlamda temellendirmeye cüret ettik. Bizi bu hususta cesaretlendiren de Merhum Hilmi Ziya Ülken oldu. Lâkin biz bakış açımızı biraz farklılaştırdık. Gönül ile akıl birliği esasında tasavvufun bütünleştirici bir felsefeye ulaştığını öne sürdük. Tasavvuf felsefesi yaptık.

Tasavvuf ile felsefesinin içiçeliği, İslâm medeniyetinde düşüncenin seyrinin bir bütünlük taşıdığının en açık göstergesidir. Bütünlük meselesi, İslâm akaidinin temel ilkesi olan “tevhid” ile doğrudan ilişkilidir. Öyle ki, İslâm düşünce tarihinde tevhid meselesi, zamanla varlığın birliği olarak kavramsallaşarak güçlü bir felsefeye dönüşmüştür. Hacı Bektaş Veli de her ne kadar teknik anlamda varlığın birliğinden ve felsefesinden söz etmese de yaşadığı ve dile getirmeye çalıştığı, esasta varlıktaki bu birlik/tevhid olmuştur. Elbette bu birlik nazarı Tanrı'nın tekliğinden neşet etse de zâtını zedeleyici görünmemektedir.

Kaynakça

Aristoteles, *Ruh Üzerine*, Çeviren: Zeki Özcan, 2. Baskı, Alfa yayınları, Bursa 2001.

Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, Telif ve Tercüme: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol. Elis Yayınları, Ankara 2017.

Fârâbî, *Tahsîl es-Sa'ade*, Haydarabad 1345/1926.

H. Âdem Tülüce, “Türk Tefekkür Tarihini Temellendirmede Yeni Bir Yorum Denemesi”.

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 18 (2018): 513-533.

H. Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi: Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş*, Ülken Yayınları, İstanbul 2005.

H. Ziya Ülken, *Şeytan'la Konuşmalar*, İkinci Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 2003.

Hünkar Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019

İsmail R. Farukî, *Tevhid*, Çeviren: Dilaver Yardım, İnsan Yayınları, İstanbul 1987.

Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 15. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019.

Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Platon, *Devlet*, Türkçesi: Hüseyin Demirhan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2002.

Platon, *Parmenides*, Türkçesi: Saffet Babür, Ara Yayıncılık, İstanbul 1989.

Plotinus, *Enneadlar: Seçmeler*, Asa Kitabevi, Bursa 1996.

Süleyman Dönmez, “İslâm Medeniyet Tarihi Esasında Fuat Sezgin Hakkında Bir Değerlendirme”. *Antakiyat* 2 (2019): 1-16.

Süleyman Dönmez, *Emanet Ahlakı: Türk Ahlak Felsefesine Giriş*, Karahan Kitabevi, Adana 2015.

Süleyman Dönmez, *Keşfedilmeyi Bekleyen Medeniyet: Felsefenin Batı Dışı Referanslarına Eleştirel Bir Katkı*, Karahan Kitabevi, Adana 2015.

Toshihiko Izutsu, *İslâm'da Varlık Düşüncesi*, Türkçesi: İbrahim Kalın, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

William Chittick, *Hayal âlemleri: İbn Arabî ve dinlerin çeşitliliği meselesi*, Türkçesi: Mehmet Demirkaya, Kaknüs yayınları, İstanbul 1999.

William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, Çeviren: Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

Yalçın Koç, *Zihin ve Nazariyat: Zihnin Kaynağı ve Esasları Üzerine Bir İnceleme*, Cedit Neşriyat, Ankara 2017.

AZƏRBAYCANIN İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ MÖHTƏŞƏM QƏLƏBƏSİ

Prof.Dr. Dilqəm İsmayilov Yunis oğlu*

Dr.Ögr.Gör. Seyfeddin BUNTÜRK**

ABSTRACT

Our article analyzes the Second Karabakh War between Azerbaijan and Armenia, which took place from September 27 to November 10, 2020. It is noted that the Second Karabakh War is also called the Azerbaijan Patriotic War. At the same time it is shown that this war is also known as Operation “Iron Fist”. This war took place as a result of the ongoing armed conflict between Azerbaijan and Armenia in Nagorno-Karabakh.

The article examines the causes of this war, the launch of counter-attack operations by the Azerbaijani Armed Forces to prevent attack by Armenian troops, the liberation of occupied Azerbaijani territories and the end of the war with the signing of a ceasefire declaration by the Presidents of Azerbaijan, Russia and Armenia. It is noted that Azerbaijan has full control over the territories occupied during the war. At the same time, the article emphasizes that the deployment

* Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, “İctimai Fənlər” kafedrası, Professör,Felsefə .Elimleri.Doktoru.: .dilgamismayil@gmail.com

** Bursa Uludağ Ünivrsitesi Fen Edebiyat Fakultesi Tarih Bölümü.Tarih Dokтору, Öğretim Görevlisi: sbunturk@yahoo.com.tr; sbunturk@uludag.edu.tr

of Russian peacekeeping forces in the region and the launch of the Turkish-Russian monitoring center are of a great importance. The joint statement signed on November 10, 2020, emphasizes that the Azerbaijani Army has formalized its victory in the diplomatic field on the front and thus the re-establishment of justice. The article concludes that the unity of the People's - State-Army played an important role in the liberation of Azerbaijani lands during the victory of Azerbaijan in the Second Karabakh War. **Key words:** Karabakh war, Patriotic war, Iron fist, OSCE Minsk group, status, separatist "Nagorno-Karabakh regime", provocation, military forces, Army, illegal settlement of territories, military training, occupation, ceasefire, statement, military equipment, diversion group, peacekeeping contingent, diplomacy, victory, army building, front, hero.

ÖZET

Məqələmizdə 2020-ci ilin 27 sentyabr – 10 noyabr tarixində Azərbaycanla Ermənistan arasında baş vermiş 2-ci Qarabağ müharibəsi təhlil edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, İkinci Qarabağ müharibəsi tarixə Azərbaycanın Vətən müharibəsi adı ilə daxil olmuşdur. Bu müharibə, eyni zamanda «Dəmir Yumruq» əməliyyatı kimi də məşhurdur. Həmin müharibə Azərbaycan və Ermənistan arasında Dağlıq Qarabağda davam edən silahlı qarşıdurma nəticəsində baş vermişdir. Məqalədə bu müharibənin başlanma səbəbləri ətraflı araşdırılmış, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin erməni təxribatlarının qarşısını almaq üçün əks-həmlə əməliyyatlarına başlaması və müharibənin gedişində böyük uğurlar əldə edərək möhtəşəm qələbə qazanması, işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin azad edilməsi və müharibənin Azərbaycan, Rusiya və Ermənistanın dövlət başçıları tərəfindən atəşkəs bəyanatının imzalanması ilə başa çatması tədqiq olunmuşdur. Qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan müharibə dövründə işğaldan azad etdiyi ərazilər üzərində nəzarəti tam olaraq əlində saxlamaqdadır. Eyni zamanda, Rus sülhməramlı qüvvələrinin bölgəyə

yerləşdirilməsi, Türk-rus ortaq monitoring mərkəzinin fəaliyyət göstərməyə başlamasının əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Tədqiqat işində 2020-ci il noyabrın 10-da imzalanan birgə bəyanatla Azərbaycan Ordusu hərbi cəbhədəki qələbəsini diplomatik sahədə rəsmiləşdirdiği ve bununla da, *ədalətin bərpa edilməsi xüsusi vurğulanmışdır. Məqalə belə bir fikirlə yekunlaşır ki*, İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbəsində Xalq–devlet–Ordu vəhdəti, Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsində mühüm əhəmiyyət daşımış.

Anahtar Kelimələr: Qarabağ müharibəsi, Vətən müharibəsi, Dəmir yumruq, ATƏT-in Minsk qrupu, status, separatçı "Dağlıq Qarabağ rejimi", təxribat, hərbi qüvvələr, Silahlı Qüvvələr, ərazilərin qanunsuz məskunlaşdırılması, hərbi təlim, işğal, atəşkəs, bəyanat, hərbi texnika, diversiya qrupu, sülhməramlı kontingent, diplomatiya, qələbə, ordu quruculuğu, cəbhə, qəhrəman.

A. Giriş: Hadisələrin obyektiv və subyektiv səbəbləri

İkinci Qarabağ müharibəsi tarixə Azərbaycanın Vətən müharibəsi adı ilə daxil olmuşdur. Bu müharibə, eyni zamanda "Dəmir Yumruq" əməliyyatı kimi də məşhurdur. Həmin müharibə Azərbaycan və Ermənistan arasında Dağlıq Qarabağda davam edən silahlı qarşıdurma nəticəsində baş vermişdir. 2020-ci ilin Vətən müharibəsi 1994-cü ildə elan edilmiş Atəşkəsdən ("Bişkek protokolu") sonra ən uzunmüddətli döyüşdür. Bu müharibə qondarma "Dağlıq Qarabağ Respublikası" ilə bağlı həll olunmamış münaqişənin son gərginləşməsidir. Lakin hamıya məlumdur ki, bu "respublikanın" ərazisi beynəlxalq səviyyədə Azərbaycanın bir hissəsi kimi tanınmışdır [2].

Qarşıdurmalar 27 sentyabr 2020-ci ildə Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra yaradılmış təmas xətti boyunca başladı. Bunun ardınca Ermənistanda hərbi vəziyyət və ümumi səfərbərlik, Azərbaycanda isə hərbi vəziyyət, komendant saati və qismən səfərbərlik elan

edildi. Bu müharibədə Türkiyə[6] və Pakistan Azərbaycana mənəvi və siyasi dəstək vermişdir. Müharibəpilotsuz təyyarələrin, ağır artilleriyanın və raket zərbələrinin istifadəsi ilə müşayiət olunmuşdur. Çoxsaylı ölkələr və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı döyüşləri kəskin şəkildə qınayaraq hər iki tərəfi gərginliyi azaltmağa və danışıqları təxirə salmadan davam etdirməyə çağırırdı. Rusiya, Fransa və ABŞ-ın vasitəçiliyi ilə əldə olunan üç atəşkəs də müharibəni dayandıra bilmədi[17].

“Qiyamət günü” qədər həlledici olan Vətən müharibəsinin səbəbləri və ilkin şərtləri hansılardır? İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, I Qarabağ müharibəsi nəticəsində Azərbaycan öz torpaqlarının 20 faizini itirmişdi. 1994-cü ildə imzalanmış Bışkek protokolundan sonra BMT Təhlükəsizlik Şurası işğalçı qüvvələrin Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasına dair 4 qətnamə qəbul etmişdi. Həmin qərarların icra olunması üçün müxtəlif beynəlxalq qurumlar çərçivəsində uzunmüddətli diplomatik danışıqlar getse də bir nəticə əldə olunmamışdı.

Məlumdur ki, 1992-ci ilin martında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün ATƏM-in Minsk qrupu yaradılmışdı. 2008-ci il noyabrın 2-də Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya prezidentləri tərəfindən “Mayendorf deklarasiyası” imzalandı. Deklarasiyada *ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrlərinin vasitəçilik səylərinin davam etdirilməsinin vacibliyi təsdiqlənirdi*. 2011-ci ildə Rusiyanın təşəbbüsü ilə Kazanda sammit keçirildi. Sammitdə Ermənistanın işğal etdiyi 7 rayonun Azərbaycana qaytarılması nəzərdə tutulmuşdu. Lakin bunun əvəzində Dağlıq Qarabağ bölgəsinə Azərbaycandan kənarda status verilirdi. Bu səbəbdən Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev Kazan sənədini haqlı olaraq imzalamadı.

2016-cı ildən sonra Madrid prinsipləri əsasında davam edən sülh danışıqları prosesi bir sıra səbəblərdən sarsıldı. Müharibənin başlanması səbəblərindən danışarkən onu qeyd etmək lazımdır ki, N.Paşinyanın separatçı “Dağlıq Qarabağ rejimi”ni danışıqlar masasına oturtmaq niyyəti bu işdə az rol oynamamışdır.

Bununla o, sülh danışıqlarının formatını dəyişdirməyə cəhd etmişdi. Bundan başqa, işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ ərazisinə səfər zamanı N.Paşinyan “Qarabağ Ermənistandır, nöqtə” tipli populist bir cümlə söyləmiş və buna görə həm Azərbaycan, həm də beynəlxalq təşkilatlar, ATƏT-in Minsk qrupu tərəfindən tənqid edilmişdir. Bütün bunlar sülh danışıqlarına son dərəcə mənfi təsir etmiş, kompromis üçün siyasi müstəvi tamamilə bağlanmışdı. Eyni zamanda Ermənistan baş naziri N.Paşinyanın Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinə ardıcıl qanunsuz səfərləri kimi təxribatçı hərəkətləri də bu işdə az rol oynamamışdı.

2019-cu ilin mart ayında Ermənistanın müdafiə naziri David Tonoyan ABŞ-da rəsmi səfərdə olarkən, erməni diasporu ilə görüşdə Ermənistanın “səngər müdafiəsi”ndən “hücum imkanlarını genişləndirmək” strategiyasına keçməyin zəruriliyini bildirdi[8]. Beləliklə, Tonoyan “yeni ərazilər uğrunda yeni müharibə” çağırışı etdi[1]. Onun bu bəyanatı təmas xəttində bir sıra hərbi təxribatlarla müşayiət olundu. Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin bölmələri 2020-ci il iyulun 12-də Tovuz rayonunun Ağdam kəndi istiqamətində hücumla keçməyə cəhd göstərdi. Ermənilərin məqsədi artilleriya atəşindən istifadə edərək əlverişli mövqeləri ələ keçirmək idi. Lakin buna müvəffəq ola bilmədi[12]. Üç gün çəkən döyüşlərdə Azərbaycan general-mayoru Polad Həşimov, polkovnik İlqar Mirzəyev və iki mayor olmaqla 11 hərbiçisini itirdi. Bu hücum nəticəsində həmçinin Azərbaycanın dinc sakinləri həyatlarını itirdilər, mülki obyektlərə, kəndlilərin evlərinə və xəstəxana binasına ciddi zərər yetirildi.

Hücum üçün məhz Tovuzun istiqamət seçilməsinin səbəbi o idi ki, Ermənistanla dövlət sərhədi aktiv hərbi münaqişə zonası hesab olunmurdu. Ona görə də orada Azərbaycan hərbi qüvvələrinin əsas hissələri cəmləşməmişdi. Digər amil isə həmin bölgədəki enerji və nəqliyyat infrastrukturunun əhəmiyyətli olması idi. Ermənistan Azərbaycanın neft infrastrukturunun özünün əsas hərbi hədəflərindən biri olduğunu gizlətmirdi. Ermənistan hərbi qüvvələrinin

hələ 2012-ci ilin 1-13 oktyabr tarixləri arasında keçirdiyi təlimlərin təməlinə *“düşmənin neft infrastrukturuna”* hücum ssenarisi dayanırdı. Bundan əlavə, Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin məqsədi bölgədə yeni gərginlik mənbəyi yaratmaq idi. Belə ki, ermənilərin niyyəti münaqişənin coğrafi genişləndirilməsi yolu ilə KTMT-nin (Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı) müdaxiləsinə bəraət qazandırmaq idi.

Yuxarıda sadalanan hərbi-siyasi məqsədlər Azərbaycana hücum vaxtını müəyyənləşdirən aşağıdakı faktorlarla şərtləndirilə bilər: 1) Azərbaycan Respublikasının təşəbbüsü ilə Cənub qaz dəhlizinin istifadəyə verilməsi ərəfəsində bölgədə vəziyyəti ağırlaşdırmaq, layihə ilə bağlı beynəlxalq səviyyədə tərəddüdlər yaratmaq və onun reallaşdırılmasına mane olmaq; 2) Dünya

bazarlarında neftin qiymətlərinin dəyişməsi fonunda Azərbaycanın iqtisadi imkanlarının zəiflədiyi təəssüratını yaratmaq.

2020-ci iyulun 23-də Ermənistan Silahlı Qüvvələri Rusiya ilə ortaq hava hücumundan müdafiə sistemi təlimlərinə başladığını elan etdi. Avqust ayında, təmas xəttinin Goranboy rayonu istiqamətində Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin diversiya-kəşfiyyat qrupu təxribat törətməyə cəhd göstərmiş, lakin görülmə tədbirlər nəticəsində diversiya qrupu itki verərək geri çəkildi, qrupun komandiri isə əsir götürüldü[14]. Ermənilərin təliminə cavab olaraq Azərbaycan Silahlı Qüvvələri və Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin birgə iştirakı ilə Azərbaycan ərazisində sentyabr ayının əvvəlinə qədər davam edən bir sıra hərbi təlimlər keçirildi.

İyul hadisələrindən sonra vəziyyətin normallaşması gözlənilsə də, 2020-ci il sentyabrın əvvəlində separatçı rejimin başçısı Araik Arutyunyan sərt bir bəyanatla çıxış etdi: *“Gəlin, realist olaq və danışıqlar mövzusunun müzakirə etmək əvəzinə müharibəyə hazırlaşaq. Heç bir danışıq olmayacaq, mən bunu görmürəm”*. Onun sözlərindən belə çıxırdı ki, Dağlıq Qarabağ separatçıları üçün Ermənistanla Azərbaycan arasındakı məlum paketlər və danışıqlar, o cümlədən “Madrid prinsipləri” (ATƏT-in Minsk qrupu tərəfindən təklif olunan əsas paket) qətiyyətlə qəbul edilməzdir. Beləliklə, uzun illər sürən danışıqların heç bir nəticə vermədiyi də aydın oldu.

Bununla yanaşı, işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərinin qanunsuz məskunlaşdırılması ilə bağlı erməni tərəfin həyata keçirdiyi siyasət, Livan ermənilərinin məqsədyönlü şəkildə həmin rayonlara köçürülməsi və Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında yol infrastrukturunun inşa edilməsi vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı və danışıqlar prosesini dayandırdı.

Ermənistan tərəfindən beynəlxalq hüquqi prinsiplərə zidd olaraq işğal altındakı ərazilərə çox sayda YPG, PKK terrorçularının köçürülməsi də münafişəni alovlandırdı [7]. Eyni zamanda Beyrut limanında baş tutan partlayışlardan sonra minlərlə Livan erməniləri də işğal olunmuş ərazilərə köçürülürdü. 2020-ci ilin avqust ayının sonlarında Ermənistanın baş nazirinin həyat yoldaşı Anna Hakobyanın işğal altında olan ərazilərdəki hərbi təlimdə iştirakını ictimailəşdirməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Baş verən bütün bu təxribatçı hərəkətlər danışıqlar prosesindən tamamilə imtina demək idi.

25 sentyabr 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyev BMT Baş Assambleyasının 75-ci sessiyasının ümumi debatlarında (videoformatda) çıxışında Ermənistanın təxribatları nəticəsində azərbaycanlı hərbcilərin və 76 yaşlı mülki vətəndaşın həlak olması, habelə mülki infraqururura vurulan ciddi ziyan haqqında məlumat verdi. Prezident eyni zamanda iyulun

17-dən etibarən sentyabr ayına qədər hərbi yük təyyarələri ilə Ermənistanla min tondan artıq hərbi avadanlığın daşındığını bildirdi. Sözügedən tədbirdə Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Azərbaycan və Gürcüstanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən çıxışlar etmişdir.

Təəssüf ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının erməni qoşunlarının Dağlıq Qarabağdan qeydsiz-şərtsiz çıxarılması ilə bağlı verdiyi dörd qətnaməyə baxmayaraq, moderatorlardan heç biri, o cümlədən ATƏT-in Minsk qrupuna üzv ölkələr Dağlıq Qarabağ münafişəsi məsələsində qəti mövqe göstərmədilər. Yaranmış vəziyyətdə rəsmi Bakıya danışıqları davam etdirməkdən ötrü siyasi müstəvi qalmamışdı. Separatçılar Azərbaycan torpaqlarının işğalı nəticəsində 26 il ərzində (1994-cü il mayın 12-dən) yaranmış status-kvonu saxlamaq istəyirdi. Azərbaycanın isə bütün beynəlxalq qanunlara zidd olan bu reallığı dəyişməkdən başqa yolu yox idi.

B. İkinci Qarabağ müharibəsinin başlanması və gedişi.

Azərbaycan 2020-ci il sentyabrın 27-də saat 06:00 radələrində Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin atəşkəs rejimini kobud şəkildə pozması ilə bağlı bəyanat yaydı. Elə həmin gün Azərbaycan Silahlı Qüvvələri erməni təxribatlarının qarşısını almaq üçün əks-həmlə əməliyyatlarına başladı [16].

44 günlük Vətən müharibəsi döyüşlərində Azərbaycan xeyli az itki ilə böyük irəliləyişlərə imza atdı. Davam edən müharibə ərzində 4 oktyabrda Cəbrayıl [9], 17 oktyabrda Füzuli [15], 20 oktyabrda Zəngilan [13] azad edildi. Azərbaycan Silahlı Qüvvələri oktyabrın 22-də Qarabağın İranla cənub sərhədini tamamilə azad etdi və 23 oktyabrda Laçın Dəhlizinə doğru irəliləməyə başladı. Laçın Dəhlizi Qarabağdakı qondarma qurumla Ermənistanı birləşdirən yeganə böyük magistral yol idi. Həmin gün Azərbaycan qüvvələri Laçın magistral yolunu kəsmək üçün yalnız 10 km məsafədə idi. Magistral yola nəzarət Ermənistandan yanacaq, döyüş sursatı gətirilməsinin qarşısını alacaqdı. Azərbaycan

ənənəvi olaraq gün ərzində hərbi karvanların qarşısını almaq üçün artilleriya, minaatan və hətta birbaşa atəş və ya idarə olunan raketlərlə Ermənistan ordusuna zərbələr endirirdi. Nəhayət, 25 oktyabrda Qubadlı[10] və 8 noyabrda isə Şuşa[16] şəhəri işğaldan azad edildi. Mühəribəni yekunlaşdıran Azərbaycanın Şuşa şəhərini işğaldan azad etməsi oldu. Azərbaycan ordusunun qəhrəman xüsusi təyinatlıları çətin relyefdə yerləşən doğma Şuşa şəhərini ağılagəlməz taktika ilə, əlbəyaxa döyüşlər nəticəsində ələ keçirdi. Dünya hərbi tarixində yenilik olan bu təcrübə dünyanın qabaqcıl ölkələrində öyrənilməkdədir. Şuşanın strateji və mədəni əhəmiyyəti danılmazdır. Məhz Şuşaya nəzarət mühəribənin gedişində dönüş nöqtəsi oldu. Noyabrın 9-da Dağlıq Qarabağda separatçılar Şuşa şəhərinə nəzarəti itirdiklərini etiraf etdilər. Onlar bildirdilər ki, Azərbaycan Ordusu Xankəndinin astanasındadır. Elə həmin gün Azərbaycan müxtəlif rayonların ərazisində olan 70-ə yaxın kəndin işğaldan azad olunduğunu elan etdi.

Hərbi əməliyyatlar zamanı tərəflər arasında Qarabağla bağlı danışıqlar davam edirdi. Lakin Oktyabrın 19-da və 20-dəki danışıqlar nəticəsiz qaldı. Sonrakı günlərdə Azərbaycan Ordusunun bir-birinin ardınca qələbə qazanması və noyabrın 8-də Şuşanı azad etməsi Ermənistan tərəfini təslim aktını imzalamağa məcbur etdi.

C. Atəşkəs Bəyanatı.

9 noyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan, Rusiya və Ermənistanın dövlət başçıları tərəfindən atəşkəs bəyanat imzalandı[20]. Həmin Bəyanatda deyilirdi:

1. 10 noyabr 2020-ci il tarixində Moskva vaxtı ilə saat 00.00-dan etibarən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zonasında atəşin və bütün hərbi əməliyyatların tam dayandırılması elan olunur. Bundan sonra Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası hazırda tutduqları mövqelərdə qalacaqlar.

2. 20 noyabr 2020-ci il tarixində Ağdam rayonu Azərbaycan Respublikasına qaytarılır.

3. Dağlıq Qarabağda təmas xətti və Laçın

dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının 1960 sayda odlu silahlı hərbi qulluqçusundan, 90 hərbi zirehli texnika, 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət sülhməramlı kontingenti yerləşdirilir.

4. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilir. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingentinin qalma müddəti 5 ildir və müddətin bitməsinə 6 ay qalmış hazırkı müddəanın tətbiqinə xitam verilməsi niyyəti ilə bağlı tərəflərdən hər hansı biri çıxış etməzsə, müddət avtomatik olaraq növbəti 5 ilə uzadılır.

5. Münaqişə tərəflərinin razılaşmalara əməl etməsinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz yaradılır.

6. Ermənistan Respublikası 15 noyabr 2020-ci il tarixinədək Azərbaycan Respublikasına Kəlbəcər rayonunu, 1 dekabr 2020-ci il tarixinədək isə Laçın rayonunu qaytarır. Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edəcək və bununla belə Şuşa şəhərinə toxunmayacaq Laçın dəhlizi (5 km. enliyində) Rusiya sülhməramlı kontingentinin nəzarəti altında qalır.

Tərəflərin razılığı əsasında növbəti 3 il ərzində Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edən Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək və bununla da həmin marşrutun mühafizəsi üçün Rusiya sülhməramlı kontingentinin gələcək yerləşməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Laçın dəhlizi üzrə hər iki istiqamətdə vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hərəkətinə təhlükəsizlik zəmanəti verir.

7. Daxili məcburi köçkünlər və qaçqınlar Dağlıq Qarabağın ərazisinə və ətraf rayonlara BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Ofisinin nəzarəti altında geri qaydırılır.

8. Hərbi əsirlər, girovlar və digər saxlanılan şəxslərin, habelə cəsədlərin mübadiləsi həyata keçirilir.

9. Bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa edilir. Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir. Nəqliyyat əlaqəsi üzrə nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin Sərhəd Xidmətinin orqanları həyata keçirir[3].

Bu bəyanat imzalandıqdan sonra Ermənistan Baş naziri xalqa müraciətində atəşkəs razılaşmasını məcburən imzaladığını söyləyib. O bildirib ki, bu qərarı «ordunun təkidlə ısrarından sonra» qəbul edib. Azərbaycanda bu razılaşma qələbə, Ermənistanda isə kapitulyasiya kimi qəbul edilib. Müharibənin bitməsi və 9 noyabr axşamı erməni qüvvələrinin nəzarətində olan ərazilərin təslim edilməsi xəbəri Yerevanda xalqın qəzəbinin alovlanmasına səbəb olub. Erməni ordusunun darmadağın edilməsindən sonra Ermənistanda N.Paşinyan əleyhinə etirazlar başladı. Kütlə «Xain!» ittihamı qışqırtısı ilə N.Paşinyanın kabinetini dağıdaraq parlament sədrini döydülər. Bu hadisələr zamanı bir neçə gün ərzində deputatlar evlərini tərk

etməyə qorxdular və Ermənistanın Baş naziri ictimaiyyət qarşısına çıxma bilmədi.

Beləliklə, Atəşkəs razılaşmasına görə Ağdam, Kəlbəcər, Laçın rayonları dekabrın 1-dək Azərbaycana qaytarıldı. Lakin Laçın şəhəri bir müddət Rusiya sülhməramlılarının nəzarətində qalacaq. Səbəb Dağlıq Qarabağla Ermənistanı birləşdirən Laçın dəhlizinin Laçın şəhərindən keçməsidir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev deyib ki, yaxın 3 ilə Qarabağdan Ermənistana yeni yol tikildikdən sonra Laçın şəhəri də Azərbaycana qaytarılacaqdır.

D. Müharibə zamanı Azərbaycanın uğurlarının səbəbləri.

Azərbaycan ordusu 44 günlük müharibə ərzində “Harop” zərbə pilotsuz aparatlarından, o cümlədən İsrailə birgə Azərbaycanda istehsal olunan “Zərbə” dronlarından və digər PUA-lardan, o cümlədən “Bayraktar TB2” zərbə pilotsuz təyyarələrindən geniş istifadə etmişdir. Təkcə Bayraktar TB2 dronları vasitəsilə Azərbaycan Ermənistanın bir milyard dollar dəyərində hərbi texnikasını məhv etdi[23]. Azərbaycan pilotsuz An-2 təyyarələrini Ermənistanın hava hücumundan müdafiə sistemlərinin mövqe rayonlarını aşkarlamaq üçün fəal şəkildə tətbiq edirdi. Azərbaycan Ordusunun bu unikal fəndi dünya hərbi tarixində yenilik kimi qəbul edildi. Döyüş əməliyyatlarının gedişində Ermənistan Müdafiə Nazirliyi az qala hər gün “Azərbaycan qırıcı-bombardmançıların vurulduğu” haqda raportlar verirdi. Hərbi əməliyyatların ilk 2-3 həftəsindən sonra onların “vurduqları hərbi təyyarələrin” sayı onlarla ölçülürdü. Lakin daha sonra üzə çıxdı ki, Ermənistanın hava hücumundan müdafiə sistemləri Azərbaycanın pilotsuz An-2 təyyarələrini vurur və nəticədə öz mövqe rayonunu üzə çıxarır. Ardınca Azərbaycan Ordusu həmin hava hücumundan müdafiə sistemini məhv edir.

Dronlar həm düşmənin texnikasına və canlı qüvvəsinə dəqiq zərbələrin endirilməsi, həm artilleriya atəşini korreksiya etmək və kəşfiyyat

aparmaq məqsədləri ilə tətbiq olunurdu. Azərbaycan ordusu pilotsuz aparatlardan müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edirdi. Onlar üç-dörd növ olurdu. Biriləri artilleriya atəşlərini yönləndirirdi, PUA-lar gəlirdi və 4 dəqiqə sonra artilleriya ermənilərin mövqelərinə dəqiq zərbələr endirirdi. Rus hərbi ekspert Pavel Felqenhauer qeyd edirdi ki, təxminən bərabər hərbi vəziyyətlərə baxmayaraq, Azərbaycan ordusu qəti keyfiyyət texnoloji üstünlüyünə sahib idi.

Birgə bəyanatın imzalanmasından bir ay keçdikdən sonra Ermənistan silahlı qüvvələrinin Xocavənd rayonu ərazisində diversiya-təxribat fəaliyyəti baş verdi. Azərbaycanın müvafiq qurumları tərəfindən aparılan antiterror əməliyyatı nəticəsində Ermənistan vətəndaşları olan 62 nəfərdən ibarət diversiya qrupunun üzvlərini əsir götürdü.

Münaqişə əsnasında Azərbaycan mətbuatı Rusiya silah-sursat və hərbi texnikasının İran üzərindən Ermənistanı daşındığını bildirdi. 29 sentyabrda İran Xarici İşlər Nazirliyi bu iddiaları rədd etdi[22].

Münaqişədən əvvəl türk mənbələri İraq və Suriyadan bir çox YPG və PKK üzvünün Dağlıq Qarabağa köçürüldüyünü iddia etmişdir. Mühəribənin ilk günlərindən etibarən, bir sıra beynəlxalq mətbuat orqanlarında, dünyanın müxtəlif ölkələrinin vətəndaşları olan ermənilərin Qarabağdakı döyüşlərdə iştirak etmək üçün Ermənistanı yolladığına dair məqalələr dərc olundu. Əsasən Livan, Suriya, Fransa və bəzi Latın Amerikası ölkələrində yaşayan erməni əsilli vətəndaşların erməni diasporunun çağırışları ilə beynəlxalq hüquq prinsiplərinə zidd olaraq, döyüşlərdə iştirakı məlum olmuşdur. 28 sentyabrda Azərbaycan Silahlı Qüvvələrindən verilən məlumata görə, erməni itkiləri arasında Suriyadan və Yaxın Şərqi müxtəlif ölkələrindən olan erməni mənşəli muğavimlər müəyyən edilib. 30 sentyabrda isə Türkiyə mənbələri 300-ə yaxın PKK döyüşçüsünün İran vasitəsilə Dağlıq Qarabağa köçürüldüyünü iddia etdi. Bundan əlavə, 1 oktyabr tarixində Suriya İnsan Haqları Monitoring mərkəzi erməni əsilli suriyalı

döyüşçülərin Suriyadan Ermənistanı aparıldığını təsdiqlədi.

E. Sonuç. İkinci Qarabağ müharibəsinin nəticələri.

Beləliklə, 2020-ci ilin Vətən müharibəsi Azərbaycanın qələbəsi və Atəşkəs bəyanatının imzalanması ilə başa çatdı. Azərbaycan müharibə dövründə işğaldan azad etdiyi ərazilər üzərində nəzarəti tam olaraq əlində saxlamaqdadır. Eyni zamanda, Rus sülhməramlı qüvvələri bölgəyə yerləşdirilmiş, Türkrus ortaq monitoring mərkəzinin qurulması üçün anlaşma memorandumu imzalanmışdır. 2021-ci ilin yanvar ayından etibarən həmin monitoring mərkəzi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır[11].

Ümumilikdə, Vətən Müharibəsi zamanı Azərbaycan 5 şəhəri, 4 qəsəbəni, 286 kəndi və Azərbaycan-İran sərhədini işğaldan azad etmişdir. Mühəribəni çox mühüm nəticələrindən biri Ermənistan ərazisindəki dəhliz vasitəsilə Azərbaycandan Naxçıvana birbaşa quru yolunun açılması haqqında qəbul olunan qərar oldu. Son dəqiqləşdirilmiş məlumatlara görə II Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın 2,855 hərbi qulluqçu həlak olmuş, 50 hərbi qulluqçu itkin düşmüşdür.

Ermənistan tərəfdən isə 3.439 hərbi qulluqçu həlak olmuş, 60-dan çox hərbi qulluqçu əsir götürülmüşdür.

Azərbaycan atəşkəs sazişinin bir aylığını Bakıda Azadlıq meydanında zəfər paradı ilə qeyd etdi. Parada Türkiyə Prezidenti Recep Tayyip Erdoğan, Türkiyə nümayəndə heyəti və hərbiçiləri qatılmışdı[21]. Hərbi keçiddə Türkiyə istehsalı olan Bayraktar dronları da göstərildi. Heç kimə sirr deyildir ki, Türkiyə istehsalı Bayraktar və İsrail istehsalı olan dronların İkinci Qarabağ Müharibəsində Azərbaycana əhəmiyyətli üstünlük qazandırmışdır.

Mühəribə başa çatsa da, Hadrut rayonunun Çaylaqqala və Hin Tağlar kəndləri istiqamətində 11 və 12 dekabrda döyüşlər gedib. Dekabrın 13-də Rusiya sülhməramlılarının müdaxiləsi

ilə döyüşlər dayandırılıb. Rusiya Prezidenti V. Putin deyib ki, Dağlıq Qarabağ beynəlxalq qanunlara görə, Azərbaycan ərazisidir, amma onun statusu məsələsi gələcəyə qalıb. Bundan əvvəl isə İlham Əliyev demişdi ki, daha Dağlıq Qarabağın statusu olmayacaq[5]. Müharibədən sonra Ermənistan və Azərbaycan arasında Sovet dövründə mövcud olmuş sərhədlərin bərpası işlərinə başlandı.

Müharibə zamanı Ermənistan hərbi qüvvələri qeyri-qanuni olaraq Azərbaycan qarşı hərbcilər və mülki əhali arasında fərq qoymadan kasetli silahlardan istifadə edib. Ermənistan hərbi qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın Ağdam, Bərdə, Füzuli, Gəncə, Goranboy, Naftalan və Tərtər rayonlarının şəhər və kəndləri raket və ağır artilleriya hücumlarına məruz qalıb. Silahlı qarşıdurma zamanı 98 mülki şəxs öldürülüb və 414 nəfər yaralanıb, 3000-dən çox ev və 100 yaşayış binası dağıdılıb və ya zərər görüb.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev müharibə qurtarandan sonra demişdir: “Vətən müharibəsi başa çatdı. Azərbaycan bu müharibədə parlaq qələbə qazandı, torpaqlarımız işğaldan azad olundu”. Dövlət başçısı daha sonra deyib ki, İkinci Qarabağ müharibəsi tarixdə Azərbaycanın şanlı qələbəsi kimi qalacaq: “Bu qələbənin qazanılmasında bütün xalqımız birlik, həmrəylik göstərmişdir. Əgər döyüş meydanında biz bu qələbəni qazanmasaydıq, inanmıram ki, işğalçı qalan torpaqlardan çıxacaqdı. Necə ki, torpaqlarımızı 30 ilə yaxın müxtəlif yollarla işğal altında saxlamağa can atan düşmən bu işğalı əbədi etmək istəyirdi, biz danışıqlar yolu ilə də heç bir nəticə əldə edə bilməzdik. Biz bu müharibəni şəhidlərimizin canı-qanı bahasına, hərbcilərimizin rəşadəti hesabına, dövlətimizin siyasəti hesabına qazanmışıq”.

II Qarabağ müharibəsi həm də Azərbaycan diplomatiyasının qələbəsi idi. N. Paşinyan və İlham Əliyev arasında sonuncu görüş 2020-ci ilin fevralında Münhen təhlükəsizlik konfransında oldu. Mənaqişə tarixində ilk dəfə iki ölkə lideri ictimaiyyətə açıq debat etdilər. Mənaqişə və müzakirə detalları barədə danışıqlar da

görüşdə hansı millətin daha qədim olması barədə mübahisələr getdi. İ.Əliyevin siyasi, tarixi biliyi və məntiqi qarşısında erməni lideri rəzil və gülünc vəziyyətə düşdü.

2020-ci ilin yazında Dağlıq Qarabağda yerli ermənilər saxta prezident seçkisi keçirəndən sonra andıçmə mərasimi Şuşa şəhərində qeyd edildi. Ermənistan Baş naziri N. Paşinyan da bu şənliklərə qatıldı. Sonradan Paşinyanın Şuşada yallı getməsi Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyevin 44 günlük müharibə ərzində etdiyi çıxışlarında hər dəfə vurğulanmışdır. 2020-ci ildəki müharibə zamanı Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyev Paşinyanın “Qarabağ Ermənistanıdır” şüarını və D.Tonoyanın «Yeni müharibə - yeni ərazilər» ifadəsini dəfələrlə çıxışlarında tənqid edib və müharibə üçün qıcıqlandırıcı hal kimi qələmə verib. Müharibə ərəfəsində Azərbaycan bir neçə dəfə Ermənistanın danışıqlardan imtina etdiyini bildirib. İlham Əliyev Ermənistanın müharibəyə hazırlaşdığını isə beynəlxalq tədbirdə bəyan edib. Tovuz döyüşlərindən sonra Azərbaycanda Rusiyadan və Serbiyadan Ermənistanla silah-sursat daşınması geniş müzakirə edilib. Qarabağ mənaqişəsinin tarixində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Prezidenti İ. Əliyev V.Putinlə telefon danışığında Rusiyadan Ermənistanla «hərbi təyinatlı» yüklərin daşınması ilə bağlı öz narazılığını bildirib.

2020-ci il noyabrın 10-da imzalanan birgə bəyanatla Silahlı Qüvvələrimizin hərbi cəbhədəki möhtəşəm qələbəsi diplomatik sahədə də rəsmiləşdirildi. Beləliklə, xalqımızın 30 il çəkən torpaq həsrətinə son qoydu, ədalət bərpa edildi. Eyni zamanda, Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyev qalib sərkərdə, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri güclü ordu, xalqımız isə böyük, məğrur, yenilməz olduğunu bir daha təsdiqlədi. İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbəsində dövlətimizin başçısının da dəfələrlə vurğuladığı kimi, bizim birlikdə güclü olmağımız önəmli rol oynadı. Başqa sözlə, Xalq–Prezident–Ordu vəhdəti ərazi bütövlüyümüzün bərpasında, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsində mühüm əhəmiyyət daşıdı[18].

Münaqişənin davam etdiyi illərdə Azərbaycan Prezidenti çox böyük uzaqgörənlik və təmkinlə həm diplomatik, həm də ordu quruculuğunda təxirəsalınmaz tədbirlər reallaşdırırdı. İştirakçısı olduğu ən yüksək beynəlxalq mərasimlərin tribunalarından Qarabağ həqiqətlərini dünyaya bəyan edir, aparıcı dövlətlərin rəhbərlərinin diqqətinə bu bölgənin ölkəmizin əzəli torpağı olduğunu və işğaldan azad edilməsinin labüdlüyünü çatdırırdı. Eyni zamanda, Azərbaycan Ordusunun döyüş qabiliyyətinin yüksəldilməsi, ən müasir hərbi texnika ilə təchizatının təmin edilməsi üçün səylər göstərirdi.

Müharibənin davam etdiyi günlərdə dövlət başçısı xarici ölkələrin nüfuzlu kütləvi informasiya vasitələrinə, telekanallarına verdiyi müsahibələri ilə də respublikamızın haqq səsinə dünya ictimaiyyətinə tutarlı arqumentlərlə çatdırdı, həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq hüququn tələblərinə uyğun öz torpaqlarında savaş apardığını sübut etməklə ermənipərəst xarici dairələrin döyüşlərin gedişinə müdaxilələrinin qarşısını böyük məharətlə aldı. Sentyabrın 29-da «Rossiya-1» telekanalında yayımlanan «60 dəqiqə» proqramında Azərbaycan-Ermənistan təmas xəttində baş verən son hadisələrə həsr olunan verilişdə dövlətimizin başçısı cəbhə bölgəsindəki real vəziyyət barədə ciddi və əsaslandırılmış informasiyaları bir daha Rusiya və dünya ictimaiyyətinə çatdırdı. Ermənistanın baş nazirinin verilişdəki çıxışı isə ənənəvi olaraq saxta və yalan xarakterli məlumatlar əsasında quruldu. Ümumilikdə, Azərbaycan Prezidentinin «Əl-Cəzirə», «Əl-Ərəbiyyə», «TRT Haber», «Perviy Kanal», «CNN-Türk», «Evronyus» televiziya kanallarına verdiyi müsahibələrdə [19] Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, habelə cəbhə zonasındakı son hərbi əməliyyatlarla bağlı aydın, səlis, qətiyyətli fikirləri ölkəmizin haqlı mövqeyinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edirdi. Həmin müsahibələr Ermənistanla informasiya müharibəsində Azərbaycanın mövqelərini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirir, erməni

yalanlarının dünya miqyasında ifşasına töhfə verirdi.

Bu müharibə Azərbaycan Prezidentinin müdrik və uzaqgörən siyasətçi olmaqla yanaşı, həm də mahir sərkərdəlik bacarığını, çətin, ağır şəraitdə düzgün qərar vermək istedadını bir daha bütün dünyaya nümayişi etdirdi. Azərbaycan, Rusiya prezidentlərinin və Ermənistan baş nazirinin birgə bəyanat imzaladıqları gün dövlətimizin başçısı xalqa müraciətində məhz bu məsələni xüsusi vurğulayaraq, bildirdi ki, “biz döyüş meydanında, siyasi müstəvidə, istənilən formatda gücümüzü göstərmişik, müstəqilliyimizi göstərmişik”.

Azərbaycanın Ağdam, Laçın və Kəlbəcər rayonlarını hərbi əməliyyat keçirmədən, siyasi yolla işğaldan azad edərək öz yurisdiksiyasına qaytarması da tarixi qələbələrımızdendir. Düşmən BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin tələblərini yerinə yetirməyə məcbur oldu. Möhtəşəm qələbəmizin əldə olunmasında Azərbaycanın mədəniyyət məbədi və incisi olan, Qarabağın simvolu sayılan Şuşanın işğaldan azad olunması mühüm önəm kəsb etdi. Bu şəhərin xilas edilməsi Silahlı Qüvvələrimizin yenilməzliyinin təsdiqinə çevrildi, düşmənin əzmini, iradəsini sındırdı, işğalçının “məğlubedilməz ordu” mifini tamamilə dağıtdı. Ümumiyyətlə, böyük siyasi, diplomatik səy hesabına əldə edilən bütün bu uğurlar Azərbaycanın tarixi qələbəsi, işğalçı Ermənistanın və dünya erməniliyinin isə ağır, ölümcül məğlubiyyətinin ifadəsidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin böyük bacarıq və qətiyyətlə rəhbərlik etdiyi Qarabağ savaşı, Vətən müharibəsi xalqımızın Böyük Qələbəsi ilə başa çatdı. Azərbaycan torpaqlarının işğalına birdəfəlik son qoyuldu. Prezident İlham Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik etdiyi on yeddi ildən artıq bir dövrdə ölkəmizin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq aləmdə layiqli yer tutması üçün əsl liderlik missiyasını dönmədən həyata keçirib. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin böyük addımlarla irəliləyə doğru inkişaf etməsi

və ölkəmizdə xalq-iqtidar birliyinin təmin olunması, dünyada rolumuzun və nüfuzumuzun artması Prezident İ.Əliyevin böyük liderlik missiyasını yüksək səviyyədə yerinə yetirdiyini beynəlxalq aləmin gözü qarşısında aydın surətdə nümayiş etdirdi. Prezident İ.Əliyev başqa yolumuz qalmadığı üçün torpaqlarımızı işğaldan azad etmək naminə başladığımız Vətən müharibəsində möhkəm əqidəli, hərtərəfli yüksək hazırlığa malik və qətiyyətli lider kimi hərbi işinə də böyük bacarıqla rəhbərlik etməyin əsl nümunəsini göstərdi. Siyasi-ideoloji cəbhədə, informasiya müharibəsi aparmaqda və hərbi əməliyyatlara rəhbərlik etmək sahəsində nümayiş etdirdiyi qeyri-adi professionallıq və sarsılmaz iradə Azərbaycanın ədalətli Vətən müharibəsində qazandığı zəfərlərin möhkəm əsaslarını təşkil edir.

1994-cü ilin may ayında atəşkəs barədə sazişin imzalanmasından sonra Azərbaycanda ordu quruculuğu və ölkənin müdafiə qabiliyyətinin artırılması istiqamətində əsaslı işlər göz qabağındadır. Bu gün Azərbaycan Silahlı Qüvvələri yüksək döyüş hazırlığına malik peşəkar, hərbi-texniki vərdişlərə dərindən yiyələnmiş mükəmməl, vətənpərvər kadrlardan ibarətdir. Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, son 17 ildə respublikamızın hərbi büdcəsi on dəfədən çox artıb. Ən müasir texnika və hərbi avadanlıqlarla təchiz olunan, döyüş ruhu yüksələn Azərbaycan Ordusu torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi naminə qətiyyətlə döyüşmüşdür[4].

Dövlətimizin başçısını Azərbaycan xalqına sentyabrın 27-də müraciəti Dağlıq Qarabağ və ətraf torpaqlarımızın erməni işğalından azad edilməsi uğrunda ədalətli müharibədə vətənpərvərlik və birlik nümayiş etdirməyə çağırışın ifadəsidir. 1990-cı illərin əvvəllərindən fərqli olaraq cəmiyyətin bütün təbəqələri, o cümlədən müxalif siyasi partiyalar qısa müddətdə Ali Baş Komandanın ətrafında sıx birləşərək indiyə qədər görünməmiş milli birlik, həmrəylik nümayiş etdirdilər. Cəbhə zonasında ordumuzun düşməyə qarşı əks-həmlə əməliyyatları başladıqdan sonra ölkədə fəaliyyət

göstərən 50 siyasi partiya Ermənistan silahlı qüvvələrinin genişmiqyaslı təxribatına dair birgə bəyanat yaydı, bu məsələdə hakimiyyət və xalqla birlik nümayiş etdirdi. Bu bəyanat Azərbaycanda yaşanan siyasi birliyin təcəssümü olmaqla yanaşı, həm də siyasi mövqeyinə baxmayaraq mütləq çoxluğun vahid amal ətrafında birləşməsinin əyani göstəricisi idi. Ermənistanın işğalçı siyasətinin şiddətlə qınandığı bəyanatda siyasi partiyalar qələbə uğrunda Ali Baş Komandanın yanında olduqlarını yüksək səviyyədə bəyan etdilər.

Müharibə dövründə xalqımız «Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!» şüarını əsas tutaraq torpaqlarımızın düşməndən təmizlənməsi prosesinə əməli töhfəsini verməyə çalışırdı. Azərbaycan Prezidenti cənab İ.Əliyevin müharibənin gedişində hərbi əməliyyatların dayandırılması üçün konkret şərtlər irəli sürməsi, Ermənistanın bu şərtlərə əməl etməyəcəyi təqdirdə ərazi bütövlüyümüzün güc yolu ilə bərpa ediləcəyi barədə qətiyyətli fikirləri xalqımızda ruh yüksəkliyi yaradırdı. Həmin günlərdə yeniyetmələrdən tutmuş ahlı insanlara kimi hamının əlinə silah alaraq cəbhəyə yollanmağa hazır olduğunu bildirməsi də hərbi-psixoloji üstünlüyün əldə edilməsi baxımından vacib məqamlardandır. Müharibə dövründə Ermənistan Ordusundan qaçıb fərariyə çevrilən 10 min əsgər olduğu halda Azərbaycan tərəfdən bir nəfər belə fərari olmamışdır. Eyni zamanda müharibənin gedişində Azərbaycan ordusunu geriye çəkilməsi, hansısa mövqeyi əldən verilməsi haqda bir fakt belə olmamışdır. Şanlı ordumuz bir-birinin ardınca qələbələr əldə etmişdir. Dövlət başçısının qismən səfərbərlik elan edilməsi barədə sərəncamına müvafiq olaraq əli silah tutan minlərlə insanın, o cümlədən gəncin cəbhəyə yollanması cəmiyyətdə döyüş və qələbə əzminin yüksək olduğunu göstərdi.

Böyük Qələbə Prezident İ.Əliyevin simasında Azərbaycanda yaranmış dəmir yumruq kimi möhkəm xalq-iqtidar birliyinin həlledici uğurudur. Müzəffər Ali Baş Komandanın vətənpərvərlik, azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə edib yetişdirdiyi, ən müasir hərbi texnika ilə

silahləndirdiyi qəhrəman Azərbaycan Ordusunun zəfəridir. Bu müharibədən sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin sərəncamı ilə Polad Həşimov (ölümündən sonra), İlqar Mirzəyev (ölümündən sonra) və İbad Mövsümov Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəman adı verilmişdir[24].

KAYNAKLAR:

1. azlogos.eu.Ikinci Qarabağ müharibəsi: səbəblər və ilkin şərtlər.03.10.2020.
2. az.wikipedia.org/wiki/Ikinci-Qarabağ-müharibəsi # cite-note-46.
3. az.wikipedia.org/wiki/Dağlıq-Qarabağ-atəşkəs_bəyanat_(2020).
4. azertag.az/xəber/Xalq-Prezident-birliyi-Azərbaycanın-uğurlarının-əsas-şərtidir-1726879.
5. apa.az/az/siyasi-xəbərlər/Prezident-nidanı-qoydu-DağlıqQarabağda-heç-bir-referendum-olmayacaq-colored THLİL color-611835.
6. Armenia-Azerbaijan War: Military Dimensions of the conflict.www.russiamatters.org.2020-12-30.
7. “Armenia transfers YPG/PKK terrorists to occupaid area to train militias against Azerbaijan. Daily Sabah. 25 sentyabr 2020.”
8. After peace negotiations, threats of war break out between Armenia and Azerbaijan eurasianet.org. EURASIANET.ORG.22.10.2020.
9. “Cəbrayıl azad olundu“. Modern.az. 4 oktyabr, 2020.
10. “Qubadlı şəhəri işğaldan azad olundu“. qafqazinfo.az. Qafqazinfo. 25 Oktyabr, 2020.
11. d9mc3+4czbpr.cloudfront.net/az/article/turkiye-rusiya-birge-monitorinq-merkezi a,ildi/ref=list-news.
12. “Düşmən hücumunun qarşısı alınarkən hərbi qulluqçularımız şəhid olub“. Mod.gov.az. MOD.GOV.AZ. 2020-07-14.
13. “Zəngilan və bu kəndləri azad edildi“. qafqazinfo.az. Qafqazinfo. 20 oktyabr, 2020.
14. ”Ermənistan silahlı qüvvələri diversiya-kəşfiyyat qrupunun komandiri əsir götürülüb“. Ordu.az.ORDU.AZ. 2020-10-24.
15. “İlham Əliyev. “Füzuli işğaldan azad olundu“. Oxu.az.17 oktyabr, 2020.
16. “Müstəqillik tariximizin ən möhtəşəm xəbəri – Şuşa azad edildi“. sputnik.az. Sputnikş Azərbaycan. 8 noyabr, 2020.
17. Nagorno-Karabakh Conflict unacceptable: EU“. The Canberra Times, 29 oktyabr, 2020.
- 18.oxu.az./Politics/457002.Xalq-Ordu-Prezident vəhdəti:Azərbaycan xalqı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə hər şeyə qadirdir.
19. prezident.az/news/interviews/
20. «Путин выступил с заявлением о прекращении огня в Карабахе». RIA Novosti. 2020-11-09.
21. ru.wikipedia.org/wiki/Парад-Робеды-в-Баку#cite-note-2. Эрдоган не считает конфликт в Нагорном Карабахе завершённым.
22. Spokesman Denies claim that Arms Transferred via Iran to Armenia.en.mfa.gov.ir. 29 sentyabr.2020.
24. sputnic.az/karabakh/20201209/425680120/Polad-Həşimova-Milli-Qəhrəman-adı-verildi-htm.
23. “Təkcə “Bayraktar” dronları Ermənistana 1 milyard dollar ziyan vurub“. 2020-12-12. az.wikipedia.org/wiki/Ikinci-Qarabağ-Müharibəsi#cite-note-137.
24. Turkey Vows Support for Azerbaijan in escalating Nagorno-Karabakh Conflict. www.voanews.com.

RUSYA FEDERASYONU ALTAY ve YAKUTİSTAN'DA PROJE KAPSAMINDA YAPILAN ÇALIŞMALARIMIZLA İLGİLİ RAPOR

(28 HAZİRAN - 26 TEMMUZ 2014)

Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak

28 Haziran 2014 tarihinde sabah erkenden Ardahan'dan yola çıktık. Türkgözü'nde sınırı geçtikten sonra Tiflis Havaalanı'na kadar bizi götürececek aracı kiralayıp gittik. Türkiye ile Gürcistan saat farkı 1 saattir. Saat 5 civarında bindiğimiz uçakla iki buçuk saat sonra Moskova'ya ulaştık. 2 saat bekledikten sonra da Novosibirsk uçağına bindik.

29 Haziran 2014 sabah saat 6.30'da Novosibirsk'e indik. Kiraladığımız araç ile Gorno Altay-sk'a akşam saatlerinde ulaştık. Daha önce Nadya Tıdikova aracılığıyla rezervasyonunu yaptırdığımız otelimize yerleştik.

30 Haziran'da Altayistik Enstitüsü'ne uğradık. Oturma iznini hallettik. Altay Kahramanlık Des-tanları'nın bazılarının word dosyası halinde tem-ni için uğraştık. Enstitü müdürü bizden, KUNİB anlaşmasını sordu. Daha önce tespit ettiğimiz kişilere gidebilmek için hediyeleri aramak, bulup satın almakla günü geçirdik. Kayçı – Şaman – Bakıcılara gidebilmek için birtakım hediyeler almanız gerekiyor. Bu hediyeler şamana giderken kişi başı 2 litre süt, iki şişe votka, şekerleme – büsküvi, çay ve en önemlisi “arça” ağacının kurutulmuş yapraklı dalları. Bir kişilik kullanımlık arça 1000 ruble (yaklaşık 30 dolar). Bunların dışında kendinin belirleyeceği bir miktar ücret de veriyorsunuz.

Gorno Altaysk'da "arça" bulamadık. Karabor-sadan temin ettik. Altaycı kayçılar "El Oyun" için hazırlıklara başlamışlar. Birkaç isim temin ettik. Araç kiraladık. Buranın yemeklerini yiyemiyoruz. Yemeye çalışsak da çok pahalı. Eşim, pazardan alışveriş yaptı. Türkiye'deki gibi kahvaltılar hazır-ladı. Akşam yemeklerini de idare ediyoruz. Üzü-lüğüm nokta şu ki çocuklar eşimi hizmetçi gibi görüyor veya o kefeye koyuyor. Ben ise onların kırılmalarına dikkat ediyorum.

1 Temmuz 2014'te, ilk işimiz gidip Yakutsk için uçak biletlerimizi almak oldu. Pasaportları-mızın poliste olmasından dolayı ve dolar kabul etmedikleri, doların ise şehirde sadece bir ban-kada bozdurulabildiği ve dahi bankada kuyruk olduğu için biletlerimizi 4 saate alabildik. Bunda acele etmemizin sebebi ise uçak biletlerinin ast-ronomik rakamlara çıktığını görmek oldu. Eğer bugün almasaydık kişi başı 2000 dolara ve Mos-kova aktarmalı olarak uçacaktık. Şimdi aktar-masız uçacağız ama Novosibirsk'ten. Üstelik de ucuz uçacağız kişi başı 500 dolar kadar. İnternet-ten almaya kalksaydık bu fiyat 4 katına çıkıyordu. Akşama doğru bakıcı İrma'nın yanına gittik. Ak-şam olmadan oradan ayrılmalıyız. Akşam ve gece anlatımlar uğursuzluk sayılıyormuş. Kendisinden

bir kayçörçök, çörçök, kojan derledik. Ayrıca fal baktırdık. Muska yazması ile ilgili bilgiler aldık. Akşam saatlerinde Türkiye'den Zekeriya Kara-davut ve İlyas Topsakal Gorno Altaysk'a geldiler. Beraber yemek yedik.

2 Temmuz 2014'de "Beş Baldır" köyündeki şamana gittik. Köyde telefonlar arızalı ve cep te-lefonu da çekmiyor. Bulup bulamayacağımızı, bizi kabul edip etmeyeceğini bilmiyoruz ama gittik. Sabah saat 7'de yola çıktık ki vakit kaybetmeye-lim ve ilkleri biz olalım. Hediyelerini ve kendisine ödeyeceğimiz parayı da hazır ettik. Ne kadar er-ken çıkarsak cıkalım bizden önce gelenleri, dün-kü günden bekleyenleri vardı. Sıramız 4. sıraydı ve saat 12'de geldi. İki vardiya halinde girdik an-cak görüntülü, sesli veya başka bir şekilde kayıt yapmamıza müsaade edilmedi. Kızları Ankara'da yaşıyormuş. Saat 6 gibi Gorno'ya döndük. Akşam yaşayan en eski kayçılardan "Şinjin"i telefonla aradık. Bizi evine kabul etmedi. Biz de kendisini otele davet ettik. Tabii ki bu davette resepsiyona hediye olarak bir miktar para verdik. Ayrıca vot-ka veya konyak ikram edeceğimizi ve kendisine de bir miktar para vereceğimizi söyledik. Hülasa adamcağız bize 8000 ruble gibi (250 dolar) bir paraya patladı.

Kayçı bize kitabını hediye etti. İçinde 4 adet destanı var. Kendisine ait olan bir kay çörçök'ün de kısa özetini, gırtlak yapmadan anlattı. Tama-
mını söylemedi. Çörçök ve kojon derledik. Geçiş dönemleri ile ilgili bilgi aldık. Kayçılık, kayçıların işlevi, meslek olarak gerekleri, kay türleri hakkın-
da bilgi aldık. Sarf pusulasına gelince de imzala-
madı. Ben dilini bilmediğim bir şeyi imzalamam dedi. Strateji daire başkanının veya maliyeden birilerinin burada olmasını çok isterdim.

Bugün bir başka sürprizle karşılaştık. 2 sene önce geldiğimizde karşılaştığımız Fransız genç yine burada idi. Bir Altaylı kız ile evlenmiş. 3 yıldır da gidip geliyormuş. Daha önce de 2 yıl burada geçirmişti. Altay Türkçe'si üzerine çalışıyor ama Rusça'sı daha iyi. Nerden bulurlar bu parayı bilmem ki? İkinci sürpriz de Uwe Blizink'in 3 öğrencisi de burada. 2 sene önce de buradaydılar. Yazıtları araştırıyorlarmış.

3. Temmuz 2014. Gorno Altaysk'da daha fazla kalmaya gerek görmedik. Aracımızın bizi "El Oyun'a götürmesini söyledik. "Üç Enmek" adında bir bölgede de kamp kurduk. Sahibini daha önceden tanıyorum. Bizi aynı gün "Karakol" bölgesine götürdü. Burada yazılı – resimli kayalara gittik. Bir eşi Pazırık'da görülen ve çıkarılan malzemelerle İskit Krallarına ait olduğu ileri sürülen kurganları gezdik. Çekimler yaptık. 17 Asırda bu bölgeye Burkanizmi getiren kişinin mekanını da gördük. Bizimle beraber bir de Hindistanlı kültür-
rolak vardı. Buda'nın izini takip ediyormuş. Kaldığımız yerin yemekleri iyi. En azından şüpheli et yok.

4 Temmuz 2014. "El Oyun" alanına gittik. Yolumuzun üstündeki İskit Kurganlarına uğradık. İyi ki erken gelmişiz. Açık hava Tiyatrosu hepimizi ağılattı. Fatih ve Abdullah'a kayçıları derlemelerini söyledim. Değişik ülkelerden örnekleri derlediler. Ben ve eşim de "etnografik malzemeler" topladık, kay – kojon derledik ve en önemli enformasyonu sağladık.

Hiçbir kayçının bir kay çörçök'u baştan sona bilmediği iddia ediliyordu. Gece 12'den sonra bir kayçının "Alıp Manaş" destanını baştan sona söyleyeceği söylendi.

27 Eylül'de Kislovorks'da kayçıların festivali olacağını, meşhur kayçı "Karkin"ın torunu ve kendisinin de bir kayçı olduğunu öğrendik.

Ekip ile bu bilgileri paylaştım. Abdullah kalabileceğini söyledi. Bu arada diğer derlemele-
re baktık. At üstünde güreş harika idi. Akşam saat on gibi eşim, Nadya Hanım ve Fatih'i 40 kilometre uzaktaki kalacağımız yere gönderdim. Hava yağmurlu ve soğuk. Bize göre bir yer de yok ki sığınalım. İcranın yapılacağı çadır da henüz erken diye beni almadı. İcra da biraz geç başladı. Biraz dediğimiz 40 dakika. İçeride gözlerimiz dumandan acıyor. İçeride Amerikalı, Fransız, Alman ve daha başka yerlerden gelen gruplar çekim yapıyor. Tabii herkesi kenara itip en güzel mevziyi, icraya da geç gelen ve geç başlamasına sebep olan kişi "Arkadi" aldı. Arkadi, Altayistik Enstitüsü'nde çalışıyor. Bir tahta oturakta 3 saat oturarak Abdullah ile beraber derlemeyi yaptık. Çok ilginç tespitlerim oldu. Saat sabah 03:30 gibi kayıt bitti. Aracımız gelmişti. Saat 4'ü biraz geçte konaklama yerine geldik.

5 Temmuz 2014. 3 saatlik uyku ile sabah tekrar yola düştük. Kurtların dansından hareketle Türkler tarafından spor haline getirilen "Gök-börü" oyununu izlemek ve kaydetmek üzere yola çıktık. Hava yağmurlu ve soğuk. Islandık da. Ama her anonsta kurt ulumaları ile çok güzel bir oyun seyrettik ve kaydettik. Yeşil takım kırmızı takımı 6 – 3 yendi. Seremoniyi beklemedik. At yarışları esnasında sakatlanan at ve sipahiler var idi. Oradan kalacağımız yere saat akşam 5'te hareket ederek geldik. Bizimle birlikte Petersburg'dan bir aile de gelmişti. Meğer Karayım imiş. Soyadı "Katlama". Eşinin bugün doğum günü. Yarın "Kalbaktas" yazıtlarını görmeye gideceğiz. Şöförümüz ile sıkı bir pazarlıktan sonra 7. Temmuz 2014'de sabah erken hareket etmek üzere anlaştık. Nadya Tıdkova da bizimle beraber.

6. Temmuz 2014. Sabah yola çıktık. Kalbaktas'ı ve taşlardaki yazıları göreceğiz. Çuy Irmağının kenarında Kalbaktas'a varmadan yaklaşık olarak 10 km Onguday'a doğru, Cengiz Alyılmaz ve Servet Somuncuoğlu'nun da göremediği 3 kayalıkta Nadya Tıdkova'nın da yardımıyla yeni resimler gördük.

3 koldan bu resimleri çekti. Şoförümüz bizden daha meraklı çıktı. Daha sonra Kalbaktaş'a ulaştık. Orada Kazakistan, Kırgızistan ve Yakutistan'dan gelenlerle beraber bir Yakut'un önderliğinde olonho söyledik. İbrahim Dilek de oradaydı. Hülasa küçük turan kurultayı oldu. Taşların tamamının fotoğrafını çekti. 3 ayrı yerde Runik yazısıyla karşılaştık. Bazı taşların durumu içler acısı... Orijinal resimlerin yanına veya üstüne Kril alfabesi ile yeni yazılar yazılmış. Bazıları kırılmış. Bazıları da koleksiyonerlerin arşivini süslemek adına yerinden sökülerek götürülmüş. Kalbaktaş'tan 3 km sonra bir kurgan ve etrafındaki kayalıklarda da başka yazılara rastladık. Yüzlerce kurgan Rus arkeologlar tarafından açılıp çıkan malzemeler götürülmüş. Yüzlerce diyorum ama bu belki binlerce... Bizim görebildiğimiz o kadar...

Akşam Üç Enmek'e döndük. Bizi burada başka bir sürpriz karşıladı. Bir kayçı bizim için program yapmaya gelmiş. Kayçıyı davet eden arkadaşımız Danil. Kayçı bize 6 çeşit müzik aletiyle bir konser sundu. Ben de dağ keçisi boynuzundan yapılan enstrüman ile kendisine eşlik ettim. Sabah 6'da yola çıkacağız. Erken yattık.

7 Temmuz 2014. Sabah, Novosibirsk'e doğru yola çıktık. Novosibirsk havaalanına 12 saatlik bir yolculuktan sonra ulaştık. Novosibirsk'te trafik çok sıkışık olduğundan 30 km lik yolu 2 saate geçebildik. Yarın sabah Yakutsk'da olacağız. Ludmila Efimova bizi karşılayacak. Uçağımız saat 22:00'de kalkacak. Ertesi gün saat 5'te Yakutsk'da olacağız. İnşallah paramız yeter.

8 Temmuz 2014. Yakutsk Havaalanı'nda bizi Ludmila Efimova karşıladı. Kalacağımız yurda getirdi. Yurtta yataklar tek kişilik ve rahatsız edici. Tuvalet ve banyo dışarıda. Buna da şükür ediyoruz çünkü sahaya çıkınca çok daha kötü durumlarla karşılaşacağız. Öğlene kadar istirahat ettik. Zira yolumuz 24 saatlik bir yoldu ve biz çok yorgunduk. Öğle yemeğini Ludmila ile birlikte yedik. Daha sonra bize serbest zaman olarak bildirimde bulundu. Yarın buluşmaya randevular ayarladı. Hakan'ı ne yapıp edip buradan kurtarmalıyız. Akşam ye-

meğine davet edildik. Ludmila 5 kişilik yemek için 9300 ruble ödedi ki yaklaşık olarak 600 lira. Burada fiyatlar korkunç derecede uçuk. Saat 20:00'de yurda geldik. Saat 23.50'de hala hava aydınlıktı. Beyaz gecelerin fotoğrafını çekti.

9 Temmuz 2014. Saat 10'da kahvaltıya gidiyoruz. Kahvaltı sonrası buradaki üniversitenin enstitüsüne uğradık. Adamlar bayağı çalışmış. Enstitü müdürü Vasilyev Sergey Efimoviç bize enformatik bilgiler ve çalışmalarından örnekler sundu. İlgimizi çeken üç şey oldu: 1. Kış sert geçen yerlerdeki mimari unsurları kullanarak, dışarıdaki tuvaletleri bile ısıtan ve enerji tasarrufu yapan mimari yapılar ve malzemeler üretmek; 2. Çok soğuklarda bozulan, parçalanan plastik ürünlerin dayanıklılığını artırıcı materyal geliştirmek; 3. Olonho verilerinin kullanımı ve metinlerin hiperkitap olarak sunumu. 15 yıllık bir çalışma ve veri toplama merkezi. Bizi kendisine hayran bıraktı.

Buradan çıkıp Yakut Halk Kültürlerini Araştırma Enstitüsü'ne gittik. Orada derleme ve kayıtlarda bulunduk ve 3 kitap aldık. Can sıkıcı bir durum: iki araştırma görevlimiz de kaynak kişi anlatımını yaparken cep telefonları ile mesajlaşıyorlar. Bu da hem kaynak kişinin ve hem de orda bulunanların dikkatini aşırı derecede çekiyor. Kaynak kişi anlattığı şeylerin çok önemli olduğuna ve kendisinin ilgi çektiğine inanmalı. Akşam ekip arkadaşlarıyla yemek yedik ve yurda döndük. Yemek yediğimiz yer geleneksel Yakut mutfağının olduğu ve her tarafı Yakut etnografik malzemeleriyle süslenmiş bir yer. Her iki araştırma görevlimiz de bir şeyi yap demeden yapmıyor. Ellerinden fotoğraf makinesini alarak motifleri, dokumaları, tabloları, ahşap işçiliklerini, desenleri çektim. Bizimkilerde heyecan veya merak yok. Bu işi bir görev olarak addediyor ve ona göre hareket ediyorlar.

3 gündür internet bağlantım yok. Şimdi bir kafeye gidip Wi – Fi bağlantısı olan bir yerden bağlanmak olacak. Kesinlikle bu da bana 40 dolara (1300 ruble) mal olacak. Yarın ise geleneksel spor olimpiyatlarının yapıldığı bir yere gideceğiz.

10 Temmuz 2014. Sabah kahvaltıdan sonra Geleneksel Sporlar Olimpiyatlarının yapıldığı ilçeye gittik. Yakutsk'a 110 km. Giderken yolda birkaç ilginç görüntü yakaladık. Namsky Ulus'a ulaştık. Burada "Dom Olonho"ya (Olonho evi) gittik. Bize açıldığı söylenmişti ama 2 gün sonra açılacaktı. Orada rastladığımız bir bakıcıya fal baktırdık ve kitaplarını aldık. Bir grup hanım bize yaklaştı. İçlerinden biri 2007 yılında Türkiye'ye bir grup götürmüş ve bize bir Türkçe şarkı söyledi. Fatih ile Abdullah stada idi. Aramaları üzerine oraya döndük. Geleneksel sporlar akşam olacakmış, o da sadece ok yarışması. Şimdilerde sadece greko-remon güreş geçiyor. Beklemeye gerek görmeyip döndük. Dönüşte Lena ırmağını gördük. Eni yaklaşık 8 km lik bir ırmak. Üzerinden gemiler yük ve yolcu taşıyor.

Dönüşte iki sürprizle karşılaştık.

Üniversitenin koyacağı para konmamış. Gidişimiz pazara ertelendi. Pazar günü gideceğimizden de şüpheliyim. Üstelik bizim üniversitenin koyacağı para olan 100.000 ruble gidilecek yere ister gidilsin ister gidilmesin ödenmek zorunda imiş. Programda değişiklik yaptık. Önceki programda Güney Yakutistan'a gidecektik. Şimdi Kuzey – Doğu Yakutistan'dan başlayacağız. Öncele-ri uyku tulumunda yatacaktık, şimdi yatacağımız yer bile belli değil zira uyku tulumları da alınmamış.

2 gün önce daha önceki olonho kayıtlarının verileceği söylenmişti, şimdi ipe un seriliyor.

Kaldığımız yeri değiştirdiler. Yeni yerimiz eskisine oranla daha temiz ve sakin. Her şeyden önce bir kadın ortaklaşa kullandığı tuvalet ve banyoyu kullanmıyor, iki odanın kullandığı tuvalet ve banyoyu kullanıyoruz.

Sürpriz üstüne sürpriz yaşıyoruz. Abdullah geldi, memlekete dönmek istediğini söyledi. Olur, ama rektör beyle bir görüşelim, sonra karar verelim diye cevap verdim. Rektör bey ile görüşmeden sonra da Abdullah fikrini değiştirdi ve kalmaya karar verdi. Durumu izaha gittim. Her zamanki haliyle, sözünün nereye gittiğini bilmeden konuşuyor. Saygısızlığı ise her zamanki gibi batıcı. Ya sabır. Bu işi yüzümüzün akı ile bitirelim de...

11. Temmuz 2014. Sabah hanım kahvaltı hazırladı. Dünkü hadiseler hiç yaşanmamış gibi kahvaltımızı yaptık. Sonra da dönüş biletimizi almak için dışarı çıktık. Pasaportlar registra (oturma izni) için poliste olduğu için para da bozduramadık, bilet de alamadık. Rezerve edelim dedik onu da yarım saatliğine kabul ettiler. Bizim bu süre içinde pasaportlarımızı alıp, oradan bankaya pasaport ile gidip para bozdurmamız mümkün değil. Öğleden sonraya kaldı. Öğle yemeğine Özbek mutfağına davetliyiz. Artık bu yemeklerden vazgeçtik. Davet de istemiyoruz. Ancak yapacak başka bir şey de yok. Ludmila Hanım bizi her gün bir başka sivil devlet görevlisi ile tanıştırtıyor. Bu yemeği de restoranın sahibi veriyormuş. Malum... Çaktırmadan sorgulamalar devam ediyor. Abjejiye döndük. Fakülteden pasaportlarımız alınacak. Eşim Vasili Vasiliyeviç ile karşılaşmış. Vasili ona bir olonho kitabı vermiş. Arkasındaki CD kitaptan çok daha önemli çünkü sesli ve dil çalışması yapacaklar için çok önemli bir malzeme. Pasaportları aldıktan sonra bilet almaya gittik. Kredi kartı kabul edilmedi. Maaş kartından da bir kişi bileti alabildik. Eşim para bozdurmaya gitti. 5 – 6 bankayı dolaşıp, elektrik kesik olduğu için ancak bir saate ruble ile döndü. Saat 11'den, saat 15'e bilet fiyatlarımız 50'şer dolar arttı. Buna da şükür edip yurda döndük. Ludmila, şoförümüz Robert ile geldi. Gidip yol erzakı alacağız ki yarın İsiyah Bayramı'ndan sonra yola çıkalım. Yarın akşam ne tür bir maceraya atılacağımızı Allah biliyor. Biz ise karanlığa atılan kurşun gibiyiz. Hiçbir adresimiz yok.

12 Temmuz 2014. Sabah kalktık. Eşimin hazırladığı melemenli kahvaltıyı yaptık. Daha sonra şoförümüz Robert, Ludmila ve iki genç öğrenci geldi. Yola çıkacağız. Video kameralara yedek batarya aradık bulamadık. Ludmila bir çadır aldı. Oradan da "İsiyah"ın yapıldığı "Üs Katın (Üç Kayın)" bölgesine gittik. Saat 11 sularından başlayarak algıs, olonho, toysul, etnografik malzeme derledik. Toysulları bizim halaylara benziyor. Bir kişi söylüyor ve diğer kişiler ilk kişinin söylediğini hep bir ağızdan tekrar ediyorlar. İlk kişi sözlerini irticalen yapıyor. Oraya gelenlere, daireye giren- lere, atalara, Saha halkına ait öğücü ve yüceltici

sözler var. Bu arada daire olmuş, ellerini birbiriyle birleştirmişler, sağ ayağı sol ayağın arkasına atarak dönüyorlar. İlk söyleyenin kadın veya erkek olması fark etmiyor. Bu arada kadın ve erkekler ayrı ayrı yerde değil, hep bir arada halka içindeler. İsteyen halkaya istediği yerden dahil olabiliyor veya çıkabiliyor. Yerli veya yabancı olması fark etmiyor. Çocuklar da, çok yaşlılar da halkaya katılabilir. Bana öyle geliyor ki bu gelenek en ilkel hali ile günümüze kadar gelen bir ibadet şekli.

İsiah bir bayram. Yılbaşı kutlaması gibi. En büyüğü ve geniş katılımı 20 Haziran'ı 21'ine bağlayan gün oluyor. Ancak her boy veya bölge kendi isiahını istediği bir takvime de çekebiliyor.

Beyaz renkte geleneksel kıyafetleri ile bir erkek ve bir bayan ile karşılaştım. Fotoğraflarını çekerken nereden geldiğimi sordu. Türkiyeli olduğumu söyleyince bu sene Eskişehir'e davet edildiğini ve kendisinin de gittiğini söyledi. Geleneksel kıyafetleri içinde bir yaşlı kadın torununun elinden tutmuş geziyordu. Fotoğrafını çekmek isteyince birkaç dakika beklememizi söyledi ve gitti. Geri döndüğünde torununa da geleneksel elbiselerini giydirmişti ve bize istediğimiz kadar

fotoğraf çekirtti.

Bayrama katılanlar arasında artık her tarafı titreyen, yürüyemeyecek kadar yaşlı olan, kundakta olan, yaşlı genç fark etmeden ve çoğunluğu milli – geleneksel kıyafetleri ile herkes katılıyor. Kadınların giyim kuşamları ve takıları çok ilginç. Fotoğrafını çekmek istediğimizde de hemen hemen hepsi poz vermeye başlıyor. Vasili Vasiyeviç ile karşılaştık. İlk Toysul'u söyleyen kişinin en eski, en şöhretli ve yurt dışına da çağrılan toysulcu olduğunu söyledi.

Üs Katın'da 3 kameramızın üçünün de bataryası bitene kadar çekim yaptık. Oradaki satıcıların jeneratöründen faydalanarak bir kameramızı yeniden şarj edip çekimlere devam ettik. Satıcı aile, benim Türk olduğumu duyunca çok ilgilendiler. İçlerinden birisi bizim için "rodsvinnik (Akraba)" terimini kullandı. Saat 6 gibi Şoförümüz geldi. Gece çıkacağımız yola hazırlanmaya başladık. Hem 3 video ve fotoğraf kamerasına yüklediğimiz verileri harici diske boşaltacağız, hem de boşalan bataryaları şarj edeceğiz. Eşim de yemek hazırlıyor. Bundan sonra da yolda kullanacağımız eşyalar hazırlanacak.

Gece 10'da yola çıkacağız. Seni seviyorum Türkiye...

Gelişmeler gelişmeler... Saat 22 de çıkacağız-mız yola saat 24'de ancak başladık. Yoldayız derken Ludmila'nın totem yapması tuttu. Yolda zaten birkaç kere olur olmaz şeye durdurmuş, bizi de arabadan indirmemişti. Dışarı 30 derece ve iklim çok rutubetli. Dağın başında, hiçbir anlamı olmayan yerde ritüelini gerçekleştirmek istiyor. Ben ekibe katılmalarını ve çekim yapmalarını söyledim. Masada hangi tarafa ve hangi sandalyeye dahi oturacağımıza karışan ve bu yüzden bizim çocukların gizliden gizliye alayı ile karşılaşan Ludmila Hanım benim de gelmemi istedi. Gitmek istemediğimi söyledim. Bu sefer hışımla geri döneceğiz, eğer sen ritüeli yapmaya gelmezsen biz de geri döneceğiz dedi. Ben de eğer sen de yola çıkmazsan biz de Türkiye'ye döneceğiz diye karşılık verdim. İnatlaştık. Kadın her dediğini yaptır-mak istiyor bir de bize emredici tonla konuşuyor. Çaresiz geri döndük. Sabah Pazar.

13 Temmuz 2014. Kahvaltıdan sonra olonho tiyatrosuna gidip 6 saatlik olonho kaydını almak istedik. Orası da kapalı. Vasili Vasilyeviç'i aradım. Görüşme isteğimi ilettim. Akşam saat 18 sularında Vasili, Ludmila ve enstitü müdürü çıkıp geldiler. Eşimin yaptığı yemeği yiyorduk. Oturduk, olan biteni anlattık. Bizim yanımızda Ludmila'yı kırmadılar ama bize de her haliyle haklı olduğumuzu gösterdiler. Bizim doktora yapan asistanları lisans öğrencisi sanıyorlarmış. Yol parası meselesini de mübalağalı buldular. Ayrıca belirli bir program olmadığını duyunca da tamamen rota değiştirdiler. Yarın yola çıkmamıza karar verdik. Ludmila hala diyor ki ritüeli gerçekleştireceğiz, ben direttim bu ritüele katılmayacağım. Bu inat olmaktan çıkıp prensip meselesine döndü. En sonunda kararlaştırdık ki ben ritüele çıkmayacağım. Enstitü müdürü bize bir yol haritası yaptı. Ludmila daha kime gideceğimizi, nerede konaklayacağımızı, nerede kalacağımızı, nerede ne derleyeceğimizi dahi bilmiyor. Pazartesi akşamı yola çıkacağımızı söyledi. Buna da karşı çıktım. Gece gidersek bir gün daha kaybederiz. Teklifimi kabul ettiler. Ertesi günü, saat 12'de yola çıkmak için bekliyoruz. Akşam ekip ile kritik yaptık. Çocuklar, Ludmila'nın hareketlerini tekrar edip gülüşüyorlar.

14 Temmuz 2014. Sabah erken kalktık. Saat 10'da İsakov'un sesinden 6 saatlik olonho kaydını almak için gittik. Bu kaydı ve bir de olonho kitabını aldık. Oradan Devlet Kültür Enstitüsü'ne gittik. Müdürü tanıdığım biri. Oradan olonho yayınlarının tamamını (12 cilt) almak istiyordum. Adresi tam bilmiyorum. Ludmila Hanım bize adresi vermeyerek yine yardımcı olmadı. Gidip kendimiz enstitüyü bulduk ve kitapların tamamı olmasa da çoğunu aldık. Yurda döndüğümüzde araç bizi bekliyordu. Vasili bizi uğurlamaya gelmiş, teşekkür ettik. Yaşlı ve rahatsız birisi olduğu için şehir dışına gelmesini istemedik. Yola çıktık. Her zamanki durduğumuz yerde durduk, Ludmila ve şoför ile öğrenci Simon, at kılını kayın ağacına bağladı. Bizden kimse inmedi. Kendi öğrencisi Jora da inmedi. Ben inip fotoğraflarını çektim.

Yol boyunca Ludmila bizimle konuşmadı. Ortak kanaatimiz, Vasili ile Müdür, Ludmila'nın canına okumuş.

Yolda yemek yedik. İki kere daha istirahat verdik ama Ludmila arabadan dahi inmedi. Eyalet sınırına geldiğimizde ritüel gerçekleştirmek için indi ve diğer elemanları ile birlikte at kılını kayın ağacına bağlamaktan ibaret ritüelini gerçekleştirdi. Bize toplam yolun 700 km olduğunu söylemişlerdi. 500 km gittikten sonra Hampa diye bir köyde konaklayacağımızı öğrendik. Yolda uğramamız gereken bir ilçeyi de yangın çıktı yalanıyla atladi. Gece Hampa’da Janna hanımın misafiri olduk. Ağaç evde yattık.

15 Temmuz 2014. Evin fotoğraflarını çekip krokisini aldım. Ahırları ilginçti. Az miktarda seracılık da yapıyorlar. Kahvaltıdan sonra ilçenin kültür evine gittik. Bizi hoş geldin anlamında bir şaman ayini ile karşıladılar. Her şeyi görüntüledik. “Osohoy, halk türküleri, ağız komuzu çalış şekilleri, toyuh, bilmece, ninni ve az miktarda masal” derledik. Öğlene doğru oradan vedalaşıp ayrıldık. Vilnusk’da bizi il kültür müdürü karşıladı. Yemek sonrasında Komuz Müzesi’ne beklediğini söyledi, gittik. Bizi karşılayan kişilerin Vasili Vasilyeviç’in ayarladığı kişiler olduğunu da o zaman anladık. Müdüre hanım onu soruyordu. Türkiye’den geldiğimiz için çok büyük ilgi görüyorduk. Şehrin bütün yaşlıları orada idi. Bize hoş geldin anlamında şaman ayini, olonho, osuhay, bilmece, atasözü, 5 kişilik bir ekiple Er Sogotoh Destanı, ninni, masal, halk şarkıları söylediler. İki kitap verdiler. İki de CD vereceklerdi ama ne hikmetse Ludmila devreye girince müdüre hanım, 29 Temmuz’da Alanya’ya geleceğini ve oraya getireceğini söyledi. Bir yaşlı olonhocudan derleme yapacaktık, ona da dönüşte yaparız diye engel oldu. Bu kadar acele etmesinin sebebini anlayamadık. Yakut Devlet televizyonuna haber yaptılar. Bütün Yakutistan halklarına rektörümüzün selamlarını ilettim. Buradan etnografya müzesine gittik. Ludmila bizim çocukların fotoğraf veya video çekmesine, yasak diye engel oluyor. Yasak nedir diye müze müdürüne sordum, kadın şaşırdı, sadece parasını istedi. Bizde 250 ruble ödeyerek çekimlerimizi yaptık. Eşimle Abdullah’ı komuz yapımcısından komuz almaya göndermiştim. 3000 ruble ödeyip komuzu aldardım.

Ludmila’nın acele etmesinin sebebini yolda öğrendik. Lena Nehri’nin kollarından birinde iki öğrenci ve şoför serinlemek istiyormuş. Onlar ırmağa girdi. Su kirli olduğu için biz girmedik. Aracı ırmağın kenarına kadar götürmüşlerdi. Az kalsın kuma saplanıp kalıyorduk. Bizim çocuklar yardım etmeseydi araç orada kalacaktı. Gorno Vilnusk’a geldiğimizde de aracı bir köye yönlendirdiler. Bir okuldayız. Yatacak yer olarak spor salonu, bana ve eşime ayrılmış. Koskoca spor salonunda, spor için minderlerde yatacağız. Küçük spor salonu da Abdullah ile Fatih’e düştü.

Akşam yemeğini yine Ludmila Hanım avanesini toplayarak kendi kendine yapmaya başladı. Dışarda yediğimiz yemeklerde de avanesini etrafına topluyor ve bizden ayrı oturuyor. Her zaman ki gibi program hakkında hiçbir şey söylemiyor. Biz yola çıktıktan sonra eşim aracılığıyla bir şeyler söylüyor o da yarım yamalak. Kendisinin de bir şey bildiğini zannetmiyorum. Kara düzen gidiyoruz gideceğimiz yere. Yarın ola hayr ola. O ne! Bir de baktım ki sofraya kurulmuş, soframızı hanım kurmuş, hanımın yaptığı yemeğe, Ludmila’nın kendisi ve avanesi de kurulmuş. Meğer yemek yapmaya davranan Ludmila, yemek yapmayı bilmiyormuş. Kaldığımız yerin aşçısını çağırtmış. Vakit geç olduğu için aşçı gelmemiş ve bize mecbur kalmışlar.

16 Temmuz 2014. Kötü bir sürpriz... Memleketten istediğimiz para mantıken kullanılamaz. Zira o parayı döner dönmez ödememiz gerekiyor. Harcamalarımızı öderseniz öderiz dedim. Harcamalarınızı biz değil birim hazırlayacak. O da ne kadar sürer bilmiyoruz dediler. Çaresi kredi kartına müracaat edeceğiz. Ama o da işlemiyor. Bakalım ne olacak...

Sabah saat 08:30’da kalktık. Aşağıda kahvaltı hazırlığı yapacağız. Bize müzeye gideceğimiz söylenmişti. Biz de iki kola ayrıldık. Eğitim kampındaki kişiden derleme yapacak bir, müzeye gidecek iki... Baktık minibüsün gideceği yok. Hanıma olonhocu Vasil İvanavoiç’i içeriden çağırmasını söyledim. Hanım tatsız bir suratla geldi. Meğer adamcağız geleneksel kıyafetlerini giymiş, müzeyi anlatmak ve rehberliğini yapmak üzere bizi bekliyormuş.

Müze de dışarıda değil, kaldığımız binada imiş. Ludmila bize haber vermediği gibi, etrafındaki kişileri de yasaklamış. Gittik. Vasili'nin anlattığı her şeyi, özellikle Yakut Kosmos'u ile ilgili her şeyi derledik. Müze hakkında bilgi de aldık. Derken şarkı – türkü faslı için biz müzeden ayrıldık. Hanım ile Fatih'i Vasili'den olonho derlemesi için gönderdim. Adamcağız bir şey anlatmamış. Birlikte evine gitmişler. Orada adamın ve kızının Yakut dili üzerine çalışıyorlar. Aynı zamanda olonho üzerine de uğraşılıyor. Biz içeride şarkı türkülerini derlerken olan biten bu. Şarkı türkülerden sonra fotoğraf çekirme faslı başladı. Ludmila Hanım, ekibi alıp götürdü. Aynı ekip bir daha geldi. Bu sefer benimle fotoğraf çekirmek istediler. Ludmila ortadan kayboldu. Ayrıca iki tane şarkıcı kız da gelip benden kartvizit isteyip fotoğraf çektirdiler. Çalışanların hepsi de bizim Türkiye'den geldiğimizi duyunca çok ilgileniyorlar. Her türlü yardımı yapıyorlar. Giderayak bize yolluk bile hazırladılar. Ben ve eşim Vasili'nin yanına bir kere daha gittik. Kendisi ile konuştuk. Vasili de arkadaşları ile beraber ormana yabancı meyve toplamaya gidecekleri için erken ayrıldık. Vasili'nin kendi yazdığı olonho var. Ancak söyleyemiyor. Karısı çok iyi söylemiş o da artık icra etmiyor.

Dönüyoruz. Verhniy Vilusk'e geri döndük. Buradaki hobi merkezine kişilerin 3'te geleceği söylendi. Bekledik. İlk gelen kişiyi hemen ele aldık. Bu sefer geçiş dönemlerini sorgulamaya başladık. Derken üç kadın iki erkek oldular. Kayıt yaparken bizi başka bir odaya geçirdiler. Biz odaya geçtikten sonra ayrıldığımız yerden geleneksel müzik sesler gelmeye başladı. Fatih'i gönderdim. Biz geçiş dönemi derlemelerini yaparken Fatih de bizden kaçırılan müzik kaydını yaptı. Biz işimizi bitirdiğimizde saat 6'ya geliyordu. Ludmila bizim için otelde yer ayırtmış, bizim haberimiz yok. 'Siz otelinize gidin, biz yarın saat 11'de geleceğiz, sizi de alıp başka bir yere gideceğiz' demiş. Kendileri de tanıdıkları birinin evinde kalacakmış. Geldik otele. Şoförden saat sabah 9'da burada olmalarını istedim. Otelin tavanı kavlamış, bırakın klimayı vantilatörü bile olmayan, banyosu dışarıda, tuvaleti dışarıda, eski püskü karyolalı bir yer... Ev aslında... Evin bir bölümünü kadıncağz kiralıyor ve ücret kişi başı 1400 ruble. Yaklaşık olarak 42

dolar. Kalıyoruz çaresiz ama sıcaktan da patlıyoruz. Dışarısı ise üvez ve sivrisineklerden geçilmiyor. Terden boğulmaya razıyız.

17 Temmuz 2014. Sabah 9'da araç geldi. Hepimiz hazırız. Gittiğimiz yerlerde Ludmila bir takım evrakları imzalayıp mühürletiyor. Biz bilmiyoruz ne olduğunu. Yola çıkacağız. Jora burada bizden ayrılacak, bizim gidemediğimiz memleketine gidecek. Onu nehir gemisi limanına bıraktık. Ludmila'nın ekibi fotoğraf makinesi ve ayaklığı bir yerde unutmuş. Gidip onu aldık. Tedarik gördükten sonra yola çıktık. 10 km gitmeden bu sefer Jora aradı, onun bazı eşyaları bizim arabada kalmış. Tekrar limana gittik ve eşyayı teslim ettik. Tekrar yola çıktık ama nereye gideceğimizi yine bilmiyoruz. Nam diye bir köye saptık. Meğer buraya gelecekmışiz. Bizi bu köyün yetiştirdiği ünlü bir yazarın müze haline getirilmiş evine götürdüler. Kayıtlar yaptık. Oradan spor salonuna geldik. Köyün folklor ekibi de oraya gelmişti. Folklor ekibinin büyük çoğunluğu 70 yaş üstü kadın. İçlerinde erkek yok. Onlardan halk şarkıları, maniler, bir olonho parçası, bilmeceler ve ekonomik hayat ile ilgili bilgiler aldık. İçlerinde ama olan kadın çok şey biliyor ama anlatıma fırsat verilmiyor. 2 saat kadar derleme yaptıktan sonra vedalaşıp ayrıldık. Tabi bu arada Ludmila gizli kapaklı kayıtlarını yapıyor. Bizim ise ne istediğimizi söyleyince herkes bildiğini iddia ediyor fakat daha sonra ne oluyor ise anlatmıyorlar. Buradan ayrıldık.

Vilusk'da tanıdığımız olonhocunun köyüne gideceğiz. Gitmeden yemek yedik. Orman yollarından köye gittiğimizde bizi kapıda karşıladılar. Yemek falan hazırlamışlar. Daha sonra da kayıt almaya başladık. Bir tam metin olonho derledik. İşimiz bittikten sonra tekrar yola çıktık. Artık Yakutsk'a dönüyoruz.

En az bir haftalık derleme yapacağımız yerleri 3 günde bitirmiş olduk. Yol daha da ilginç oldu. İstedikleri yerde duruyor ve yemek yiyorlar. İki saat aralıklarla 3 kere yemek yediler. Yolda keklik sürülerine rastladık. Asım denilen yere gelince ki Yakutsk'a 180 km, şoförümüz yorulduğunu ve gidemeyeceğini belirtti. Çaresiz 2 saat dinlenmelerini bekledik.

Başlangıçta sizi ne zaman uyandırırım dediğimizde “Biz ne zaman uyanırsak o zaman” diye kaba bir cevapla karşılaştık.

Eşimin morali çok bozuluyor. Adeta sinir küpüne döndü. Davranışları hazmedemiyor. İyi de biz buraya kavgaya değil, iş yapmaya geldik. Ludmila benim ile hiç konuşmuyor ve hiçbir şekilde fikir paylaşımında da bulunmuyor. Hayatımın en kötü derlemesini gerçekleştiriyorum.

İki saat geçince Fatih çaktırmadan gidip şoförü uyandırdı. Sonrasında tekrar yola çıktık. Akşam 18’de çıktığımız yolu sabah saat 07’de tamamladık. Yorgunluktan bitkin vaziyeteyiz. Ludmila giderken, bugün geldik, yarın dinleniriz ve ertesi gün yola çıkarız demiş. İki günümüz kayıp olacak. Vasili Vasilyeviç’i arattım. O da yarın sabah saat 10’da hazır olun, Evenkilerle birlikte çalışacağız diye cevap verdi. Bakalım ne olacak? Bu arada olonho enstitüsüne gittim. Olonho kitaplarını aldım. Sergey’e de harici diski verdim ki olonho kayıtlarını kopyalayıp bize versin.

Bir hafta sonra internete girebiliyorum. Mesajlarımı cevapladım.

19 Temmuz 2014. Kahvaltı bittikten sonra Vasili yanında bir Eveni öğretmenle geldi. Adam masal, efsane gibi şeyler yazarmış. Kendisine bazı sorular sorduk. Birkaç tane de masal derledik. Eşi hasta olduğu için yanımızdan öğlene doğru ayrıldı. Kendisine verdiği bilgilerden dolayı 1000 ruble verdim. Vasili’nin gözü paraya takıldı. Vasili ile bilgi alışverişinde bulunduk. Onu yemeğe davet ettim. Bizi bir restorana götürdü. 4000 ruble de orda verdik, 130 dolar civarı, 280 lira eder. Beş kişinin yemek bedeli... Yediğimiz de birer kap yemek, su, kola falan işte.

Vasili yarın yola çıkabileceğimizi söyledi. Ludmila’nın davranışlarını kendisine aktardık. Yakut folkloruyla ilgili düşüncelerimizi de. Yol parasını güne bölerek vereceğimizi de söyledik. Şimdi gideceğimiz yolda iki ilçeye uğrayacakmışız. O zaman gitmemizin ne anlamı var. Elimizde pek çok adres var ama bu adresleri daha önce aramıyorlar. Dolayısı ile onlar da hazırlıksız oluyor. İstediklerimiz verileri toplayamıyoruz.

Burada folklor ya da kültür demek, olonho de-

mek. Başka bir şey de osohay veya ohahay. Her şey bu ikisinin içinde. Geçmişe yönelik olarak malzeme toplanmış ancak bu malzemeler değerlendirilmemiş. Vasili’den kavramlar ile ilgili kitap soruyorum, yok diyor. Hiçbir malzemenin tür ve şekil bilgisine ait bir bilgi yok. Ayrıca malzemenin tahlili de tasnifi de yapılmamış. Anlaşılan bu bize düşecek, biz yapacağız. Bunu da herkesle yapamayız, Sergey ve Vasili ile olabilir.

Dergimizin 24. sayısını Vasili için özel sayı yapacağız.

Akşama doğru Ludmila’yı arattırdım. Şimdi iş olduğunu yarın gelebileceğini, sabah 9’da yola çıkacağımızı ve yol parasının muhasebeye yatırılması gerektiğini söylemiş. İstedikleri yol parasını, çalıştığımız gün sayısına bölerek kendilerine vereceğimizi söylemişim. Vasili de bununla ilgili olarak Ludmila ile görüşmemizi söyledi. Anladığım kadarıyla Vasili de işin içinde. Herhalde burada proje demek kolay yoldan para kazanmak demek. Gerekirse rektörlerine çıkar, olan biteni anlatırım. Hele yarın olsun, hayır olsun.

20 Temmuz 2014. Sabah erken kalktık. Yağmur gece 2’den beri yağıyor. Kahvaltıdan sonra sokağa çıktım. Yağmur yağıyor ama kumlu toprağın 10 cm altına geçmemiş. Saat 9’da Ludmila aradı. Şoför de parasını istiyor. Tamı tamına 100.000 ruble. Biz önce konuşalım dedik. Şimdi nereye gideceğiz ve kimlerle konuşacağız? Gideceğimiz yer 745 km uzakta, iki ilçe ve sadece iki yer. Üstelik kapalı toplum olduğu için pek konuşmazlarmış. Gideceğimiz yerde kaynak kişi bulamayabilirmişiz. Bu kadar kilometreyi 20 saatte gidebilirmişiz ve 25 Temmuz’da da kesinlikle dönmüş olacaktık. 20 saat gidiş, 20 saat dönüş, en az 10 saat şoförün uykusu, kısacası 3 günümüzü yolda geçireceğiz ve belki de hiçbir şey bulamadan döneceğiz. Yağmur yağdığı ve yollar da çok bozuk olduğu için belki de hiç gidemeyeceğiz. Gittiğimiz yerde de sadece 4 – 5 saat çalışabiliriz. Bunun için gitmeye gerek görmedim.

Şoför parasını istiyor. Ben bu parayı veremeyeceğimizi söyledim. Ludmila vermemiz için bastırıyor. Biz onunla yolla birlikte sadece 5 gün çalıştık. Karşımıza başka hesaplar çıkardılar.

Benim hiç görmediğim ve içinde hiçbir el yazısı olmayan, imzasız mühürsüz bir anlaşma çıkardılar. Benim haberim olmayan bir şeyi ödemem dedim. Kavga çıkabilir ve biz yabancı memleketteyiz. Ben, rektör ile görüştüğümde sonra bu parayı vereceğimi söyledim, kabul etmedi. Bugün pazar ve şoför benim paramı verin diye diyor. Kendisiyle saat karşılığı anlaşarak hesaplama yaptık. 1 saat sonra bu parayı kendisine vereceğimi söyledim. Bu arada Vasili Vasilyeviç'i aradım, bir saat sonra geldi. Vasili'yi de şahit tutarak 49.500 rubleyi imza karşılığında verdim.

Vasili burada çalışmamızı istedi. Birkaç kişiyi aradı, birkaç isim aldık. Akşam saatlerinde beni aradı, telefonu eşime verdim. Vasili, buraya 7 saatlik bir yolda çok değerli bir kaynak kişi bulunduğunu, oraya gitmek için 50.000 rubleye bir taksi tuttuğunu ve gideceğimiz yerde otel ayarlaması için çalıştığını, otel ücretinin de kişi başı 1000 ruble olduğunu söyledi. Yani gidiş geliş, yeme içme, kaynak kişi ücreti bize 2000 dolara mal olacak. Acaba biz Türkler çok mu aptalız, çok mu salak görünüyoruz, çok mu zenginiz? Bu adamlar ne yapıyor? Gidemeyeceğimizi söyledim. Bu sefer de eşime, benden ötürü "Gerçek bir bilim adamı böyle yapmaz!" diye söylemiş. Ne yapalım biz "nastayaşı uçonniy" değiliz!

Akşam yemeğini hazırlarken ben de Türkiye'yi aradım. Rektör Hoca ve Vedi Bey... İki de meşgul. Biraz sonra yeniden arayacağım.

Bakalım daha ne gibi sürprizlerle karşılaşacağız!

21 Temmuz 2014. Sabah rektörlüğe gittik. Pazartesi olduğu ve işlerin yoğunluğu nedeniyle bizim numaramızı alıp gönderdiler. Biz sizi yarın veya bir gün aranız dediler. Oradan dönüp biletleri erkene almaya kalktık. Her yerden bilet değiştirilemiyor. Uzaklara, merkez ofise gittik. Biletleri erkene alırsak aktarmalı gidecekmişiz ve korkunç derecede fark yiyoruz. Kişi başı 52.000 ruble (yaklaşık 1500 dolar). Vazgeçmek zorunda kaldık. Kaldığımız yere dönerken Sergey aradı. Bir telefon numarası verip onunla görüşmemizi istedi. Dönüşte markete uğradık ve erzak aldık. Fatih ile Abdullah ellerimizde kumanyayı görünce her şeyi anladılar.

Durumu onlara izah ettik. Derken Sergey'in bahsettiği kadını, Aiza Petrovna'yı aradık. 14.30'da bizi beklediğini söyledi, gittik. Bize Yakut kozmosunu, şaman ve şaman elbisesini, düğününü, yaratılış efsanesini anlattı. Şaman müziğinin ritimlerinden oluşan bir de mini konser verdi. Çok iyi piyano çalışıyor. Bizim çocuklar fotoğraf çekerken Aiza Hanım biraz rahatsızlandı. Fotoğraf çekimini durdurmalarını istedim. Daha sonra Nurgun Botur ve Kız Nurgun destanlarının çizgi filmini seyrettirdiler. Çok güzel yapmışlar. Pek çok ortak motif var. Metnin Türkiye Türkçesi'ne çevrilmesini bizden rica etti. Daha sonra kitabını hediye etti. İçinde folklor ve olonho değerlendirmeleri var. Kitap çok hoş hazırlanmış.

Müzeden çıkarken Yukagirlerin folkloruna ait CD'leri gördük. 7 CD'yi yarın alacağız zira mesai bittiği için satıcısı çıkmış. Yarın yeniden oraya uğrayacağız.

Biz müzede iken Sergey, Gavril Gavriloviç ve Vasili aramış. Dışarı çıktığımızda kendilerini aradık. Sergey başka kişilerle de bizi buluşturacağını söyledi. Kendisine teşekkür ettik, buradaki ödeneğimizin kesildiğini belirterek Yakuts dışına çıkmayacağımızı belirttik. O da bu kişilerin Yakutsk da yaşadığını söyledi. Gavril ile yarın saat 11'den sonra görüşeceğiz. Ne görüşeceğimizi bilmiyoruz. Bakalım ne isteyecekler. Vasili de günümüzün nasıl geçtiğini sormak için aramış.

Konaklama yerine geldik. Çocuklar verileri aktarıyorlar. Biz de yemek hazırlıyoruz.

22 Temmuz 2014. Sabah 9 da müzeye Yukagirlerin kültür ve folklor ürünlerinin kaydedildiği CD'leri almaya Fatih ile birlikte gittik. 8 CD satın aldık. Eşim ve Abdullah enstitüye gitmişti. İz de gelip ulaştık. Adam huysuz mu huysuz ve görme özürlü. Onun ile 12'ye kadar derleme yaptık. Öğleden sonra bir Evenki akademisyen ile kayıt yapacağız ve buluşma saatimiz 15. Gavril 11'deki buluşmayı saat 14'e ertelemişti. Gitik. Anlattıklarımızı not etmeye başladı. Projenin tamamen para kazanmaya yönelik bir iş olduğunu, aldığımızı, Sergey ve Vasili'nin bize yardımcı olduğunu, şimdilerde sağlam kayıtlar yapmaya başladığımızı anlattık. Geciktiğimiz için akşam saatlerinde buluşmayı teklif ederek ayrıldık.

Enstitüdeki saat 15'deki randevuya gecikmeli gittik. Kadıncağızdan folklorun bütün dallarıyla ilgili derlemeler yaptık. Enstitüde saat 17'ye ve konakladığımız yerde de 19.45'e kadar 3,5 saat derlememiz devam etti. Sadece edebiyat kısmı kaldı. Onları da kitabımda bulabilirsiniz dedi.

Gavril ve Vasili güya saat 18'de bize geleceklerdi. Gelmediler. Türkiye'den aradılar. 3 Ağustos'ta Çıldır da Aşık Şenlik anma toplantısı yapılacaktı. Benim konuşup konuşamayacağımı sordular. Geleceğimi ve katılacağımı söyledim.

Yarın başka bir Eveni nine ile derleme yapacağız. Hayırlısı olsun.

23 Temmuz 2014. Enstitüye gittik. Eveni nine ile derleme yaptık. Arkeoloji müzesini gezdik. Altay'da tanıştığımız Nurgün ile karşılaştık. Akşam saat 6'da buluşacağız. Evenki hocanın evine gittik birtakım adresler aldık. Bir başka Evenki kadından türkü derlemeleri yaptık. Aynı yerde bir genç hanımdan şarkılar derledik.

Akşam Nurgün Gerasim Gerasimoviç ile geldi. Runik yazılarla ilgileniyor. Arşivini gezdirdi. Fotoğrafları bize verdi. Ayrıca kendisinden 12 tane sözlüğün PDF'ini aldık. Cengiz Alyılmaz ile tanıştırdım ki Gerasim ile birlikte çalışsınlar. Cengiz bana Aşık Şenlik Sempozyumu'ndan beri kırgın. Ben ne yapayım... Listeyi ben oluşturmam ki!

Nurgün ve Gerasim Gerasimoviç bizde iken Gavril Gavrileviç geldi. Projeye devam edip etmeyeceğimizi sormaya gelmiş. Yahu biz projeyi nerede ise bitireceğiz, adam neyin peşinde. Siz doğru dürüst bir plan ile hazırlanmış projeyi yapın, biz de katılalım. Ludmila'nın hazırladığı proje öyle 200 bin ruble ile olacak ve iki aya bitebilecek bir proje değilmiş. Bazı yerlere ancak havaalanı ile ulaşabilir misiz, bazı yerlere de sadece kışın

gidilebilirmiş. Adamlar hala Ludmila'yı destekliyor. Kendilerine Ludmila'nın hazırlayıp yolladığı projeyi gösterdim. Bunların hiçbirinin bizimkine uymadığını söyledim.

Enstitüden aradılar. Yarın Dolgan ve Çukce-lerle görüşeceğiz. Bakalım ne olacak. Vasili de aradı, geleneksel kıyafetler hazırlayan birisi ile bizi görüştürecektmiş. Bir başka güne, buradaki son güne görüşmeyi ertelettik.

24 Temmuz 2014. Sabah Dolgan ve öğleden sonra Çukçelerle kayıtlar yaptık. Çukçeler sanki uzaydan gelmişler gibi. Yaşantıları çok ilginç. Bize kendileri ile ilgili bir albüme benzer dergi, bir de modern hikâye tarzında Saha diliyle yazılı kitap verdiler. Derlemeleri Azınlıklar Evi diye adlandırılan bir devlet kurumunda gerçekleştirdik.

Akşam 6'da Gerasim Gerasimoviç geldi. Projesini getirmiş ancak detaylandırmamış. Bize kitabını hediye etti. O da benim gibi çiçeği burnunda Prof. Cengiz'e projenin iletilmesi için gerekenleri söyledim. Bir de Türkiye'ye gitmiş olan bir gazeteci de geldi. Yemek yediler. Daha sonra da uğurladım.

Gerasim'i Türkiye'ye bizde çalışması için davet ettim. Adamda uçak korkusu var. Bu yüzden bir yerlere gidemiyormuş. Türkiye'ye gelebilmesi için 8 günlük yola razı.

Akşam Vasili aradı. Bugünkü görüşmemizi yarın saat 14 – 15 arasına erteledi. Sergey de hep işi olduğunu söyleyerek buluşmayı erteletiyor.

25 Temmuz 2014. Bugün son gün. Yarın sabah uçağa bineceğiz. İnşallah dönüyoruz. Öğlene doğru daha önce tanıştığımız etnograf Uşnitskiy geldi. Makalesinin dergimizde yayınlanmasını istiyor. Bize de iki kitap verdi. Öğlen Sergey geldi.

Bir iki kayıt getirmiş ama sadece fotoğraf. Bir de olonho konulu tiyatro. Biz kendisine yaptığımız Yakutistan kayıtlarının tamamını verdik. Bu arada başka yerlerden, özellikle Anadolu ve Azerbaycan sahasından yaptığımız derlemelerden de verdik. Kendisi de gitti bize olonho kayıtlarının bir kısmını getirdi. Akşama kadar kayıtları aktarıp kendisine iade edeceğiz.

Vasili ile Gavril geldiler bizi bir etnograf ve açşı uzmanına götüreceklerini söylediler. Biz de yemeğe çıkacaktık, onu da iptal etmemizi istediler. Kadının yazlık evine gittik. Bizi özel olarak yaptırdığı Yakut evinde ritüellerle karşıladı, sonra günlük eve geçtik. Sofrasını gerçekten güzel yapmış. Bazı yiyeceklerini yiyemedik ama ilgi ve davranışlarından memnun olduk. Bir bohça etnografik malzeme getirdi ve sergiledi. Kendisi, gelini ve torunu bize halk şarkılarından örnekler verdiler. Ne yazık ki geyik etini yiyemedik.

Kadın çok çeşitli ve değişik ülkelerde sergi açmış, Türkiye’de de açmak istiyor. Onların kültür bakanlığı bu tür şeyleri destekliyor. Kadın sergi açarken tatilini de geçirmek istiyor. Biz yol masrafını karşılayamayacağımızı ancak sergisini yapmasına yardımcı olabileceğimizi söyledik. Memnuniyetle kabul etti ancak bunu seneye yapacak.

Ekibin ortak kanaati: Bu zamana kadar geçirdiğimiz kırıksık, ezik büzük işleri ütülemeye yönelik bir davranış.

26. Temmuz 2014. Herkes erken kalktı. Saat 10.30’da uçağımız var. Ama biz saat 7’de hazırдық. Hepimiz bir an önce Türkiye’ye dönmek için can atıyoruz. 10.30’da başlayıp 6 saatlik bir uçuştan sonra saat 10.40’da Moskova’da olmamızı iyi karşıladık. Dimitri Vasilyev, yaşadığı çevrede eski arabaların yarışı olması nedeniyle gele-meyeceğini söyledi.

Batum uçağı saat 14.30’da. Vaktinden önce kapiya gittik. Bir sarhoş yolcu yüzünden uçağın kalkışı 1,5 saat ertelendi. Dolayısı ile saat 19 gibi Batum’a inebildik. Hem havaalanında hem de Sarp sınır kapısında Gürcüler bize bir hayli zorluk çıkardılar. Gecikmemize de sebep oldular. Türk tarafına geçtiğimizde ezan okunuyordu ve çalışanlar iftarda idiler. Biraz gecikmeli olarak Fatih’i terminale, otobüse

yetistirdik. Oradan biz yolumuza devam ederek. 27.07.2014 saat 01,30’da Ardahan’da idik.

ÇALIŞMA ESNASINDA KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.

- Hem Altay’da hem de Yakutistan’da mahalli dilleri bilen insansız çalışmak çok büyük sıkıntılara sebep oluyor. Sadece Rusça – Türkçe bilmek yetmiyor. Aynı zamanda mahalli dilleri de bilmesi gereken bir tercüman muhakkak olmalı.
- Projeyi yerli araştırmacıların kendi başlarına yapmaları bir dizi karışıklığa sebep oluyor. Proje havada kalıyor. Yerli araştırmacılar ya büyük ağabeyden korkularına ya yeterli derecede bilgi birikimine sahip olamamalarına, ya da kendi alanının dışına çıkmamalarına dayalı olarak verimli olamamaktalar.
- Halk bilimi alanında Türkiye’nin bilim adamı bakış açısı çok ileri düzeyde. Mantık ve mantalite farklılığı çalışmayı güçleştirmiştir. Bilim adamına yakışmayacak şekilde davranışlarla karşılaşmamız ne denli zorlu bir ortamda kayıt yaptığımızın en büyük delilidir.
- Yerli araştırmacıları tamamen devre dışı bırakmak ise mümkün değil. Zira Türkiye’nin 6 büyüklüğü bir coğrafyada çalışırken yol ve kaynak kişi meselesini Türkiye’den gidenler halledemez.
- Karayolu olmayışı veya yolların çok bozuk oluşu araştırma ekibinin zor şartlar altında çalışmasına sebep olmaktadır. Araştırma yapılacak yere gitmek 24 saat sürüyor, yapılan derleme ise 2 saat. Çok dağınık ve geniş bir coğrafyada plansız – programsız ve düzensiz derleme yapmak çok zor.
- Sibirya halklarının ot biçme zamanı ile bizim çalışma zamanımız aynı tarihlere ayarlandığı için kaynak kişilerden yeterince faydalanılamamıştır.
- Çevre şartları, yaşam koşulları, beslenme alışkanlıkları Türkiye insanına

uygun olmadığı için çalışma ekibi çok zorlanmıştı.

- Kaynak kişilerle anlayış ve ahlaki davranışlarımız birbiri ile uyuşmamaktadır. Ekip elemanlarının yoruma kaçmadan ve öğrenmeden çalışmaları şarttır. Ayrıca işini yaparken dikkatli ve ne aradığını isteyen birisi gibi yapmak gerekmektedir. Bizim kayıt ekibimiz bir yandan video kaydı yaparken diğer yandan da telefonu ile mesajlaşma yapıyor ve bu da kaynak kişinin gözünden kaçmıyor.
- Ekip elemanları arasında çok sık haberleşme sorunu yaşandı. Bunun da sebebi ekip elemanlarının yerel hat almayışları oldu. Bunun da sebebi, öyle sanıyorum ki kendilerine ait ücretten para harcamaktan kaçınmalarıdır.
- Yerel ekibin bizden yol parası olarak istediği miktar 100.000 ruble idi. Halbuki bu para ile ancak 1 hafta yolculuk yapabilirsiniz. Hiç yolu olmayan ve ancak uçak ile gideceğiniz ve projede ismen gösterilmesine rağmen yolu hesaba katılmamış yerler vardı. Sadece yol için 1 milyon ruble (30.000 dolar) gerekmektedir.
- Yakutistan diğer federasyon üyesi devletlerinde olduğu gibi etnik milliyetçiliklerin olduğu bir ülkedir. Bu durum Rusya'yı rahatsız etmektedir. Kaynak kişiler dahil hemen herkes tarafından politik sorulara muhatap kalınmaktadır.

KARŞILAŞILAN PROBLEMLERİ AŞMADA KULLANDIĞIMIZ EYLEM ve ÖNLEMLER

- Mahalli dil problemini yerli tercümanlardan faydalananarak çözdük. Bu tercümanlar da yüksek fiyat istemekteler.
- Kişisel ilişkileri ve hediye verme yöntemini denedik. Bu şekilde bazı kişilerin para veya hediyeye karşı zaafını kullandık.
- Dergimizde makalelerini yayınlayacağımızı vaat ederek bazı kaynaklara ulaştık.
- Yüksek dereceli (rektör gibi) kişileri devreye soktuk.

- Şoförlerimize yüksek ücret ödemek zorunda kaldık.
- Kayıt ekibini uyarmak veya neler yapmaları gerektiğini ikaz ettik.
- Türkiye insanının beslenme alışkanlıklarına ve damak zevkine uygun yemek yapmayı kendi imkanlarımızla ve Aygül Bolatava Altıncaynak'ın mahareti ile gerçekleştirdik.
- Uçak ile gidilecek yerlere gitmeyip, Yakutsk merkezinde yaşayanlar ile görüşmelerde bulunduk. Buna rağmen sadece Yakutistan'da 300.000 ruble (9.000 dolar) ödemek zorunda kaldık. Buna yakıt parası ve ara yerlerde kullanılan ücretler dahil değildir. En kısa mesafe 15 lira gibi bir ücret tutmakta ve her gün bu iş için en az 300 lira ödenmektedir. Altay'da bu rakam daha yüksektir.

ÖNERİLER

- Yerel bilim adamları ile çalışırken kesinlikle proje ve aşamaları gözden geçirilmeli, eksik aksak yerler sorulmalı veya ilave edilmelidir.
- Ekonomik hayat şartları yerli araştırmacılarla birlikte hesap edilmelidir.
- Yapılacak masraflar en ince ayrıntısına kadar kağıda aktarılmalı ve bunda da muhtabakata varılmalıdır.
- Birbirine yakın yerlerdeki kaynak kişiler bir merkeze çağırılmalı ve derleme bir merkezde yapılmalıdır.
- Derleme ekibi kesinlikle dil bilen kişilerden oluşturulmalı, soru listesi de ona göre çevrilmelidir.
- Temel gıda maddeleri mümkün ise Türkiye'den götürülmelidir.
- Kullanılabilecek ilaçlar Türkiye'den temin edilmelidir. Sivri sinek ısırtığından, üvez dalamasından ve su kirliliğinden dolayı çok sıkıntı çekilmiştir.
- Ülkeler arası politik konulara hiçbir şekilde girilmemelidir. Öyle de yapılmıştır.

BİÇURİN'İN RUS SİNOLOJİSİ'NDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Eyüp SARITAŞ

ÖZET

1775-1953 yılları arasında yaşamış olan Başkurt asıllı Rus dünyasının en tanınmış Sinologu, N.Y. Biçurin, Çin kaynaklarındaki Türklerle ilgili kısımları Rusça'ya tercüme edip değerlendirmesiyle tanınmaktadır. Biçurin 9. Rus misyoner heyeti ile birlikte Pekin'e gitmiş ve burada kaldığı toplam 14 yıl içinde Çin'in siyasi yapısı, ekonomisi, tarihi ve kültürü ile ilgili konularda araştırmalar yaparak çok miktarda sözü edilen alanlara dair birinci elden materyalleri temin etmiştir. Elde ettiği tüm bu malzemeler Biçurin'in Sinoloji alanında yaptığı araştırmalarının temelini oluşturmuştur. 1828 yılında Petersburg Kraliyet Bilimler Akademisi'nde görev almış, daha sonra ise Fransız bilim çevreleri tarafından düzenlenen Asya Araştırmaları Derneği'ne üye olarak kabul edilmiştir.

Rusya'dan Çin'e gönderilen heyetlerin yaptığı faaliyetler dikkatli olarak incelendiğinde, 8. heyetin bilimsel ölçülerde Sinoloji araştırmaları başladığı anlaşılır. Daha önceki heyet üyelerinin Çince öğrenmelerini bu ülkeyi tanımaya yönelik faaliyetler olarak örmek gerekir. Biçurin Kazan Din Akademisinden mezun olduktan sonra, 1807 yılında Çin'e giden elçilik heyetinde Heyet Başkanı olarak görev almış, 1808 yılında Pekin'e ulaşmıştır. Burada kaldığı ilk yıllarda ağırlıklı olarak Hristiyanlıkla ilgili kitapları incelemek ve tercüme etmekle geçirmiş, daha sonraki dönemde ise faaliyet ve ilgisini Çinceyi derinlemesine öğrenerek Sinoloji araştırmalarına ayırmıştır. Bu süre içinde başta Zizhi Tongjian Gangmu olmak üzere pek çok Çin tarih kaynağını Rusçaya tercüme etmiştir. 1828-1829 yıllarında Xizang Jishi, Zhungaer he Dong Tuerqisitan de Yuangu he Xianzhuang Jishu gibi çok değer-

li Çince eserleri tercüme etmiştir ki, bunlar Rusya’da büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Biçurin’in çevirdiği ve yazdığı eserlerde Moğolistan, Tibet ve Orta Asya ve Çin’de yaşayan pek çok milletle ilgili çok değerli bilgiler yer almaktadır. Rus Sinolojisini büyük oranda etkileyen Biçurin Batı Avrupa Sinolojisinin gelişmesine de önemli oranda tesir etmiştir.

Biz bu çalışmamızda, Çağdaş Çin kaynakları ve araştırmalarına dayanarak Biçurin’in Sinoloji bilimine yaptığı katkılar hakkında bir değerlendirme yapmaya gayret edeceğiz.

Anahtar Sözcükler: Biçurin, Sinoloji, Rusya.

Abstract

The famous Sinologist of the Russian world of Chuvash origin who lived between 1775 and 1953, N.Y. Bichurin is known for translating and evaluating parts of interest with Turks in Chinese sources into Russian. Bichurin went to Beijing with the 9th Russian Missionary Delegation, and during his 14 years of stay there, he conducted research on the political structure, economy, history and culture of China and provided first-hand materials on the aforementioned areas. All these materials have formed the basis of Bichurin’s research in the field of Sinology. He worked at the Petersburg Royal Academy of Sciences in 1828, and later was accepted as a member of the Asian Studies Association organized by the French scientific circles.

When the activities of the delegations sent from Russia to China are examined carefully, it is understood that the 8th delegation has started sinology researches on scientific scales. The previous delegation members’ learning Chinese should be seen as activities aimed at getting to know this country. After graduating from Bichurin Kazan Religious Academy, he served as the Head of Delegation in the embassy delegation that went to China in 1807 and reached Beijing in 1808. During the first years of his stay here, he spent most of his time stud-

ying and translating books on Christianity, in the following period, he devoted his activities and interests to Sinology research by learning Chinese in depth.

During this time, he translated many Chinese historical sources, especially “Zizhi Tongjian Gangmu”, into Russian. In 1828-1829, he translated many valuable Chinese works such as “Xizang Jishi”, “Zhungaer and Dong Tuerqisitan de Yuangu he Xianzhuang Jishu”, which were met with great interest in Russia.

The works translated and written by Bichurin contain valuable information about Mongolia, Tibet, and many nations living in Central Asia and China. Bichurin, which greatly influenced Russian Sinology, also significantly influenced the development of Western European Sinology. In this study, we will endeavor to make an assessment of Bichurin’s contributions to the science of Sinology based on contemporary Chinese sources and research.

Key words: Bichurin, Sinology, Russian Sinology

GİRİŞ

18. Yüzyıl Rus Sinoloji bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Rus Ortodoks Heyetlerinin Rusya’ya düzenlediği misyonerlik seferleri, Rus Sinolojisine önemli sayıda Sinolog kazandırmıştır. Rusya’dan Çin’e giden ilk Sinolog olan İ. K. Rossihin (1717-1761) 1741 yılının Mart ayının 22’inde ülkesine döndükten bir süre sonra kurulan St. Petersburg Bilimler Akademisi’nde Çince ve Mançu dilene tercüme faaliyetlerini başlatmıştır. Böylece Rus Sinolojisinin kapısını bilim alemine Rossihin açmış oldu. Rossihin’den sonra onu takip eden isim A. L. Leontev (1716-1786), A. S. Arafonov (1734-1794), A. G. Vladikin (1761-1811), S. V. Lipovtsov (1770-1841) ve Sofroniy Grivovskiy (-1814) olmuştur.¹

1 Chun Guodong, “18 Shiji Eguo Hanxuejia de Zhongguo Lishi Wenhua Guan (18. Yüzyıl Rus Sinologlarının Çin Tarihi ve Kültürü Hakkındaki Görüşleri)”, **Jinan Xuebao** (济南学报: Jinan Dergisi), 2014 Sayı 7, s. 122.

Rusya’da Sinoloji 19. yüzyılın ilk yarısında bir bilim haline gelmiştir. Bunun üç önemli ölçüsü vardır:

1. Çok yönlü bilgilerin ortaya çıkması. Diğer bir deyişle Çok yönlü araştırmalar yapan Sinologların yetişmesi.

2. Rus Sinologların çalışmaları sadece tercüme ile sınırlı kalmamış, Sinolojiye dair materyallerin toplanarak bir araya getirilmesi ve tercüme edilen eserlerin analiz edilmesi.

3. Sinoloji alanının uygulanacak eğitim sistemi ve araştırma yöntemlerinin uygulanarak bu alanda insan gücünün yetiştirileceği enstitülerin kurulması.

Diğer Batı ülkelerinde olduğu gibi Rus Sinolojisinin temellerini atanlar Ortodoks Misyonerler olmuşlardır. 18 yüzyılda Rus çarlığı dış ticaret politikası kapsamında, Çin ile ticari ilişkilere önem vermeye başlamış, bu amaçla Çin’e diplomatik ve ticari misyonlar taşıyan misyonerler göndermeye başlamıştır. Dolayısıyla burada sözü edilen misyonerlerin önemli bir görevi de Çarlığın ihtiyaç duyduğu materyalleri toplayıp tercüme etmek idi. Rusya’da Doğu Araştırmaları Enstitüsü ilk eğitim kurumu 1807 yılında Kazan Üniversitesi’nde kurulmuştur. Bu enstitüde Arapça, Farsça, Türkçe-Tatarca ve Moğolca gibi dillerin öğretildiği sınıflar açılmıştır. 1837 yılında bu dillere Çince sınıfı da ilave edilmiştir. 1857 yılına gelindiğinde ise St. Petersburg Üniversitesi’nde Çince Eğitim sınıfı eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır.²

İşte 19. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Rusya’da Sinoloji alanında en çok ön plana çıkan şahsiyet 1777-1883 yılları arasında yaşamış olan Nikita Yakovleviç Biçurinskiy olmuştur. Nikita Yakovleviç Biçurin 9 Eylül 1777 yılında Şemşer’deki (şimdiki Çuvaşistan Cumhuriyeti’nin Şupaşkar ilçesi) diyakoz Yakov Danilov’un ailesinde dünyaya gelmiştir.³ Biçurin küçük yaş-

lardan itibaren dini eğitim almaya başlamış, 1799 yılında yüksek dereceli bir din okulundan mezun olduğunun akabinde, gramer hocası olarak mezun olduğu okulda göreve başlamıştır. Ertesi yıl Biçurin dini alanda dereceli mevkiler almaya başlamış ve dini bir isim olan “Yakinf” adını almaya hak kazanmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Çin’i Rus dünyasına ilk tanıtanlar Ortodoks Misyonerler olmuştur. İlk Rus misyoner heyeti 1715 yılında Pekin’e ulaştığı bilinmektedir. Bazı araştırmacılara göre Biçurin Çin’e ilk olarak 1807 yılında 9. Misyoner Heyeti ile gitmiştir.⁴ Biçurin hakkında Rusya’da oldukça ayrıntılı bir araştırma yapan Çinli araştırmacı Yan Chunde’ya göre ise Biçurin Çin’e ilk olarak 1808 yılında Pekin’e ulaşmış ve hatta “Pekin’e geldiğim ertesi günü hemen Çince öğrenmeye başladım” şeklinde bir beyanı olmuştur.⁵

Tam olarak 13.5 yıl Pekin’de kalan Biçurin, süre içinde çok yoğun bir şekilde Çince ve Mançuca çalışmış, bitmek bilmeyen bir azimle Çin kültürüne dair pek çok Çin klasik kitaplarını temin ederek, ülkesine döndükten sonra bu tarihi materyaller üzerine çalışmaya başlamıştır. Biçurin Pekinde dönerken 12 sandık dolusu Çin klasikleri kitaplarını 15 deve taşıdığı bilinmektedir. Bazı araştırmacılar Biçurin’in ülkesine 15 deve yükü dolusu kitapların toplam 16.380 kg ağırlıkta olduğunu kaydetmektedirler. Bu eserler arasında Jin Shi, Si Shu, 22 Shi, San Zi Jing, Yuan Shi, Liao Shi, Da Qing Yi Tong Zhi gibi ana kaynaklar

Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 52, Yıl Yaz 2014 s. 285.

4 Liu Ruomei, Jiangshawei de Hanzi Wenfa Yu Biquilin de Hanwen Qimeng (江沙维的 汉字文法与比丘林的启蒙: Jiang Shawei’in Çin Yazısı ve Grameri ve Biçurin’in Çin Dili Aydınlanması Adlı Eseri), **Huanan Daxue Xuebao (华南大学学报: Huanan Üniversitesi Dergisi)**, 2009, Sayı 9, s. 152.

5 Yan Chunde, N. Y. Biquilin Ji Qi Hanxue Yanjiu (尼. 雅. 比丘林及其汉学研究: Y. N. Biçurin ve Onun Sinoloji Araştırmaları), Xueyuan Yayinevi, Pekin, 2007, s. 25.

2 Li Mingbin, **Eluosı Hanxue Shi (俄罗斯汉学史: Rus Sinolojisinin Tarihi)**, Daxiang Yayınevi, Zhengzhou 2008, s. 22.

3 A. E. Gorskov, “Nikita Yaklovloviç Biçurin”, Çeviren: Albina Kiran, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat**

bulunmaktadır ki bunlar günümüzde bile henüz belli bir düzen dahilinde değerlendirilmemiştir.⁶ Biçurin eski Çin tarihi, Qing dönemi (1644-1911) Çin toplumu, Çin'in sınır bölgelerinin tarihine dair 100'den fazla araştırma gerçekleştirmiştir.

Rus Sinolojisinin şekillenmesinde ve geliştirilmesinde en büyük katkısı sağlayan Biçurin olmuştur. O Çin Tarihi, Çin Edebiyatı, Çin Dili, Çin Felsefesi, Çin Etnolojisi ilişkin olarak pek çok eseri bilim dünyasına kazandırmıştır. Sinoloji alanındaki araştırmalarını oldukça geniş tutan Biçurin, San Zi Jing adlı Çin klasiğini Rusça'ya tercüme ederek tercüme alanındaki yeteneğini de ortaya koymuştur. Burada sözünü ettiğimiz San Zi Jing, Rusça'ya tercüme edilen ilk eserdir. Biçurin "San Zi Jing" adlı Çin klasiğini Rusça'ya tercüme ederek Sinolog ünvanına sahiptir.⁷

Biçurin Pekin'de kaldığı süre içinde Shi Ji, Qian Han Shu, Hou Han Shu, Jin Shu, Wei Shu, Bei Shi, Sui Shi ve Quan Tang Shu gibi klasik Çin tarih kaynaklarını okumuş ve kısmen Rusça'ya tercüme etmiştir. Ülkesine döndükten sonra, yukarıda isimleri belirtilen Çin kaynaklarının bazı bölümlerini 1851 yılında yayınlamıştır. Shi Ji'nin 110. Bölümünü oluşturan Hunlar kısmı ile 123. Bölümünü oluşturan Dawan kısımlarını tamamen tercüme ederek Rus bilim aleminin hizmetlerine sunmuştur.⁸

6 Lei Liping-Li Bo, "Eluosı Hanxue de Fazhan Yanbian Ji Qi Xianshe Yiyi (俄罗斯汉学发展演变及其现实意义 Rus Sinolojisinin Gelişimi Evrimi ve Günümüzdeki Anlamı)", **Dongbei Ya Luntan (东北亚论坛: Kuzeydoğu Asya Forumu)**, 2011 Sayı 4, s. 119.

7 N. L. Mamayeva, **Eluosı Hanxue de Jien Fangxiang Ji Qi Wenti (俄罗斯汉学的基本方向及其问题: (Rus Sinolojisinin Temel Yönelimleri ve Problemleri)**, Rusça'dan Çince'ye Tercüme Eden: Li Zhiqiang-Zhang Bing, Pekin Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2018, s. 3.

8 Liu Ruomei, "Shi Ji Zai Eloose de Shouzang Yu Fanyi (史记在俄罗斯的收藏与翻译: Shi Ji'nin Rusya'da Muhafaza Edilen Nüshası ve Tercümesi)", **Guangdong Shehui Kexue (广东社会科学: Guangdong Sosyal Bilimler)**, 2014, Sayı 3, s. 106.

BİÇURİN HAKKINDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Biçurin ile ilgili yapılan araştırmaların sayısı oldukça kalabalık olup, normal olarak onun Sinoloji ilmine dair araştırmalar en fazla Rusya'da gerçekleştirilmiştir. Burada sözü edilen araştırmaları başlıca

a) Çarlık Rusya'sı Dönemi

Biçurin'in çok sayıdaki eseri ölümünden sonra kitap haline getirilmiştir. Bu gruba giren araştırmaların en fazla bilineni N. Adoratskiy'in (1849-1896) kaleme aldığı Peder Yakinef Biçurin-Tarihi bir değerlendirme başlıklı eserdir. Adoratskiy bu eserinde Biçurin'in de katıldığı Ortodoks Misyoner Heyeti'nin faaliyetlerini tanıttıktan sonra, Biçurin döneminin Rusya'da tarihi bir dönüm noktası olduğunu vurgulamaktadır. Biçurin 100 yıldan beri Ortodoks Misyoner heyetlerinin pasifize edilmiş yapısını değiştirmiş ve çok sayıda doğu dili uzmanının yetişmesini sağlamıştır.

Adoritskiy'e göre Biçurin Çin tarihinin Rusla-

ra karanlık görünen yüzünü aydınlığa kavuşturmuştur, dolayısıyla Sinoloji alanında yeni çağ yaratmıştır. A. Lyubimov Kazan Din Enstitüsü Kütüphanesi'nde halen muhafaza edilen Biçurin'in eserleri hakkında ayrıntılı bir kitap yayınlamış, C. A Kozin ise Biçurin'in Asya Kütüphanesindeki materyallere dayanarak yazdığı eserlerinin ayrıntılı bir tanıtımını yapmıştır.

b) Sovyetler Birliği Dönemi

Biçurin hakkında Sovyetler Birliği döneminde yapılan araştırmaların sayısı, bir önceki döneme nazaran biraz daha fazladır. P. E. Skaçkov (1892-1964), 1977 yılında yayımladığı "Rus Sinolojisine Dair Makaleler" adlı eserinde, Sovyetler Birliği sınırları içinde yayınlanmış tüm belgeleri kullanmıştır. Biçurin'in doğumunun 200. Yıl dönümü olan 1977 yılında, Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün öncülüğünde Biçurin ve Onun Rus Doğu Araştırmalarına Katkıları başlıklı bir anma kitabı yayınlamıştır.

Yukarıda kısaca bahsedilenler dışında, Biçurin hakkında yazılmış sayısı 100'ü geçen makale de mevcuttur. Bu makalelerin yazarları, kendi çalışma alanlarının özelliklerine göre Biçurin'in eserlerini değişik açılardan değerlendirmişlerdir. Şüphesiz o dönemin şartları gereği, Biçurin hakkında yazılan kitap ve makaleler siyasi unsurları daha fazla vurgulamışlardır.

c) Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinden Sonraki Dönem

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Biçurin'in eserleri hakkında yapılan yayınların sayısı ok fazla değildir. Burada sözü edilen yayınlar makale külliyatlarından ibaret yayınlar ile Sovyet döneminde gerçekleştirilen dar kapsamlı yayımları içermektedir. Bu dönemde oldukça yeni olan önemli sayılabilecek bir çalışma B. İ. Pankratov (1982-1979) tarafından 1979 yılında yayımlanana "Bir Mütercim Olarak Biçurin" başlıklı akademik bir çalışmadır.

Sovyetler Birliği döneminde Biçurin ile ilgili faaliyetler sadece yukarıda kısaca değinilen yayınlarla sınırlı kalmamış, diğer bazı değişik faali-

yetler de gerçekleştirilmiştir. Örneğin 1959-1960 yılları arasında Biçurin'in memleketinde V. P Romanov'un yönetiminde "Nikita Biçurin" adlı tarih içerikli bir opera eseri sahnelenmiştir. Ayrıca A. V. Talanov ile N. Romanov Biçurin ile ilgili "Çin'in Arkadaşı" adlı bir roman yayımlamışlardır.

2001 yılından sonra Biçurin'in memleketinde Biçurin Müzesi kurulmuş, 2004 yılında ise bu müzenin sergi salonu tüm ziyaretçilere açılmıştır.

d) Türkiye'de Biçurin İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde Biçurin ile ilgili sadece bir makale tercümesi yapılmıştır. Rus araştırmacı A. E. Gorskov'un kaleme aldığı "Nikita Yaklovloviç Biçurin" başlıklı makaleyi Albina Kıran, Rusça'dan tercüme ederek Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinin 52. sayısında 2014 yılında yayımlamıştır. Bilindiği üzere ülkemizde 1933 yılında üniversite reformu yapıldığında pek çok filoloji bölümleri açılmıştır. Bu filoloji bölümlerinin açılmasının asıl gayesi, o dillerde yazılmış ve araştırma yapılma yapılmış kaynak ve eserleri dilimize tercüme ederek değerlendirmek ve Türk tarihi ve kültürünün aydınlatılmasına yardımcı olmak idi. Bu açıdan bakıldığında ülkemizin çeşitli üniversitelerindeki Rus Dili ve Edebiyatı bölümlerinde, Çuvaş asıllı Türk Sinolog Biçurin hakkında bizleri aydınlatacak Rusça'dan tercümeler yapmaları gereklidir diye düşünüyoruz.

Ülkemizde Biçurin hakkında miktarı az da olsa Tatar asıllı tarihçi Gumilov'un dilimize tercüme edilen eserlerinde dağınık da olsa bilgiler mevcuttur, ama asla Türk tarihine ilgi duyanları tatmin edecek kadar fazla değildir.

B. BİÇURİN'İN SİNOLOJİ ALANINDAKİ ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Biçurin'in Sinoloji alanındaki çalışmaları ana hatları ile incelendiğinde oldukça çok yönlü olduğu anlaşılır. Onun Sinoloji bilimine dair çalışmalarını genel olarak aşağıda yer alan ana başlıklarda inceleyebiliriz:

1. SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

19. yüzyıldan önce Çin'e üçüncü heyet olarak giden Rus Ortodoks rahipleri Latince-Çince ve Rusça-Çince sözlükleri hazırlamışlardı. Bu sözlükleri inceleyen Biçurin içinde pek çok hata tespit etmesinden dolayı, okuyucuları yanıltmayan sözlükler hazırlamaya karar vermiştir. Biçurin her ne kadar misyonerlik hareketlerinde bulunmak üzere Pekin'e gitmiş olsa da, adeta bir akademisyenmiş gibi hareket etmiş ve Çin tarzı giysiler giyerek Çin halkının arasına karışmış, pazarları, ticari amaçla kurulmuş dükkanları hiç üşenmeden dolarak, Çin dilinin fonetik özelliklerini büyük bir titizlikle kaydetmiştir. Rusya'ya dönüşünden sonra Çince hocasının da yardımıyla bir sözlük hazırlamaya başlamıştır. Bu aşamada Biçurin Ortodoks inancındaki Çinlilerle ve Çin'de görev yapmakta olan din işlerinde yüksek rütbeli Rus görevlilerle sık sık bir araya gelerek Çince konuşma yeteneğini geliştirmeyi ihmal etmemiştir.

Çince sözcükleri daha iyi bir şekilde öğrenip aklında tutabilmek için kuş türleri, çeşitli ağaç türlerine ilişkin numuneler, çeşitli otlar ve çiçekleri satın alıp, pek çok çeşitli hayvanlar edinmiş, bu arada Çin sanatına ve el işi ürünleri hakkında ayrıntılı gözlemler yapmıştır. Tüm bu çabalarının akabinde Biçurin geniş kapsamlı bir Çince-Rusça sözlük hazırlamıştır.⁹

2. ÇİNCE ÖĞRETİMİ

Biçurin 1821 yılında Rusya'da dönerken Kyakhta'da dönemin ünlü işadamı İrumnoviy'den Çince alanında insan yetiştirmek için yardım talep etmiş, İrumnoviy de bu istek üzere gereken yardımları yapmış, St. Petersburg'a dönüşünden sonra Biçurin okul açmak için gerekli hazırlıkları tamamlamıştır. 1830 yılında Rus-Çin sınırında bulunan Kyakhta'a incelemelerde bulunmak üzere giden kalabalık bir bilim heyeti Biçurin'in de kendilerine katılmasını istemiştir. Ertesi yılın kasım ayında ise Kyakhta'da Biçurin'in çabalarıyla dört yıllık bir Çince Okulu açılmıştır. Bu okulda

Çince öğretiminde kullanılan "Hanwen Qimeng (汉文启蒙) "adlı kitabı da Biçurin bizzat kendisi kaleme almıştır. Sadece okul açma ve ders kitabı hazırlama faaliyetleri ile yetinmeyen Biçurin, eğitim planlaması işlerine de uzun zaman ayırmıştır. Onun eğitim planlamalarına dair hazırlayıp yazdığı belgeler günümüzde Heta Bölgesi Devlet Arşivleri Dairesi'nde muhafaza edilmektedir.

Biçurin'in açtığı bu okul 1838 yılına kadar devam etmiştir. Rusya'da Çince öğretimi alanında ilk olan sözünü ettiğimiz bu okul bu bakımdan oldukça önemlidir. Biçurin'in yazdığı "Hanyu Yufa" adlı Çince gramer kitabı 1835 yılında Petersburg'da basılmıştı. Rusya'da ilk sistemli ve geniş kapsamlı Çince gramer kitabı özeliği taşıyan bu eser Çince'nin kitap dilini ve pratik konuşma dilini de kapsamaktadır.

3. BİÇURİNİN ORTA ASYA TÜRK TARİHİ ALANINDAKİ ARAŞTIRMALARI

Toplam olarak 13 yıl Çin'de kalan Biçurin ülkesine kesin dönüş yaparken beraberinde yüzlerce Çin tarih kitapları ve klasiklerini de götürmüştür. Biçurin bundan sonraki hayatını Pekin'den getirdiği Çince kaynaklar üzerinde bir yandan araştırmalar yaparken, diğer yandan da tercümeler yapmakla geçirmiştir.

Kendisi Çuvaş Türklerinden olmasından dolayı olsa gerek Biçurin St. Petersburg'a döndükten sonra yayınladığı ilk eser *Cungarya ve Doğu Türkistan tarihi ve Günümüzdeki Durumu* olmuştur. Biçurin bu eserin önsözünde şunları belirtmektedir: "Çin tarih kitapları bize Orta Asya'nın eski tarihi ile ilgili pek çok haberler vermektedir. Fakat ne var ki bu bilgilerin büyük bir kısmı eksik olmasından dolayı bizleri tatmin etmemektedir. Fakat bu bölgenin milattan önceki dönemlerinin tarihi tamamen büyük bir sessizlik içindedir, diğer bir deyişle belirli değildir. Bu nedenle bizim için burada bahsini ettiğimiz tarihi belgeler çok değerlidir. Üstelik bu belgeler Çin devletinin organizasyonu ile düzenli bir hale getirilmiştir. Özellikle Orta Asya bölgesi ile Çin'in siyasi ilişkilerine dair kayıtlar bir büyükün halinde korunabilmektedir.

9 Yan Chunde, N. Y. Biqiulin Ji Qi Hanxue Yanjiu, a. g. e. s. 26.

Bu nedenle rütbe sistemine dair eserler, bizim kuşku duymadan güvenerek kullanabileceğimiz kaynaklardır. Dolayısıyla bu kaynaklar Orta Asya Tarihi araştırmalarının olmazsa olmazıdır. Orta Asya Tarihi yenidir fakat iyi ve kullanışlı olan tarihi materyaller bize o eski günleri kazıp bulmamızı sağlayacaktır.”¹⁰ Bir rivayete göre Biçurin Türk tarihi alanında araştırmalar yapabilmek için ömrünün son yıllarında Türkçe öğrenmeye başlamıştır.¹¹

10 Yan Chunde, N. Y. Biquilin ji Qi Hanxue Yanjiu, a. g. e. s. 34.

11 Yan Chunde, Eluosi Hanxue Sanbai Nian (俄罗斯汉学三百年: Rus Sinolojisinin 300 Yılı), Xu-yuan Yayınevi, Pekin 2007, s. 52.

Biçurin’in Pekin’den ülkesine götürdüğü Çin kaynakları arasında Shi Ji’nin de bulunduğu tespit edilmiştir. 1851 yılında yayımladığı “Dong Ya Ge Minzu Ziliao” adlı eserinde Si Maqian’in yazdığı Shi Ji adlı kaynağın Hunkara ayrılan kısmı olan 10. Bölümün tercümesi de bulunmaktadır.¹²

SONUÇ

19 yüzyıl Rusya’sının en büyük Sinoloji bilgini olan Nikita Yakovloviç Biçurin, mesaisinin önemli bir bölümünü Orta Asya’nın çeşitli bölgelerinin

12 Liu Ruomei, “Shi Ji Zai Eluosi de Shouzang, a. g. m. s. 106.

tarihinin aydınlatılmasına büyük katkılar sağlamıştır. Bilimsel çalışmalarını sadece Çin tarihi ile sınırlı tutmamış, Hunlar, Göktürkler, Moğollar ve Tibetlilerin tarihleri ve kültürleri hakkında oldukça bilim aleminin yeni bilgilere ulaşmasına yardımcı olmuştur. Bu önü ile bazı Çinli araştırmacılar Biçurin'in in tarihine ilişkin araştırmalarının oldukça az olmasından yakınmaktadırlar. Biçurin'i çağının diğer Sinologlarından ayıran özelliği de zaten Orta ve İç Asya'nın öne gelen milletlerinin tarihlerini oldukça ayrıntılı olarak araştırmasıdır. Onun bir diğer önemli özelliği de kullandığı kaynakları eleştirel bir yöntemle ele almış ve böylece araştırmacıların ve orta ve İç Asya'nın tarihine ilgi duyan okuyucuların yanlış bilgilere yönelmesine mümkün olduğunca engel olmaya çalışmıştır.

Böylesine önemli bir Sinolog olan Biçurin'in ülkemizde ve dünyada pek fazla tanınmamasının nedenini, onun eserlerinin başka dillere yaygın olarak tercüme edilmemesine bağlamak mümkündür. Biçurin ve eserlerinin ülkemizde tanınmamasına şaşmak gerekir diye düşünüyoruz. Zira ülkemizde Rusça en fazla bilinen dillerden birisi olmasına rağmen, onunla ilgili ülkemizde ciddi bir araştırma yapılmaması oldukça hüznü vericidir. Biçurin bizce ülkemizde büyük bir ilgiyi hak etmektedir. Çünkü o Çuvaş bir aileden gelmesi nedeniyle en azından bu sebeple Biçurin, kendisi hakkında araştırma yapılmasını hak etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

CHUN Guodong, 18 Shiji Eguo Hanxuejia de Zhongguo Lishi Wenhua Guan (18. Yüzyıl Rus Sinologlarının Çin Tarihi ve Kültürü Hakkındaki Görüşleri), **Jinan Xuebao (Jinan Dergisi)**, 2014 Sayı 7.

GORSKOV A. E., "Nikita Yaklovloviç Biçurin", Çeviren: Albina Kıran, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 52, Yıl Yaz 2014.

LEI Liping-Li Bo, "Eluosi Hanxue de Fazhan

Yanbian Ji Qi Xianshe Yiyi (俄罗斯汉学发展演变及其现实意义), **Rus Sinolojisinin Gelişimi Evrimi ve Günümüzdeki Anlamı**, **Dongbei Ya Luntan (Northeast Asia Forum)**, 2011 Sayı 4.

LI Mingbin, **Eluosi Hanxue Shi (俄罗斯汉学史: Rus Sinolojisinin Tarihi)**, Daxiang Yayınevi, Zhengzhou 2008.

LIU Ruomei, Jiangshawei de Hanzi Wenfa Yu Biqulun de Hanwen Qimeng (江沙维的汉字文法与比丘林的启蒙: Jiang Shawei'in Çin Yazısı ve Grameri ve Biçurin'in Çin Dili Aydınlanması Adlı Eseri), **Huanan Daxue Xuebao (华南大学学报: Huanan Üniversitesi Dergisi)**, 2009, Sayı 9.

LIU Ruomei, "Shi Ji Zai Eloose de Shouzang Yu Fanyi (史记在俄罗斯的收藏与翻译: Shi Ji'nin Rusya'da Muhafaza Edilen Nüshası ve Tercümesi)", **Guangdong Shehui Kexue (广东社会科学: Guangdong Sosyal Bilimler)**, 2014, Sayı 3.

MAMAYEVA N. L., **Eluosi Hanxue de Jien Fangxiang Ji Qi Wenti (俄罗斯汉学的基本方向及其问题: Rus Sinolojisinin Temek Yönelimleri ve Problemleri)**, Rusça'dan Çince'ye Tercüme Eden: Li Zhiqiang-Zhang Bing, Pekin Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2018.

YAN Chunde, **N. Y. Biqulun Ji Qi Hanxue Yanjiu (尼.雅.比丘林及其汉学研究: Y. N. Biçurin ve Onun Sinoloji Araştırmaları)**, Xueyuan Yayınevi, Pekin, 2007.

YANCHunde, **Eluosi Hanxue Sanbai Nian (俄罗斯汉学三百年: Rus Sinolojisinin 300 Yılı)**, Xueyuan Yayınevi, Pekin 2007.

İNDEKSLİ DERGİLERE DÂİR

Prof. Dr. Umay TÜRKEŞ GÜNAY

Son yılların söyleyişiyle trendimiz olan indeksli dergiler kavramını ve akademiye katkısını az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde denetimlerin nasıl delinip sulandırıldığını tartışmak ve bazı doğruları gündeme taşımak istedim. Önce indeksli dergilerin doğuşu, gelişmesi ve bu tür yayınlardan beklentileri açıklayalım.

Batıda, akademik dergileri periyodik olarak kontrol eden ve tarayan bir sistem oluşturulmuştur. Bu sistemler hem dergileri bir araya getirmekte hem de dergilerin içeriğine erişimi kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan evrensel olarak kabul gören bu tarama sistemleri yayınların daha kalite

teli ve değerli olması için de teşvik edici olduğu kabul edilmiştir. İlgili alanlara göre sınıflandırılan bu sistemlerin genel işleyişi aynı olmakla beraber incelediği alanlar farklılık göstermektedir. Bu tarama sistemleri;

SCI / Science Citation Index: Fen Bilimleri alanlarında yayın yapan dergilerin tarandığı indekstir. (Fizik, biyoloji, bilgisayar, malzeme bilimi gibi)

SCI Expanded / Science Citation Index-Expanded: Bu indeks ile de fen bilimleri alanlarındaki dergiler taranır. Fakat dergi kabul kuralları daha hafiftir. Ayrıca online dergileri de kapsar.

SSCI / Social Sciences Citation Index: Sosyal bilimler alanlarındaki dergilerin tarandığı indekstir. (Siyaset, hukuk, felsefe gibi...)

AHCI / Arts and Humanities Citation Index: Sanat ve insan bilimleri alanlarındaki dergilerin tarandığı indekstir. (Mimarlık, dans, tarih, edebiyat gibi...)

AHCI ve SSCI kapsamında taranan dergiler birbirine benzer konularda yayınlar yaptığı söylenebilir. SCI ve SCI-Expanded kapsamında yayın yapan dergiler de aynı konularda yayınları bir araya getirmektedir. Kabul şartları daha esnektir.

Bu üç indeks de 1958 yılında kurulan ISI – Institute for Scientific Information (Thomson Reuters bünyesinde) tarafından değerlendirilir. ISI merkezi Amerika’da bulunan bir kuruluştur. ISI’nın temel görevi indeks kapsamına alınacak dergilerin belirlenmesi ve bu dergilerin periyodik olarak kontrol edilmesidir.

Dünyada tüm bilimsel disiplinlerde yayın yapan yaklaşık 150.000’in üzerinde dergi vardır. ISI, bu dergilerin yaklaşık 8950 adedini taramaktadır (7 farklı alanda 8515 ve iki ayrı koleksiyonda 435 dergi olmak üzere toplam 8950 dergi).

ISI, 1958 yılında Dr. Eugene Garfield tarafından Philadelphia (ABD)’de kurulmuştur ancak, İngiltere, Güney Amerika ve Asya’da da büroları vardır. ISI bugün profesyonelce çalışan 7 milyondan fazla araştırmacıya hizmet vermektedir ve bu hizmeti dünyanın çeşitli ülkelerinde görev yapan 850 personelle yürütmektedir. Bu personelin çalıştığı ülkeler, ABD, İngiltere, İrlanda, Japonya ve Singapur’dur. Thomson şirketinin 2002 yılı geliri 7,8 milyar ABD dolarıdır.

ISI bilimsel yayın yapan bütün dergileri indeks kapsamına almaz. Bunlar içerisinde sadece kalite şartlarını sağlayanları seçer. ISI’nın bir dergiyi indeks kapsamına alması o derginin sonsuza kadar indeks kapsamında kalacağı anlamına da gelmez.

ISI dilediği zaman kendi ölçütlerini yerine getirmeyen dergiyi indeks kapsamında çıkarabilir. Bu yüzden dergiler indeks kapsamında kalmak istiyorlarsa kalite standartlarını sürekli korumak zorundadırlar.

Dergiler ISI'ya başvurarak indeks kapsamına alınmalarını talep edebilirler. Bu durumda ISI söz konusu dergileri inceler. Derginin etki faktörünün ne olduğuna, editörünün bilimsel yetkinliğine ve indeks kapsamındaki yayınlarına, derginin süreçleri düzenli bir şekilde yürütüp yürütmediğine (dergi zamanında çıkıyor mu, hakemler değerlendirmeleri zamanında yapıyor mu, yazarları bilgilendirme sistemi uygun çalışıyor mu v.s.) bakarak

dergiyi indeks kapsamına alabilir veya almayabilir. Index kapsamına alınan dergiler düzenli aralıklarla denetlenir ve ISI kalite standartlarına uymayan bir durum tespit edilirse dergi index kapsamından çıkarılır. Bir derginin hangi indeksler tarafından tarandığını derginin sayfasından öğrenebilir. Bütün dergilerin ana sayfasında hangi indeksler tarafından tarandığı, editörünün kim olduğu ve etki faktörünün kaç olduğu bilgisi mutlaka yer alır. Bir derginin indeksler tarafından taranıp taranmadığını bu adresten kontrol edebilirsiniz. Ayrıca, tam liste indeks dergilerine buradan erişebilirsiniz. (Güncelleme 2015 Ağustos)

Bir derginin indeks kapsamına alınmasının dergi açısından, okuyucu açısından ve yazar açısından faydaları vardır. Dergi açısından bakıldığında, indeks kapsamına giren dergiler kalitesini kanıtlamış olan ve bilim dünyası tarafından en çok takip edilen dergilerdir. Bir dergi indeks kapsamına girerek kalitesini belgeleyebilir ve daha çok okuyucu kitlesi edinebilir. Bu yüzden bilimsel konularda yayın yapan bütün dergiler indeks kapsamına girmek için uğraşmakla beraber dünyada çok az sayıda dergi indeks kapsamına girmeyi başarmıştır. **Ülkemizde yüzlerce dergi arasında indeks kapsamında yayın yapan dergilerin sayısı 70 civarındadır.**

Index kapsamındaki dergiler okuyucu için daha güvenli dergilerdir. Çünkü bu dergilerde kalite standartları yüksek ve kontrol süreçleri oldukça sıkıdır. Böyle bir dergide hatalı bir yayının ya da ifadenin bulunması ihtimali diğer dergilere göre çok daha düşüktür. Bu sebeple okuyucular bu tür dergileri daha çok tercih eder. Son olarak, konuya yazar açısından bakıldığında indeks kapsamındaki dergilerde yayın yapmanın avantajlı olduğu görülür. Çünkü bu dergiler etki faktörü yüksek dergilerdir. Yazar bu tür dergilerde yayın yaparak sesini daha fazla kitleye duyurabilir ve daha çok atıf alabilir.

ABD’den 38yıl sonra 1996 yılında TÜBİTAK’a bağlı bir enstitü olarak kurulan Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM); ülkemizdeki tüm akademik kurumları birbirine ve küresel araştırma ağlarına bağlayan Ulusal Akademik Ağ alt yapısını işletmekte ve bu ağ üzerinden yeni ağ servisleri sunarak, bir yandan ağ için araştırma geliştirme yapmakta, diğer yandan araştırmacıların ağı Ar-Ge yapmak için kullanmalarını sağlamaktadır. (Asan A. 2017)

Cahit Arf Bilgi Merkezi, sahip olduğu elektronik bilgi kaynakları aracılığı ile ülke çapında yaygın bilgi ve belge erişim hizmetleri sunmaktadır. ULAKBİM kuruluşundan günümüze kadar olan süre içerisinde, bilgi çağında yaşanan hızlı teknolojik değişimler ve gelişmelere ayak uydurarak; temel faaliyet alanları ile ilgili, gerek ağ teknolojilerinde, gerekse elektronik yayıncılıktaki ge-

lişmeleri günümüzün koşullarına uygun olarak yakından izlemekte ve kendini devamlı olarak yenilemektedir.

ULAKBİM; “ulusal hizmet” anlayışı çerçevesinde, eğitim ve araştırma ağ altyapısının yüksek hızlı yurt içi ve yurt dışı bağlantıları üzerinden sunduğu hizmetlerle, misyonu doğrultusunda ülkemizdeki eğitim ve araştırma kapasitesini artırmak ve bilgi hizmetlerini ulusal ölçekte yaygınlaştırmak amacıyla günün koşullarına uygun olarak geliştirmeyi hedeflemektedir.

YÖK ve Üniversiteler, akademik yükseltmeleri yukarıda özetle aktarılan bu sisteme bağlamıştır. Verilen bilgiye göre ülkemizden 70 derginin bulunduğu bu sistem Türkiye’nin ne ihtiyacını karşılayabilir ne de umulduğu gibi öğretim üyelerinin çalışmalarının niteliğini artırabilir. Bilgiyi üreten kalite kontrolünü de belirler ve uygular. ABD’nin kendisi için ürettiği sistemin içine kendilerini sıkıştırmaya çalışan dünya ülkeleri bu sisteme dahil olduktan sonra kaç adım ilerlemişlerdir? Bunu sorgulayan var mı? Sanayi Devrimini yakalayan ülke üniversiteleri pozitif bilimlerde Batının teori ve uygulamalarını ülkelere taşıyarak üniversite ve araştırma kurumlarının çok kısıtlı imkânları ile ulaşılmış sonuçlara yeniden ulaşmaya çalışmaktadırlar.

Yeni bilgi üretmek ve keşif yapmak öncelikle özgür ve sınırsız imkânlarla olur. Bizde ve diğer gelişmekte olan ülkelerde araştırma ödenekleri ve ortamları hiçbir şey ziyan olmasın ve yolsuzluk yapılmasın ana fıkriyle hazırlanmış yasa ve yönetmeliklerle baştan sıkıştırılmış ve sınırlandırılmıştır. Araştırmanın doğasında ziyan olacak malzeme ve emek vardır. Boşa gitmiş gibi görünen malzeme ve emek deneme şıklarının elenmesi anlamını taşır. Her elenme yeni bir şıkın denenmesine yol açar. Sonucu belli bir araştırma bilime katkı sağlamaz. Bir konuda “yok” da bir sonuçtur. Bilimsel gelişme her anlamda özgür ve maddi imkânların sağlandığı ortamlarda sağlanabilir. ABD’nin bilimsel ilerlemede lider olmasının sebebi budur. İnsan gücü olarak Amerikalılar kadar belki daha çok bütün dünyadan Amerika’ya göçen bütün dünya ülke insanlarının katkısı söz konusudur.

Nobel alan Prof. Dr. Aziz Sançar Türkiye’de kalıyordu, pek çok değerli bilim adamı gibi kendi meslektaşlarının tanıdığı bir öğretim üyesi olurdu. Bizim öncelikle bilimsel iklimi yaratmak hedefimiz olmalı. İndeksli dergiler mevcut statüyü bir ölçüde belirler ancak gelişmeyi sağlamaz.

Bir de fen bilimleri gibi pozitif bilimlerin dışında kalan Türkoloji ve İslâmî Bilimler gibi iki çok özel alan var. Bugün dünyada Türkolojinin merkezi Türkiye’dir ve edebiyattan, Türk Dilleri ve lehçelerine, Türk tarihi, bilim tarihi ve sanat tarihinden arkeolojiye, müziğe, plastik sanatlara kadar uzanan çizgide en yetkin bilim adamları Türkiye’de yetişmiş ve yetişmektedir. Bu sebeple çıtayı ve ölçme ve değerlendirme yöntemini de Türkiye’nin belirlemesi beklenir.

ABD’nin standartları olsa da olmasa da kendi alanlarında gerçek bilimsel çalışmalar yapan, unvan için değil bilgi üretmek için çalışan bilim insanlarımız eleştirilerin dışında tutulmalıdır. Bir çıta ve denetim belirlenecekse onların görüşleri ve talepleriyle yapılmalıdır. Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Tarihi, sanat tarihi ve arkeoloji alanlarından her yeni nesil öncekini tamamlayarak aşarak yola devam etmektedirler.

Türkolojide de diğer bilim dallarında olduğu gibi unvan alarak “mış” gibi yapanlar Arnavutluk, Yunanistan, Hindistan, Malezya, Endonezya gibi ülkelerde sözde hakemli ve indeksli dergilerle oyalanabilirler. **Benim üniversiteye katıldığım 1968 yılından ‘kopyala yapıştır’ imkânı sağlayan bilgisayarların yaygınlaşmasına kadar, tez olsun bildiri makale olsun, çok önemli üç ölçüt vardı: Orijinal olmak, mutlaka bir tezi veya antitezi olmak, bilimsel etiğe uymak.** İlgi çekicidir; 1982 yılında YÖK’ün kurulmasından sonra akademik yükseltilme ve atama kuralları değiştiğinde uluslararası atıf almak dahil, yeni talepler için ben dahil pek çok akademisyen zaten yeni kurallara uygun çalışmalara sahip olduğumuzu fark etmiştik. Evrensel kriterlere göre çalışma yapıldığında unvan ve makamlar doğal olarak kazanılabilir. Son yıllarda unvan ve makamı elde etmek için düzenlenen orijinal olmayan, tez ve bilimsel etiğe uymayan pek çok çalışma ile

indeksli dergi şartını yerine getirmiş Dr., Doçent ve Profesör bulunması üzüntü vericidir. Öğrencilerime ‘bilim insanı akademisyen olmak ayrı bir emek ve disiplindir; her isteyen doçent, profesör olur ama bilim insanı olamaz’ diyerek tercihlerini ona göre yapmalarını hatırlatıyorum. Ülkemizdeki hakemli dergilerin hakemlerinin cehaleti ise ayrıca bir araştırma konusu olarak önümüzde durmaktadır.

İslâmî bilimlere gelince mensup oldukları dinin kutsiyetini şahıslarında vehmeden din adamları ve üniversite mensupları Osmanlı’dan beri tam anlamadıkları ve yorumlayamadıkları metinleri naklederek kasılanlar, Atatürk tarafından görevlendirilen İslâm bilgini Elmalılı Hamdi Yazır’dan bu yana ele gelir hiçbir şey üretmemişler. Kadın düşmanlığı ve korkusuna dayalı olarak kadınları, paketleyip hayatın dışında tutmanın yolları ve dizleri bükülmeyenlerin camilerde sandalyeye oturmamaları ile ilgili fetvalarla uğraşmaktadır. Yunus Emre’nin defalarca tekrar ettiği, ‘bir kusur arayacaksan sen kendine bak; yaradılanı severiz yaradandan ötürü’ gibi temel kurallar unutulmuş görünmektedir. Allaha şirk koşarak herkesi yargılamak bu beylerin asli uğraş alanlarıdır.

Maalesef eğitim, psikoloji ve sosyoloji alanları da bütünüyle tercüme anketlerle yürütülen ve dikkate değer gelişme gösterememiş alanlardır. İndekse girseler de çıksalar da bilimsel gelişme adına anlam taşımazlar. Ülkenin ihtiyaçlarını karşılamayan çalışmaların evrensel değeri de olmaz.

Dünyada yoksul ve problemleri büyük çoğunluğunu İslâm ülkeleri teşkil ettiğinden İslâm dininin, bilime ve keşiflere engel olduğu ileri sürülmektedir. Halbuki bilim tarihine baktığımızda İslâmiyet’in doğuşundan sonra Arap-Fars- Türk kültür dâiresinde olağanüstü bir aydınlanmanın yaşandığını görüyoruz. Mesele İslâm’ın kendisi değil kendini Allah yerine koyarak ahkâm kesenlerde olduğunu görüyoruz. Taküyidd’inin İstanbul’a yaptırdığı gözlem evini, Allah’ın işine karışmak diye nitelendirerek yıktırtan Şeyhülislâmın zihniyeti onlarca ilâhiyat fakültesine rağmen halen devam etmektedir.

Bilim tarihine baktığımızda meselenin İslâm'dan değil Müslümanların folkloru din kabul etmelerinden ve yanlış ve ufuksuz yorumlarından kaynaklandığını görüyoruz.

Kaynaklara baktığımızda İslâmiyet sonrası Türk devletleri Karahanlılar, Gazneliler, Harzemşahlar, Selçuklular ve onların kolları sayılabilecek Mısır'da kurulan Türk devletleri İhşidiler, Tolunoğulları, Eyyübler ve Memluklar, Timurlular, Anadolu'da birinci ve ikinci dönem Anadolu beylikleri dönemlerinde teorik ve pratik dikkat çekici bilimsel çalışmalar yapılmış, rasathaneler/gözlemevleri, hastaneler kurulmuş, medreseler pozitif bilimleri de okutur ve araştırır yapılar kazanmıştır. (Türkeş Günay, 2015).

Büyük Selçuklu Devleti'nde Sultan Alparslan'dan itibaren bütün hükümdarlar dönemlerinde bağımsız binası, ihtisas kütüphanesi bulunan, yatılı ve burslu, bugünün üniversitesine eşdeğer pek çok medrese açılmış; eğitim, öğretim ve araştırma kurumları yaygınlaştırılmıştır. Sultan Sencer zamanında Belh, Merv, Nişabur önemli sanat ve ilim merkezleri haline gelmiştir. Selçuklu hükümdarları bilim, sanat, din adamlarını korumuşlar; başta Tuğrul Bey olmak üzere imara önem vererek şehirler kurdurmuşlar ve sanat değeri yüksek Selçuklu üslubuyla askeri, dinî ve sivil mimari eserlerin yapılmasına öncülük etmişlerdir. Fetihler yerleşik medeniyetin gereği olan mimari ve bilimsel gelişmeyi engellememiş; fetihlerin ardından hızlı imar ve eğitim ve öğretim faaliyetleri yer almıştır.

Evrensel medeniyet açısından Türklerin İslamiyet'i kabullerinden itibaren Osmanlılara kadar Türk devletlerinde ortak özellik, yeni bir dinle birlikte girdikleri Arap-Fars medeniyet dairesi içinde çok kısa bir sürede mimariden edebiyata, İslami bilimlerden felsefe, tıp, astronomi, kimya, ve matematik gibi pozitif bilimler de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda dikkat çekici çalışmalar yapmış olmalarıdır. Kısa bir sürede Arap-Fars-Türk kültür ve medeniyet dairesinin önemli bir paydaşı olmuşlardır. Dünya sanat tarihi ve bilim tarihinde önemli yere sahip eserler yaratmışlar ve âlimler yetiştirmişlerdir.

Bu dönemde genellikle ilim dili Arapça, edebiyat ve sanat dili Farsça olduğundan eserlerin büyük çoğunluğu bu dillerde yazılmakla beraber I. ve II. dönem Anadolu beyliklerinde geniş halk kitlelerine ulaşmak için Arapça ve Farsça eserlerin Türkçe'ye tercüme edilmesine özen gösterildiği gibi yeni yazılan eserler de Türkçe'dir.

Fârâbî, İbni Sinâ, Uluğ Bey, Ali Kuşçu, Takuyüddin gibi çok tanınmış bilim adamları yanında daha onlarca değerli Türk âliminin buluşları ve eserleri batı rönesansının doğuşunda kaynak olarak kullanılmıştır. Tolunoğulları (875-905), İhşidiler (935-969), Karahanlılar (840-1212), Gazneliler (969-1187), Harzemşahlar (1097-1231), Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157), Kirman Selçuklu Devleti (1043-1187), Suriye Selçuklu Devleti (1078-1117), Irak Selçuklu Devleti (1092-1194), Türkiye Selçuklu Devleti (1078-1308), Fars Atabeyliği/ Salgurlular (1147-1284), Azerbaycan Atabeyliği/İldenizliler/ Eldenzliler (1146-1225), Erbil Atabeylikleri/Begteginliler (1146-1232), Şam Atabeyliği/Böriler (1128-1154), Musul-Sincar-Halep Atabeyliği/Zengiler (1127-1259), Eyyubiler (1171-1252), Memluklar (1250-1517), Timur Devleti (1370-1507) ve I. ve II. Anadolu Beylikleri gibi farklı isim ve bazıları farklı coğrafi sahalarda bulunan Türk devletlerinde sanat ve bilimsel çalışmalar sürekli birbirlerini tamamlayarak ilerlemiştir. Bu dönem, Türk tarihi kadar evrensel medeniyet tarihi ve bugün pek zor şartlarda bulunan bu coğrafya halkları için de takdire şayan bir dönem niteliği taşımaktadır.

Mısır ve Mezopotamya'da (M.Ö. 3000-335) başlayıp, Antik Yunan dünyasında (M.Ö. 750-146) önemli bir değişim ve gelişim yaşayan bilim ve felsefe alanındaki çalışmalar bu uygarlıkların çöküşüyle birlikte durmuştur. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Hristiyanlık'ın yaygınlaşmasıyla Avrupa Rönesans'a kadar devam eden Karanlık Çağ'a girmiş ve bu dönemde bilimsel çalışma yapılmamıştır.

Avrupa'da Karanlık Çağ'ın başlamasından kısa bir süre sonra tarih sahnesine çıkan şeklini ve dinamizmini İslamiyet'ten alan İslam dünyası, kısa sürede Akdeniz çevresindeki topraklarda Yunan ve Roma'da üretilmiş değerli bilimsel ve felsefi eserleri tercüme yoluyla öğrenme ve özümseme faaliyeti başlatmıştır. M.S. 7. yüzyıldan itibaren, başta İskenderiye olmak üzere İran, Akdeniz'in güney kıyıları ve İspanya'ya yapılan fetih hareketlerini, hızlı entelektüel faaliyetler izlemiştir. Bu bölgedeki bilimsel ve felsefi birikim çeviri yoluyla Arapça'ya kazandırılmıştır. Bu birikimi Müslüman bilim adamları özümlemişler, eleştirerek geliştirmişler ve yeni katkılarla ilerletmişlerdir.

M.S. 8. yüzyıldan itibaren İslam dünyası, dünyanın entelektüel lideri hâline gelmiştir.

Yunancadan Arapçaya yapılan çeviriler arasında bulunan Platon/Eflâtun'un Devlet'i ve Kanun kitapları, Aristoteles'in Organon adlı mantık kitabı, Eukleides'in geometrinin temel kitabı olan Elementler'i ve Batlamyus'un /Polemaios'un bütün zamanların en önemli astronomi kitabı kabul edilen Almagest adlı eseri bugün de temel çalışmalar olarak kabul edilmektedir.

Çeviri faaliyetleri çerçevesinde Hint bilim adamlarına ait değerli eserler de Arapça'ya kazandırılmıştır. 6. yüzyılda Hindistan'da yaşamış önemli bir astronom ve matematikçi olan Brahmagupta'nın astronomi, matematik ve trigonometri açısından çok değerli eseri "Siddhanta" Arapça'ya çevrilmiştir. Uzak Doğu'nun bazı ülkelerinde bugün de okutulan Hintlilerin tıp alanında ansiklopedik eseri Susruta'nın Arapça'ya çevrilmesiyle embriyoloji, anatomi, fizyoloji, patoloji, tedavi, cerrahi ve toksikoloji alanında önemli bilgiler İslam dünyasına ulaşmıştır.

8. yüzyılda başlayıp 12. yüzyıldan itibaren etkinliğini kaybetmeye başlayan bu olağanüstü bilimsel araştırma ve kültürel çalışmalarla sağlanan ilerlemenin temelinde Hz. Muhammed tarafından çeşitli hadislerle de desteklenen Kur'an ayetlerinin bilime karşı olumlu yaklaşımının rolü açıktır.

Bilime gösterilen bu büyük ilgi sonucu bilimin gelişmesini sağlayacak altyapıyı oluşturmak üzere yapılan çalışmalar arasında Bilgelik Evi, gözlem evleri ve tedavi kurumları olarak hastahaneler temel üç önemli yapıyı oluşturmuştur. Abbasiler döneminde araştırma ve eğitim kurumu olarak kurulan Beytül-Hikme/Bilgelik Evi'nde hem çeşitli dillerden önemli eserlerin tercümeleri yapılmış hem bilimsel araştırmalara destek verilmiş, ayrıca her hafta bilimsel toplantılar yapılarak âlimler görüş ve bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Bilim adamlarına ve eserlerine çok değer verilmiş ve her türlü katkıda bulunulmuştur. Bilgelik Evi'nde çok zengin bir de kütüphane kurulmuştur. Emevilerden itibaren kurulmaya başlanan gözlem evlerinde düzenli olarak astronomik olaylar izlenirken, dikkatle ve özenle hazırlanan aletler ve zengin kütüphaneler astronomların hizmetinde bulundurulmuştur.

İslam dünyasında ilk hastahaneler Emeviler döneminde kurulmuş, Abbasi ve Türk devletlerinde gelişerek devam etmiştir. Bu bilimsel alanların hepsinde Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arapların oluşturmakta oldukları bilimsel gelişmelere olağanüstü katkılarda bulunmuşlar ve onların bıraktıkları yerden hızla devam etmişlerdir. İslamiyet'in yayılmasında ve klâsik dönem İslam biliminin gelişmesinde Tolunoğulların, İhşidîlerin, Karahanlıların, Gaznelilerin, Harzemşahların, Selçukluların, Eyyûbîlerin, Memlûkların, Timurluların I. ve II. Anadolu Beyliklerinin büyük katkıları olmuştur. Devlet seviyesinde bilimsel gelişmeler yönlendirilmiş, desteklenmiş ve ödüllendirilmiştir. Bu dönemdeki önemli Türk bilim adamları: kuramsal ve deneysel araştırmalarla kimyanın gelişimine yön veren Câbir İbn Hayân, İbn Abdullah Ebu Musa el-Kufî, el-Suffî'nin hayatı hakkında fazla bilgi tespit edilememiştir. Çalışmaları doğuda ve batıda çok iyi bilinen ve 200 eseri bulunan Câbir İbn Hayân batıda Geber adıyla tanınmaktadır. 12. yüzyıldan itibaren eserleri Lâtince'ye çevrilen Câbir'in

eserleri kimyanın gelişmesinde temel olmuştur. **Kimyada element fikrinin doğmasına yol açan Câbir'in görüşlerine dayanılarak yapılan çalışmaların tıbbın şekillenmesinde de etkin olduğu kabul edilmektedir.**

Cebir biliminin kurucusu olan, Ebu Abdullah Muhammed bin Musa, 9. yüzyılda Harezm'de doğduğu için, "Harezmî" adıyla tanınmaktadır. Harezmî 850 yılında Bağdat'a ölmüştür. Türk bölgesi olan Hive'nin Harezm şehrinde dönemin en önemli ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'a gelmiş ve burada tahsilini tamamlamıştır. Eski Mısır (M.Ö.3000-670), Mezopotamya (M.Ö.4000-539), Grek/Yunan (M.Ö.756-146) ve eski Hint (M.Ö. 3300-M.S.1.) medeniyetlerine ait eserlerle zenginleştirilmiş Bağdat Saray Kütüphanesi'nde ve Beytül-Hikme/Bilgelik Evi'nde çalışmıştır. Özellikle, aritmetik ve cebirle ilgili iki eseri matematik tarihinin gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir. Harezmî'nin el-Kitâbü'l Muhtasar fî Hisâbî'l-Cebr ve'l-Mukâbele/Cebir ve Mukâbele Hesabı'nın Özeti adını taşıyan eseri bu alanda yazılmış ilk müstakil kitaptır. Harezmî bu çalışmasında birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümleri, binom çarpımları, cebir problemleri gibi konuları işlemiştir. **Trigonometri alanında sinus ve kosinüsü ilk defa Harezmî kullanmıştır.** İslam dünyasının buluşu olan trigonometrinin Batıya girişi bu eserler vasıtasıyla olmuştur. Nil Nehrinin Batı Afrika'dan veya cennetten doğmayıp bir gölden çıktığını bildiren Nil'in kaynağını ve yatağını gösteren haritayla birlikte bu kuram daha sonra "Batlamyus-Harezmî Kuramı" ismiyle tanınmıştır.

Coğrafya alanında da önemli çalışmaları ve katkıları bulunan Harezmî'nin pek çok çalışması çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. **Harezmî'nin çağdaşı olan Abdülhamid İbn Türk, "Türk" lâkabını taşıyan nâdir Türk bilim adamlarından biridir.** Cebir konusundaki kitabında ikinci dereceden denklemler ve çözümleri Harezmî'den daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu denklemlerin bazılarının iki çözümü olduğunun, bazılarının çözümünün olmadığını ispatlayarak, cebir konusunda Harezmî'nin çalışmalarını geliştirmiş ve mükemmelleştirmiştir. Üç önemli kitabı vardır.

Asıl adı Ca'fer İbn Muhammed el-Belhi olup, Horasan'ın Belh kentinde doğan Ebû Ma'ser, İslam dünyasının sayılı astronomlarından. İran tarihi, Horasan'da konuşulan diller gibi kültür alanında çalışan Ebû Ma'ser, 47 yaşından sonra astronomi ve coğrafya alanlarına yönelmiştir. Bu alanlarda enlem boylam hesapları ve gel-git olayıyla ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. Madenler ve madenlerin oluşması ile ilgili kısa kozmolojik bir eseri, iklimler, burçlar/ zodiac sistemi ve bir yıldız kataloğu yanı sıra, gezegenler ve burçlarla ilgili "Kitab'ül-Kırânât" adlı eseri döneminin önemli çalışmaları arasında yer almıştır.

Dokuzuncu yüzyılın ünlü bir astronomu olan Fargânî, Türkistan'ın Fergâna bölgesinde yetişmiş ve diğer pek çok âlim gibi devrin kültür ve bilim merkezi olan Bağdat'a yerleşmiştir. Astronomi alanında yazdığı Astronominin ve Göğün Hareketlerinin Esasları/ Cevâmî İlmen-Nücûm ve'l-Harekât es- Semâviye adlı eseri 12. yüzyıla kadar pek çok kere Lâtince'ye çevrilmiş ve 13. yüzyıla kadar bir el kitabı olarak kullanılmıştır. **Dante'nin (1261-1321) İlâhi Komedyası'nda yer alan evren görüşü Fergânî'den alınmıştır.** Fergânî'nin bu çalışmasıyla birlikte 6 eseri vardır.

874-950 yıllarında yaşamış olan Ebû Nasr Muhammed İbn Muhammed İbn Tahran İbn Uzluk el-Fârâbî, Türkistan'ın Fârâb vilâyeti, Vâsîc kasa-basında doğmuştur. Babası halifenin ordusunda görev aldığı için Bağdat'a taşınmışlar ve Fârâbî, Bağdat'ta iyi bir eğitim almıştır. Fârâbî, Türk filozofu ve siyâset bilimcisi olarak tanınmakla beraber, tıp dışında bütün bilim alanlarında eserleri bulunan çok yönlü bir âlimdir. **Fârâbî, fizik alanında ilk defa havanın cisim olduğunu kanıtlamış, optik konusundaki çalışmalarıyla görme faaliyetine açıklık kazandırmıştır.** Simya alanında da önemli çalışmalar yapmıştır. Onlarca değerli eseri günümüze ulaşmıştır.

Yerleşik inançları sorgulayan felsefi düşünceleri ile tanınan, katıksız bir rasyonalist olan Muhammed İbn Zekeriyâ Râzî 865-925 tarihleri arasında yaşamıştır. Felsefe yanında kimya ve tıp alanlarında yapmış olduğu çalışmalarla bilim tarihi içinde önemli bir yeri vardır. Doğduğu şehir olan Rey'de ve daha sonra Bağdat'ta hastahanelerde başhekim olarak çalışmıştır. İbn Sîna'ya kadar Doğuda ve Batıda en başarılı hekim olarak tanınmıştır. Tıp ve kimya alanında önemli tespit ve keşifleri bulunmaktadır.

940-998 yılları arasında yaşamış olan Eb'l-Vefa El-Buzcânî, küresel astronominin problemlerinin çözümünü için trigonometri bağlantısının önemini anlayarak çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmıştır. İki önemli gözlem evinde çalışmış, astronomide ortak çalışma geleneğini başlatmıştır. Kendisi Bağdat'a, Birunî Harezmi'de 997 yılında ay tutulmasını izlemişler ve iki kent arasında bir

saat farkın bulunduğunu tespit etmişlerdir. Buradan iki kent arasındaki boylam farkını doğru olarak hesaplamışlardır. Gözlem için büyük boyutlu aletler yaparak daha sağlıklı gözleme yollarını araştırmıştır. Çalışmalarının sonucunda birikimlerini aktardığı değerli kitaplar yazmıştır.

980-1037 yılları arasında yaşamış olan İbn Sina, başta tıp olmak üzere, metafizik, fizik, optik, kimya, matematik ve jeoloji alanlarında değerli çalışmalar yapmış bulunan çok yönlü Türk bilim adamlarından biridir. İbn Sinâ'nın hekim olarak tespit ve keşiflerinin etkisi Batıda 16. yüzyıla Doğuda 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Tıp alanında bugün de önem verilen beş kitaptan oluşan "El Kanun fî't-Tıb" isimli çalışması 19. yüzyıla kadar el kitabı olarak kullanılmıştır. Bir tıp ansiklopedisi niteliğinde olan bu eser anatomi, fizyoloji, patoloji, cerrahi, terapi ve farmakoloji alanlarında açıklamalı bilgiler ihtiva etmektedir. İbn Sinâ'nın fizik alanındaki çalışmaları 11. yüzyılda yapılmakla beraber modern çağ mekaniğine yaklaşan değerlendirmelere sahiptir. Onun çalışmalarının pek çoğu Lâtince'ye çevriler, Batının aydınlanma çağında kaynak olarak kullanılmıştır. Müzik dahil çeşitli alanlardaki tespit, öneri ve keşifleri ile tek başına bir araştırma kurumu, üniversite gibi çalışmış ve insanlığa onlarca değerli eser bırakmıştır.

11. yüzyılda yaşayan astronomi, matematik, kimya ve kültür tarihi alanlarında çalışmış çok yönlü ve önemli Türk bilim adamlarından biri de Birûnî'dir. Birûnî ve İbn Sinâ birbirleriyle mektuplaşarak görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Zaman zaman birbirlerini eleştirdikleri bu mektuplardan birinde İbn Sinâ, Birûnî'ye "tek tek olgular üzerinde durmanın bütünü görmeyi engelleyeceğini" yazması üzerine Birûnî de İbn Sinâ'ya "gerçeklerin ayrıntıda ve teklerde gizli olduğunu" yazmıştır. Birûnî, İslam dünyasında kültür tarihi alanında çalışan nâdir bilim adamlarından biridir. Kültür tarihi çalışmalarında "Tahkik ma li'l-Hind" adlı çalışmasında Hindistan'ın coğrafî yapısı, dağları ırmakları, şehirleri, halkları, dinleri, ırkları, ölçü birimleri, edebiyatları, hayat tarzları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Gaz-

ne Sultanı Mesud için 1030 yılında yazdığı "Mesud'un Kanunu" isimli astronomi kitabı, İslam dünyasında yazılan en kapsamlı eserlerden biridir. Birûnî, farmakoloji alanındaki son eseri olan Saydana'da kendi ana dili Türkçe ile bilimsel eser yazılmadığını bu sebeple Arapça ve Farsça yazmakta zorlandığını da ifade etmiştir. Fars dilinin hikâye anlatmaktan başka işe yaramadığını da söylerken İslamiyet'ten sonra Osmanlıca şekilleninceye kadar ilim dili olarak Arapça'nın, edebiyat dili olarak Farsça'nın kullanılışını eleştirmiş olmalıdır. Onlarca değerli esere sahip Birûnî de diğer Türk bilim adamları gibi kendi çağının ötesine ses bırakmıştır. 11. yüzyılın sonu ile 12. yüzyılın başı arasında yaşayan Merv'de doğan Hâzinî, Sultan Sencer'in desteğini almış felsefe cebir ve geometri yanında metal ve taşların birim ağırlıklarını bulmak için terazi benzeri aletler keşfetmiştir. Teraziler, kantarlar, kaldıraçlar konusunda bir de kitap yazmıştır. Sultan Sencer adına bir de astronomi kitabı yazmıştır.

Geometri, trigonometri ve astronomi başta olmak üzere bilimin ve felsefenin çeşitli alanlarında çalışmalar yapan Nasîrüddin Tûsî 1201-1274 tarihleri arasında yaşamıştır. Tûs kentinde doğan Nasîrüddin Tûsî, Hasan Sabbah'ın yönetimi altındaki İsmâîlîler tarafından kaçırılarak Alamut kalesine hapsedilmiştir. 1256 yılında İlhanlı hükümdarı Hülagu, Alamut kalesini ele geçirmiş ve Tûsî'yi kurtararak vezir yapmıştır. **Tûsî geometri ve astronomi alanlarında Eski Çağ Yunan bilginlerinin eksik ve yanlışlarını düzeltmiştir.** Bu sebeple kendi adıyla anılan buluşları bulunmaktadır. Trigonometri alanında da önemli çalışmalar ve yenilikler getirmiştir. Buluşları ve yorumlarıyla Doğu ve Batı ilmini etkilemiştir. İslam dünyasında trigonometri, astronomik hesaplarda kullanıldığı için, bu alandaki çalışmalar Tûsî'ye kadar astronomi kitaplarının başında yer almaktadır. Tûsî, trigonometri alanında ilk bağımsız eser olan "Şeklü'l-Kattâ/Kesenler Teoremi" adlı kitabı yazmıştır. Pek çok değerli eseri olan Tûsî, çalıştığı bilim alanlarına büyük katkıda bulunmuş Türk bilim adamlarındandır.

Maveraünnehir bölgesinde Kaş şehrinde doğan Gıyaseddin Cemşid 1429'da ölmüştür. Semerkant Gözlemevinde çalışan Cemşid'in astronomi ve matematik alanındaki çalışmaları 16. ve 17. yüzyıllardaki önemli çalışmaların temeli olmuştur. 6 eseri günümüze ulaşmış, kendi döneminden itibaren batı dillerine çevrilmiştir.

Bu dönemde edebiyat, fıkıh, kelâm, felsefe ve tasavvuf alanlarında da çok değerli Türk âlimleri yetişmiştir. İbni Sinâ, Birûnî, Fârâbi ve Gazali gibi çok yönlü eserler veren büyük âlimler yanında uzmanlık alanları sosyal bilimlerle sınırlı olan değerli âlim ve sanatçılar da medeniyetin yükselişine katkıda bulunmuşlardır. Gazneli döneminde, 1077 yılında ölen ve Gazne tarihini yazan Eb'ul-Fadl Muhammed ibn Hüseyin Kâtip el-Beyhakî; Karahanlılar döneminde Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacı ve Edip Ahmed Yüknêkî, Divan'ü Lügatit Türk, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l Hakayık ile günümüze âbide eserler bırakmış bilginlerdir. Bu değerli eserler ve yazarları Türk entelektüel birikimini sergilemesi açısından çok önemlidir. Bu türlü eserler ancak yeterli bilgi ve kültür birikimine sahip ortamlarda ortaya çıkabilirdi. İslâmiyet sonrası Türk aydınlanmasını temsil eden bu dönemin bilgi ve yaratıcılık bağlamında ayrıca değerlendirilmesi çok yararlı olacaktır. İslâmiyet'ten sonra hızla pozitif bilimlerde ilerleme gösterilmesi önceki dönemden entelektüel ortam ve zihniyetin varlığını göstermektedir. Karahanlılar öncesi Türk tarihinin entelektüel ve bilimsel faaliyet açısından araştırılması gerekmektedir.

Nizamiye Medreseleri'nin kurucusu ve Siyâset-nâme adlı önemli eserin yazarı Sultan Alp Arslan ve Melikşah'ın veziri Nizam'ül Mülk ve 1186 yılında ölen Hâkim Ata lâkabıyla tanınan toplumu bilgilendirici ve aydınlatıcı şiirlerin sahibi Süleyman Bakırgânî; fıkıh alanında, Muhammed İbn Ahmed ibn Abî Sehl Ebu bekr el-Serahsî, Ebu'l Leys el-Semerkantî; kelâm geleneğinin öncüleri Şehrestânî, Mekke'de ve Medine'de ders vermesinden dolayı İmamü'l-Haremeyn olarak bilinen ve çok yönlü âlim Gazâlî'nin de hocası olan Ebu'l-Meâlî Abdülmelik el- Cuveynî, eserleri İslam hukuk felsefesinin oluşmasına kaynaklık etmiştir.

1153 yılında vefat eden Şehrestânî'nin, "el-Milel ve'n-Nihel "adlı eseri dünya felsefe tarihi niteliğindedir. **Gazalî ile birlikte tasavvuf, felsefe karakteri kazanmıştır.** Gâzâlî, "Ihyâ'ul Ulûmu'd-Din" adlı eseri ile sistemli bir dünya görüşü kurmuştur. Çok yönlü âlimlerden olan İbn Sinâ ve Fârâbî, Batı dünyasını da uzun süre etkileyen felsefe sistemi kurarken, tasavvuf ve felsefe alanlarında eser veren Gâzâlî de modern felsefenin ulaştığı birçok görüşün öncülüğünü yapmıştır. Selçuklu dönemi mutasavvıfları Kuşeyrî/Kuseyri ve Gâzâlî dinde hoca, tarikatla şeyh hüviyetli âlimler vasıtasıyla tasavvuf, İslam toplumlarındaki anlamını değiştirerek akılla sezgiyi dengelemiş, İslam dışı unsurlardan arınarak Sünniliğin hizmetine sunulmuştur. Böylece sosyal ve dinî çatışmalara sebep olan şariat-tarikat çatışması engellenmiştir. Fâtîmî propagandaları da bu yolla engellenmiştir. Bu yolla hem Selçuklu Devleti'nin bütünlüğü hem de sosyal yapı ve toplum barışı sağlanmıştır. 750-1100 tarihleri arasındaki süreç Türk ve dünya bilim ve düşünce tarihinde çok verimli ve önemli bir dönemdir.¹

Türkiye Selçuklu döneminin en önemli sosyal oluşumu, Ahiliğin kuruluşu ve gelişimidir. Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat döneminde onun himayesinde kurulan Ahilik kurumu, kadınların ve erkeklerin eşit ölçülerde görev aldığı sosyal, kültürel ve siyâsi bir kuruluştur. Ahiyân-ı Rum (Rum, Anadolu anlamındadır) olarak da isimlendirilen bu kurumun kadınlar örgütü "Bacıyân-ı Rum/Anadolu Bacıları" diye isimlendirilmiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Kayseri'de hem erkekler hem kadınlar için bir sanayi sitesi inşa ettirmiştir. Ahilik kurumu 13. yüzyılda önce Kayseri ve Orta Anadolu'da teşkilâtlanmıştır.

1 Prof. Dr. Esin Kahya-Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Bilim", a.e. C. 5. s.583-613; Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, "Orta Çağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri", a.e. C. 5. s. 614-622; Prof. Dr. Alparslan Açıkgöç, "İlk Müslüman Türklerde Düşünce ve Bilim", a.e. C. 5. s. 623-644; Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, "Nizâmiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim", a.e.C. 5. s.721-727

Özellikle Türkmenlerin Ulu Sultan diye adlandırdıkları Alâaddin Keykubad döneminde bütün Anadolu'ya yayılarak devlet yapısı içinde de yerlerini almıştır. Bu dönemde belediye ve emniyet hizmetlerini ahilik teşkilâtı ve Bacıyan-ı Rum yürütmüştür. Ahilik önce Azerbaycan'ın çeşitli kasaba ve şehirlerindeki Türkmen esnaf ve sanatkârları arasında doğmuş (Asger Ahmed 2018), Anadolu'da örgüt hiyerarşisi kazanarak kurumlaşmıştır.

Ahlatşahlar/ Sökmenoğulları Devleti'nde ahilik yaygın olduğundan, Anadolu'ya öncü ahiler bu yörelerden gelmişlerdir. Anadolu Ahi teşkilâtının kurucusu Ahi Evren/Evran adıyla ünlenen Hacı Nasîrüddin Mahmud, o dönemde Sökmen eline/ Ahlatşah devletine dahil olan Hoy'ludur. Hoy / Köy bugün Azerbaycan topraklarındadır.

Türkiye Selçukluları Devleti'nde ve Orta Anadolu'da yüz yıldan fazla hükümrân olan Danişmendoğulları Devleti'nde de Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi bilime ve bilimsel araştırma ve çalışmalar fevkalâde önem verilmiştir. Danişmendoğulları Devleti, Selçuklu Devleti tarafından hâkimiyet altına

alındıktan sonra da Danişmend illerinde bilimsel faaliyetler devam etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk 150 yılında ve Danişmendoğulları döneminde Anadolu'da yazılan eserlerin hemen tamamı tıp, astronomi, matematik, felsefe gibi aklî ve tabîî bilimlerle/pozitif bilim alanlarına aittir.

Danişmendoğulları ve Türkiye Selçukluları da İslâmiyeti akılcı yorumla benimsenerek bilimsel çalışmaları desteklenmiştir.² Bu dönemde bilimsel faaliyet kültür merkezleri Sivas, Tokat, Amasya, Diyarbakır, Mardin, Konya, Kayseri'dir. Selçuklu ve Beylikler bu merkezlerde medreseler, kütüphaneler, gözlemeleri, tedavi kurumları yaptırmışlardır. Büyük Selçukludan gelen bilimsel birikim Türkiye Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde devam ettirilmiştir.³

2 Prof. Dr. Mikâil Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi" a.e.C.7 s.258-263.

3 Prof.Dr. Esin Kahya, "Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar" a.e. C.7. s. 540-559.

Türkiye Selçuklu Sultanları ve devlet adamlarının doğaya, bilime ve felsefeye duydukları ilgi bilim adamlarını bu alanlarda eserler vermeye ve fikir üretmeye yöneltmiştir. Bu alandaki çalışmalar bilimin iş alanlarında uygulanması ve halkın bilimden yararlanması düşüncesinden doğmuştur. Bilimin işe ve uygulamaya dönüştürülmesi için II. Kılıç Arslan zamanında Kayseri’de yaşayan Tiflisli Hubeyş bin İbrahim “Beyanü’s-sinaat” adlı bir eser yazmıştır. Bu eserde yazar, sanat alanında bilimden yararlanmanın yollarını göstermiş ve sanat alanında bilimden yararlanmak gerektiği görüşünü savunmuştur. Aynı dönemde, Diyarbekir Artukluları Devri bilgini Cizreli Ebu’l İzz İsmail bin er-Rezzaz, 1205 yılında “el-Câmi’beyne’l-ilm ve’amel/ İlim ile Uygulamanın Birleştirilmesi” adlı bir eser yazmış ve bu eserinde pek çok otomatik makine ve robot projesi çizerek ilmin amele/uyulamaya dönüştürülmesi yollarını göstermiştir. Bu çalışma aynı zamanda bugünün robotların ve su motorlarının, otomatik sanayinin öncüsü olarak Batıda çok büyük alaka görmüştür.

Danışmendoğullarının Kayseri şehir muhafızı olan ve İbnü’l Kemal adıyla ünlü Kayserili İlyas bin Ahmed/Danışmendoğlu Ahmed, Melik Gâzi’ye sunduğu “ Keşfü’l-akabe” adlı astronomi kitabında, bilim adamlarının bilimi hayata uyguladıkları ölçüde değer kazanacakları görüşünü dile getirmiştir. Bu ve benzeri çalışmalarda savunulan görüşler Anadolu’da zanaat erbabı olan Ahiler tarafından hayata geçirilmiştir.

Anadolu Ahi teşkilâtının kurucusu Ahi Evran/Evren da eserlerinde bilimi iş ve sanat alanlarında kullanmanın şart olduğunu anlatmıştır. Ahi Evran/Evren, bir eserinde insan ruhunda nazarî/teorik ve amelî/pratik güçler bulunduğunu bu iki gücün birlikteliği ve bilimle oluşan ruhtaki irade ve kudretin pratik gücü meydana getirdiğini, bu gücün iş ve üretime yönlendirilmesinin şart olduğunu savunmaktadır. **Anadolu’da Ahi teşkilâtının kuruluş amaçlarından biri de bilimi çeşitli zanaat ve sanat alanlarında uygulamaya koymak ve bu uygulamalardan toplumu yararlandırmak ülküsüdür.** Anadolu’da Ahi teşkilâtı tâbiat bilimleri alanındaki çalışmaların ışığında kurulmuştur.

1243 Köseadağ yenilgisinden sonra Selçuklu hükümrânlığı üzerinde 1335 yılına kadar devam eden İlhanlı-Moğol iktidarı Ahi Evren/ Evran/ Hacı Nasirüddin Mahmud ve arkadaşlarının üzerinde şiddetli baskı ve takip uygulayarak Ahi eserlerinin yayılmasını ve okunmasını engelleyerek Ahiliğin yarattığı bilimsel geleneğin Anadolu’da devamlılığını durdurmuştur. Bu sebeple Osmanlılara Ahiliğin bilimsel birikimi intikal etmemiş, Osmanlı uleması Ahiliğin piri Ahi Evren’in eserlerini tanınamıştır. Moğol istilâsıyla birlikte 13. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çok sayıda mutasavvıf ve dervişin Anadolu’ya sığınmalarıyla tasavvuf zümreleri çoğalmış ve tasavvufî düşünce ve yaşama tarzı pozitif ve bilimsel düşüncenin önüne geçmiştir. Moğol – İlhanlı iktidarının Anadolu’da yaptığı baskı, katliam ve zulümler halkın tekke ve zaviyelere meylederek teselli aramalarına sebep olmuş, aklî ve tabîî ilimlere/pozitif bilimlere ilgi azalmıştır. Kırşehir’de Ahi Evren ve arkadaşlarının katli gibi pek çok âlim katledilmiş, canını kurtaranlar Anadolu’dan kaçmışlardır. Böylece kültürlü ve bilge bir nesil yok edilmiştir. Moğol-İlhanlı hâkimiyeti, Türkiye Selçuk Devleti’nin siyâsi otoritesini ve ekonomik gücünü zayıflattığı için 1243’ten sonra âlim ve sanatkârlar devlet tarafından himâye edilememiştir. Bu sebeple âlimler Anadolu’yu terk etmişlerdir. 13. yüzyılın sonlarında kurulan II. Anadolu Beylikleri bir ölçüde yenisinden âlim ve sanatçılara sahip çıkmışlardır.

Moğol iktidarının himayesini kazanan Mevlâna Celâleddin Rumî, babası Bahaüddin Veled, hocaları Seyyid Burhaneddin-i Tirmizî ve Şems-i Tebrizî oğlu Sultan Veled, Eş’arî ekolüne mensup olarak akla ve akılcılığa karşı olmuşlardır. Bu yaklaşım aklî ilimlerin ve felsefenin dışlanmasını beraberinde getirmiş ve Anadolu’da bilimsel gelişme durmuştur. Bu gelişmeler Ahiliğin kuruluş dönemindeki bilimsel zihniyetin Osmanlılara intikalini engellemiştir. **Moğol iktidarı döneminde Ahi ve Türkmenlere uygulanan baskı ve şiddetle yok etme siyaseti sonucunda Türkmen birikimi temsil eden Ahi Evren, Taptuk Emre, Yunus Emre, Evhadüdin-i Kirmanî, Baba İlyas Horasanî, Hacı Bektaş-ı Veli ve benzeri değer-**

lerin Osmanlı uleması tarafından bilinmemesine ve tanınmamasına sebep olmuşlardır. Ahi Teşkilâtı, bilimsel temelinden ayrılmış olarak bir zanaat ve dayanışma kurumu tarzıyla Osmanlılara devredilmiştir.

Batı, Bologna’da ilk üniversitenin kuruluşunun 1000. yılını kutlarken bizdeki ilk üniversitenin 9. yüzyılda Mısır’da ikinci Türk Devleti İhşidîler tarafından kurulduğunu kaçımız hatırlıyor? Türk devletlerinde başlangıçta câmiler okul olarak kullanılırken giderek mahalle mektepleri/ Küttab, Darül Hadis, Darül Kur’an ve medreseler yaygın bir biçimde çoğaltılmıştır. Türk ve İslam ülkelerinde ilk defa tıp öğretimi yapan medrese Eyyûbîler devrinde kurulmuştur. Tıp derslerinin uygulamaları hastahanelerde yapılmıştır. Okullarda matematik ve fen bilimlerine özel önem verilmiştir. Ayrıca câmi, tekke ve zaviyelerde de öğretim yapılmıştır. Dünya Tıp tarihinde ilk klinik Eyyûbîler döneminde Dimaşk’taki/Şam’daki Nureddin Mahmud Hastahanesi’nde kurulmuştur. Bu hastahanelerin ve Kahire’deki Salâhi hastahanelerinin binaları günümüze ulaşmıştır. Fakir hastaların ücretsiz tedavi gördüğü Musul’da dört, Harran, Halep ve Dimaşk’da ikişer, Kahire, Kudüs ve İskenderiye’de birer hastahanelerin bulunduğu bilinmektedir. Selçuklularla başlayan kimsesizler ve yetim çocuklar için pek çok hayır kurumu Türk devletlerince devam ettirilmiştir. Pek çok kütüphane yaptırılmış ve binlerce cilt değerli eser, özel ve vakıf kütüphanelerinde muhafaza edilmiştir. Haçlılar tarafından önemli miktarda eser Avrupa’ya götürülmüştür. Eyyûbîler döneminde otomatik makineler ve saatler hakkında iki önemli eser yazılmıştır. Dimaşk/Şam Emevî Câmiinde su ile çalışan otomatik saat yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalar I. ve II. Anadolu Beylikleri’nde de devam etmiştir. Matematik, fizik, kimya alanlarında da önemli âlimler yetişmiş ve değerli eserler yazılmıştır. Tıp alanında cerrahî, iç hastalıkları ve göz hastalıkları konularında teorik ve pratik dikkat çekici çalışmalar yapılmıştır. Botanik, eczacılık gibi alanlarda da ilerlemeler sağlanmıştır. Pek çok ilâç keşfedilmiştir. **Diyarbakır Artukoğlu Beyliğinde El Cezerî/Cizirî’nin misafirlere şerbet ikram eden, abdest suyu döken hizmetçi**

robotları ve suyun kaldırma gücüyle çalışan 70 otomatik makina ile ilgili bilgiler ve şemalar 1206 yılında kitap haline getirilmiştir (Tekeli 2002). Türklerin katkılarıyla şekillenen İslam dünyası uygarlığı evrensel uygarlık tarihinin ve dünya tefekkür tarihinin ikinci ana basamağını ve kalbur üstü bir dönemini teşkil etmektedir. 16. yüzyıl Batı Rönesansını ve batı Avrupa geç orta çağ tefekkürünü/düşüncesini hazırlayan bu birikim, 13. yüzyıldan sonra Türk coğrafyalarında zayıflamış ve verimsiz bir döneme girmiştir.

Haçlı Seferleri ve ardından gelen acımasız Moğol istilâları sonucunda yukarıda çok kısaca aktarmaya çalıştığım bilimsel faaliyetlere imkan sağlayan iklimi ortadan kaldırmıştır. Haçlı Seferleri’ne ve Moğol istilâlarına karşı Türkler askeri ve siyasî zaferler kazanmış yurtlarını büyük ölçüde korumuşlar ve yeni bir devlet Osmanlı’yı kurmuşlardır. Ancak bütün bir entelektüel ve bilimsel birikimlerini kaybetmişlerdir. **Haçlılar bu değerli birikimi ve zenginlikleri Avrupa’ya taşıyarak önce Rönesans’a daha sonra bugün sahip oldukları yüksek teknolojiye alt yapı hazırlamışlardır.**

İslâmiyet’in doğuşundan bir asır sonra ortaya çıkan Mu’tezile Mezhebi, İslâm dinini akıl ölçü ve kurallarına göre yorumlamış dinî ve felsefî bir akımdır. Mu’tezile Mezhebi mensupları İslâm dünyasının rasyonalistleri/akılcıları olarak adlandırılmıştır. İslâmiyet’in Mu’telize Mezhebine göre yorumlandığı dönemlerde hem Araplarda hem de Türk İslâm devletlerinde tıp, astronomi, matematik, fizik, kimya gibi pozitif bilimler ve teknoloji fevkalâde gelişmiştir. 10. yüzyılda Eş’ari ve Maturidî yorumlarıyla tasavvuf öncelik kazanırken, bilimdeki bu ilerlemeler de önce yavaşlamış ve sonra durmuştur.

Bugün Müslüman coğrafyalarda yaşayan halkların bilme mesafeli duruşları, bilgi üretip keşif yapamamaları İslâmiyet’ten değil İslâm’a getirdikleri yanlış ve eksik yorumdan kaynaklanmaktadır.

1299 yılında kurulduğu kabul edilen Osmanlı Devleti’nde buraya kadar ana hatlarıyla aktardığım bilimsel ilerlemeler devam etmemiştir.

Medreseler Eşâri yorumunu benimseyerek pozitif bilimleri müfredatlarına almadıkları gibi İslâmi bilimlerde de yeni çalışmalar yapamamış ve mevcudu tekrarlayarak bilimsel açıdan verimsiz bir döneme girmişlerdir.

Bilim, genel olarak evreni ve dünya üzerinde yaşayan insanları ve onların etkinlikleri sonucu ortaya koydukları maddi ve manevi değerleri araştırır, tanımlar, sebep sonuç ilişkilerini inceler. Bu açıdan bilim çeşitli bilim dallarına ayrılır. Bir başka deyişle evreni, varoluşu, insanla beraber canlı ve cansız varlıkların tamamını anlamaya çalışır. Ulaştığı sonuçlarla daha anlamlı ve kaliteli yaşama imkânları ve üslubu yaratma çabası gösterir. **Osmanlı kuruluş döneminden sonra bilimi, dini yönden nakli ve akli diye iki kısımda algılamış önceki asırlardaki mukayese ve kıyası kabul etmeyerek akli ilimleri/pozitif bilimleri dışlamış ve medreseler nakli bilimler yaklaşımını benimsemiştir. İslam dini ve tasavvuf ile ilgili konularda da yeni yorum ve çalışmalara yer vermeyerek tekrara yönelmiştir.**

Akli bilimler insanın aklıyla, araştırarak, deneyerek, gözlemleyerek ve sorgulayarak ulaştığı ve

sürekli gelişen bilgiler olduğu için daha önceki Türk devlet ve diğer İslam devletlerinde olduğu gibi bir ilerleme İslâmi bilimlerde de sağlanamamıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk kurulan İznik medresesi, Selçuklu medreselerinin devamı niteliğindedir ve ilk müderrisi, Kayserili Davut'ur (1261-1350) ve uzmanlık alanı tasavvuf ve kelimadır. Tabiatıta var olan her şeyin esasını ve bütün tabiat

olaylarını, enerji ve enerji değişimiyle açıklayan bir fizik ve felsefe görüşüne sahiptir. Bu medrese, Osmanlıların ikinci Sultanı Orhan Gazi tarafından 1336 yılında yaptırılmıştır. Burada dini ve akli (felsefe, mantık, astronomi, matematik) beraberce okutulmaktaydı.

Osmanlı tarihinin ilk dönem medreselerinden biri de Basra'da kurulmuş ve burada dini konuların yanında matematik ve mantık alanında da dersler verilmiştir. Bu dönemde yetişen Molla Fenar, Mısır'da öğrenim görmüş, mantık ve pozitif bilimlerde ihtisas yapmıştır.

Yine bu dönemde pozitif bilimlerde ihtisas yapmış önemli bir kişi de Kadı Zade Rumi adı ile tanınan

matematikçi ve astronomici Musa Paşa'dır. Musa Paşa'nın bilimsel öğrenim görmesinde kız kardeşinin dikkat çekici bir katkısı olmuştur. Muhtemelen kendisine öğrenim hakkı tanınmayan bu hanım, Kadı Zadenin kitapları arasına mücevherlerini gizlice koyarak bu bilim insanının Horasan'a gitmesine yardımcı olmuştur. Kadı Zadenin, Kitab-ül usûl'ünde geometri öncülleri ve üçgen niteliklerinden Arapça yazdığı diğer bir eserinde cebir, denklemler ve ölçmelerden bahsetmektedir. **Türk tarihçilerinin ortak kanaati ile Osmanlı'nın gerçek astronomu ve matematikçisi Kadı Zade ve Taküyüddin'dir (Tekeli 1966)**

Tıp ilminde, Sultan II. Murat devrinde yetişip, "Zahire-i Muradiye" ve "Miftah-ün Nur" adlı iki eser yazmış olan Mukbilzade Mümin devrin önemli tıp adamlarındandır. Bu eserlerinde özellikle göz hastalıkları ve ameliyatları hakkında bilgi vermektedir. Devrin tıp kitaplarından biri de Ahmedi'nin "Tervih-ül ervah"dır. Bu eser Türkçe'nin bu tür ilimlerde başarı ile kullanılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde ve 15. yüzyılda bilim alanında da en önemli kişi Fatih Sultan Mehmet'tir. Fatih'in kendisi Türkçe dışında 6 yabancı dil bilen, İstanbul'un fethinde ihtiyaç duyulan topları ve gülleleri hesaplayarak çizecek birikime matematik ve mühendislik bilgisiyle ulaşmıştır. **Fatih dönemi, Osmanlı'da hem kültürel hem bilimsel açıdan en iyi dönemdir. Osmanlı padişahları içinde pozitif bilime alâka gösteren tek padişaktır.**

Fatih Sultan Mehmet, ilme ve ilim adamlarına büyük değer vermiş ve devrinde İstanbul'u bir ilim merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Yunanca ve Latince'den birçok eseri tercüme ettirmiştir. Bunların arasında en önemlilerinden biri Batlamyus'un coğrafyayayla ilgili eseridir. Fatih'in Doğu ve Batı dillerinde yazılmış kitaplardan oluşan çok zengin bir kütüphanesinin bulunduğu bilinmektedir.

Fatih Sultan Mehmet'in hocası Akşemsetdin (1390-1459) ünlü bir tıp bilgini ve din adamıdır. Fatih ile birlikte İstanbul'un fethinde bulunmuştur. Tıp konusundaki ünlü eseri "Maidetü'l-Hayat" tır. Bu eserinde **Akşemsetdin, ilk defa bazı hastalıkların "tohum" adını verdiği mikroplardan meydana geldiğini söylemiştir. Ayrıca Akşemsetdin aynı eserinde, Pasteur'den çok önce bazı hastalıkların kalıtım yoluyla geçtiğini belirtmiştir.**

Fatih devrinin ünlü tıp bilginlerinden birisi de Amasyalı Şerafettin Sabuncuoğlu'dur (1386-1470). Amasya Hastanesi başhekimidir. Kendi deneylerine dayanarak yazdığı "Cerahname-i İlhan" devrinin en özgün tıp eseridir. Osmanlılar devrinde yazılan tek resimli ameliyat kitabıdır. Eczacılık konusunda da eserleri vardır. Mesane taşları ve fitik ameliyatı için önerdiği yöntemler ve kullandığı aletler, kendisine aittir. Bu devrin diğer tıp bilginlerinden bazıları da padişah hekimliği de yapmış olan Yakup Paşa ve Lari Çelebi'dir. Ahi Ahmet Çelebi, hastaneleri tıp okulları olarak kullanmış ve yetiştirdiği hekimleri ülkenin her tarafına göndermiştir.

Maveraünnehir'de yetişen alimlerin sonuncusu olan Ali Kuşçu'nun İstanbul'da yazdığı astronomi konusunda en önemli eseri; "Astronomi Risalesi"dir. Ayrıca Ali Kuşçu, bu esere Fatih Risalesi adını vererek Fatih'e ithaf etmiştir.

15. yüzyılın başı ve ortalarında hem Türk hem de dünya çapında önemli matematik araştırmaları yapmış olan Uluğ Bey'in hayatı ve çalışmaları göz önüne alındığında, bilimin şu anki aşamaya gelmesinde önemli etkileri görülmektedir. Uluğ Bey 1344 yılında Semerkant'ta doğmuş ve 1449 yılında ölmüştür. Uluğ Bey, Timurlular Devleti hükümdarlarından olmakla birlikte kendisini yöneticilikten çok bilime adamıştır. **Buhara'da inşa ettirdiği medresenin kapısına "İlim öğrenmek kadın erkek bütün Müslümanlara farzdır" yazdıran Ulu Bey hem bir âlim hem de bir yönetici olarak tarihe geçmiştir.** En önemli çalışmaları; Kübik denklemlerin doğru yaklaşık çözümleri için yöntemler, iki terimli teorem ile çalışma; Uluğ Bey'in sekiz ondalık kesre kadar doğru olan kesin sinüs ve kosinüs tabloları; küresel trigonometri formülleri ve özellikle önemli olan Batlamyus'ununkinden beri ilk kapsamlı yıldız cetveli olan, Uluğ Bey'in Yıldızlar Cetveli. Yaptığı çalışmalar sırasında sin 1 değerini bularak bunu gözlemesindeki çalışmalarına uygulamış ve gök cisimleriyle ilgili yaptığı çalışma ile Batlamyus'un gezegen sistemindeki bir dizi hatayı da ortaya çıkarmıştır.

Matematik ve astronomi alanında Fatih'in Türkistan'dan getirttiği Ali Kuşçu, devrin en büyük bilginidir. Ali Kuşçu Uluğ Bey'den ve Kadızade'den matematik ve astronomi öğrenmiştir. Ali Kuşçu, Türk dünyasının XV. yüzyılda yetiştirdiği, önemli matematikçilerden birisidir. Timur'un torunlarından olan babası Muhammed, büyük bilgin ve devlet adamı Uluğ Bey'in doğancı başıdır. Bu sebeple aile, "Kuşçu" lâkabıyla anılmıştır. Ali Kuşçu, İstanbul'un enlem ve boylamını ölçmüş, çeşitli güneş saatleri yapmıştır. **Ondalık kesir sayılar, "Türk Sayısı" adıyla Ali Kuşçu vasıtasıyla Batıya aktarılmıştır.** Uluğ Beyin öğrencisi olduğu için tanınmış Zic'inin hazırlamasında büyük katkısı olmuştur. İslâm dünyasının en büyük astronomlarından birisi olarak kabul edilen Ali Kuşçu, 15. yüzyılın başlarında Semerkant'ta doğmuş, 1474'te İstanbul'da ölmüştür. Mezarı Eyüp Sultan türbesinin yanındadır. Çalışmalarını Semerkant, Kirman, Tebriz ve İstanbul'da sürdürmüştür. Fâtih Sultan Mehmed tarafından Ayasofya Medresesi'ne ve Saray Kütüphanesi müdürü olarak tayin edilmiştir. Ayasofya Medresesindeki derslerine devrin ünlü âlimleri de dinleyici olarak katılmışlardır. Bu açıdan Ali Kuşçu telif değerli eserleri yanında eğitim ve öğretim faaliyetleriyle ve yetiştirdiği önemli bilim adamlarıyla devrini aşan âlimlerdendir.

XV. ve XVI. yüzyılların diğer ünlü matematik ve astronomi bilginleri: Sinan Paşa, Mirim Çelebi, Muhyiddin Mehmet, Molla Lütü, Şirazi, Muslihiddin bin Sinan, Seydi Veli'dir.

XVI. yüzyılda yetişen en değerli bilginlerinden birisi, Takiyüddin'dir. 1585 yılında ardında çok sayıda bilimsel eser bırakarak İstanbul'da ölmüştür. Takiyüddin, matematik ve astronomi bilgini ve mühendistir. III. Murat'ın emriyle, 1575 yılında Tophanede bir gözlem evi kurmuş ve ilk defa saat bir gözlem aracı olarak kullanmıştır Takiyüddin yaptığı bu saat, saniyeyi de gösteriyordu. Gözlem yaparak Allah'ın işine karışıldığına inancıyla ne yazık ki, bu yüzyıl sonunda görülmeye başlayan, duraklama devrinin bir belirtisi olarak zamanın Şeyhülislamı Kadızade Ahmet Efendi'nin fetvasıyla bu rasathane yıktırılmıştır. Takiyüddin'in

trigonometri alanındaki çalışmaları da önemlidir. Kopernik'ten önce sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjantın, tanımlarını yapmış ve cetvellerini de çıkarmıştır. Trigonometrik hesaplamalarda, o devirde logaritma tabloları veya hesap makinele-ri olmadığından Takiyüddin, basit bir hesap aleti yapmış ve kullanmıştır. Bu alete, "Trigonometrik Çeyreklik" adı verilmiştir. Cep, duvar ve masa saatleri ile astronomik saatlerin yapısını konu alan "Mekanik Saat Yapımı" adlı çalışması çok tanınmıştır. Takiyüddin, Uluğ Bey zic'lerine açıklamalar getirmiş, Tophane'de yeni bir rasathane kurulmasını sağlamış ve astronomi aletlerinin kullanılmasını anlatan "Alat-ı Rasadiye" adlı bir eseri de vardır (Tekeli 1966).

Fatih sonrası hekimlerden Ahi Çelebi böbrek ve mesane taşları üzerine bir eser yazmış ve taşın nerelerde olduğunu, belirtilerini, taşın idrar yolunu zedelediği veya tıkadığı zaman yapılacak tedavi yöntemlerini anlatmıştır. Bu Osmanlı âlimi uzun ömrüyle de dikkat çekmiştir. II. Bayezid ile beraber üç Osmanlı padişahına daha hizmet etmiştir.

Tıp alanında Süleymaniye tıp medresesi müderrisi Ayaşlı Şifai, doğum ve çocuk sağlığı hakkında "Tedbir-ül Mevlüd" adlı bir çalışması vardır. Ömer Şifai adlı (öl. 1742) bir başka hekim ise tıp ve kimyaya dair iki eser yazmıştır. **Ömer Şifai, tıpta madeni maddelerin de ilaç olarak kullanılabileceğini savunmuştur.** Bu yüzyılda, doğunun bitkilerinden yapılan ilaçlara karşılık Batıdakilerin kimyevi ilaçları kullanmaları Türk hekimlerini rahatsız etmiş ve Osmanlı devletindeki tüm hekimler sınavdan geçirilmiştir.

Eski haritalar, ihtiyaca cevap veremediğinden, bugünkü kabartma haritalara benzer haritalar çizildi. Bunların en önemli örneklerini, kara coğrafyasında Matrakçı Nasüh, deniz coğrafyasında ise Piri Reis'dir. **Piri reis, iki dünya haritası ve "Denizcilik" adlı bir kitabıyla ünlüdür.** Piri reis, çizdiği ilk dünya haritasından yaklaşık 15 sene sonra, 1528 yılında yeni bir dünya haritası çizmiştir. Bugün elde bulunan parçası, Grönland, Kuzey ve Orta Amerika sahillerini gösteren kısımdır. Bu haritanın belki de en önemli yanı, ilk kez Aristo

zamanında görüldüğü sanılan, Antartika kıtasının doğru bir biçimde çizilmiş olmasıdır.

“İndeksli Dergiler” başlıklı bu yazıda Türklerde bilim ve bilim adamlarıyla ilgili bu tarihi bilgiler neden verildi? Sorusu haklı olarak sorulacaktır. Bu yazıyı plânladığımda akademik yükseltilemelerin ön şartı olarak kabul edilen indeksli dergilerde yayın ölçütünün amacı sağlayıp sağlamamaktaki rolünü ve gerçek bilimsel araştırmaların bu kapsama girip girmediğini sorgulamak ve aksadıkları noktaları ortaya koymayı amaçlamıştım. Ancak Batı “İndeksli Dergiler” kavramını ve hizmeti kendi bilimsel birikimi ile ilgili yayınlarını ölçmek ve denetlemek için önce pozitif bilimler daha sonra sanat ve sosyal bilimler alanları için oluşturmuştur. Bu sistem üniversiteler tarafından değil bir yayın grubu tarafından başlatılmış ve zaman içinde belli bir ölçüde geliştirilmiştir. Bilimsel içeriği ölçü almadan bilimsel şekli belirleyen bu anlayışı değerlendirmeden önce bilimsel içerik ve bilimsel yaratıcılık iklimimizi değerlendirmenin doğru olacağını düşündüm.

İslâmiyet öncesi Türklerde bilim konusunda yeterli bilgi ve çalışma olmadığı için İslâmiyet sonrasında 8. yüzyıldan 16. yüzyıllara kadar Arap-Fars-Türk kültür dairesinde Türk bilim adamlarını ve evrensel bilime katkılarını aktarmaya çalıştım. Çünkü içeriği yaratan o içeriğe uygun biçimi de ortaya koyar. Bu dönemde yazılan bilimsel eserler gördüğüm kadarıyla şekil yönünden değerlendirilmemiştir. Bilim tarihi ve dönemin bilim adamları ve bilime katkıları yönünden çok önemli çalışmalar yaparak bizi aydınlatan bilim tarihçilerimizin bu kıymetli bilim eserlerini bir de şekil ve bilimsel üslup yönünden bilgilendirmeleri çok yararlı olacaktır.

Bugünden geriye doğru baktığımızda İslâmiyet’in kabulünden 16. yüzyıla kadar pozitif bilimlerdeki ilerlemeler Eşâri yorumunun yaygınlaşmasıyla bütünüyle durmuştur. Fatih’in katkılarıyla canlandırılan ve Takîyüddin gibi bir âlime kavuşan Türk dünyası, onun yaptırdığı İstanbul’daki gözlem evinin, Şeyhülislâm tarafından “Allah’ın işine karışıldığı bu sebeple veba salgınının ortaya çıktığı” yorumuyla yıktırılması

sonrasında medreseler karanlık döneme girmiştir.

Buraya aktardığım bilgilerden de görüldüğü üzere 6 asır gibi uzun bir dönem hükümrân olan Osmanlı döneminde önceki Türk Devletlerinde gördüğümüz bilimsel alt yapı kurumlarının bulunmadığını biliyoruz. Az sayıdaki bilim adamı diğer Türk coğrafyalarında öğretim görmüş tek tek örneklerdir. Osmanlı medreselerinde pozitif bilimlerde de İslami bilimlerde de dikkat çekici önemli bilimsel araştırmalara dayalı çalışmalar yapılmamıştır.

İstanbul’un fethi hazırlıklarında ve fetihden sonra kurdurduğu medreselerin müfredatlarıyla pozitif bilimi gündeme alan Fatih Sultan Mehmet dışındaki yöneticiler bilime karşı alâka göstermemişlerdir. 2. Mahmut’tan itibaren Batılılaşma döneminde açılan tıp, mühendislik, ziraat, veterinerlik gibi yüksek okulların, imparatorluğun acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere eleman yetiştirdikleri bilinmektedir. Bu kurumların bilimsel araştırma yapmak gibi hedefleri olmamıştır. Ders kitabı mahiyetindeki kitaplar Batıda ulaşılmış bilgilerin Türkçe’ye aktarılmasından ibarettir.

Bilimsel çalışmalar belli bir düzen içinde 1933 Üniversite Reformu’ndan sonra başlamıştır. İlk yıllardan günümüze kadar orijinal bazı çalışmalar yapılmakla beraber büyük ölçüde Batıdan aktarılan bilgilerin adaptasyonu ve tekrarı denilebilecek çalışmalarla Türk bilim hayatı devam etmektedir. Ödünç bilgilerle kurulan ve üniversiteyi meslek kazandıran yüksek okul gibi gören yaklaşımlarla zaman zaman bireysel atılımlar ve girişimler yaşanmakla birlikte orijinal bilgi üreten ve bilginin ve keşfin sahibi diye tanımlanacak kurumlarımız maalesef halen yoktur. TÜBİTAK da dahil olmak üzere Batılı şablonları tekrarlayan ve adapte eden kurumlardır. **Bilimde ilerleme ve yeni bilgi, kavram, nesne, düşünce üretme her anlamda özgür ortamlarda gerçekleşebilir.** Bilimsel iklimin yaratılması için huzur, refah, özgür düşünce ön şarttır. Bunu da ancak devletler sağlayabilir. Bu sebeple bütün dünyadaki bilim insanları Amerika’da üretken olmaktadır.

Nobel alan bilim adamımız Aziz Sancar ve çok tanınmış Dr. Mehmet Öz, ABD'nin onlara sağladığı imkânlarla üretken olmuşlardır. Nobel alan yazarımız Orhan Pamuk da çağdaş Anglo-Sakson edebiyat ve eleştiri anlayışına dayalı bilgi birikimi üzerine oturttuğu yazma yeteneği sonucunda başarıya ulaşmıştır. Prof. Dr. Uğur Şahin ve Prof. Dr. Özlem Türeci Alman eğitim ve öğreniminden yetişmiş Korona aşısını ABD'de keşfetmiştir.

Kendimizin üretmediği bilgi ve bilimsel yöntemlerle yaptığımız araştırmaları bilimsel formatla yazıya dökerken de yazıların bilimsel nitelikte

olup olmadığını ölçerken de gene bilgiyi ve bilimi yaratan Batının ölçütlerini kullanıyoruz. Batı bilimsel ilerlemelere paralel ve kendi anlayış ve ihtiyaçlarına göre makalelerin yazım biçiminde, üslubunda, kaynakların yerleştirilmesinde değişiklikler, yenileştirmeler yapmaktadır. Biz de değişikliklerden haberdar oldukça kendimizce onlara ayak uydurmaktayız. Onlar kendi anlayışlarına ve gelişmelere paralel 20. yüzyılın sonlarında bilimsel periyodiklere standart getirmek üzere hakem grubu oluşturarak yazıların denetlenmesini ve hakemlerin onayladığı yazıların yayınlanmasını

uygulamaya koydular. Daha sonra belli sürelerde standartlara uygun yayın yapan periyodikleri fen bilimleri ve sosyal bilimler ana başlıklarıyla indekslere dahil ettiler. Kalın çizgilerle indeksli dergiler ve yazılar böylece bizim hayatımıza girdi. Türkiye ve gelişmekte olarak nitelendirilen ülkeler az sayıda dergiyi bu indekslere dahil edebildi. Akademik yükseltme kriterlerinde şart koşulan indeksli periyodiklerde yayın koşulu böylece yerine getirilmektedir. Bu arada bütün dünyada ücret karşılığı yazı yayımlayan hakemli ve bazıları indekslere dahil edilmiş sahte periyodikler de yürürlüğe sokularak gelişmekte olan ülkelerin uluslararası yayın taleplerini karşılamaktadır.

Şeklen yerine getirilmiş görünen bilimsel yayınlar, kişilerin doktor, doçent, profesör olmalarını sağlamakla birlikte gerçekte bilimsel niteliğe sahip mi bu hiç sorgulanmamaktadır.

‘Akademik yükseltmelerde bütünyle orijinal bir çalışmanın yeri neden yok? Bütünyle orijinal bir çalışma indeksli dergilerin standartlarına uymuyorsa nasıl duyurulacak? Böyle bir çalışmayı indeksli dergilerin hakemleri anlayamadığı için reddettiğinde ne olacak? Hakemlerin niteliğini kim belirliyor?’ gibi pek çok soru Türk bilim hayatının gündeminde yoktur.

Epey zamandır bütünyle içine kapanan YÖK ve üniversiteler bu suskunlukla problemlerini sorgulayıp çözüm arayabilecek mi? Osmanlı’nın son dönemi medreseleri gibi tükenişi içlerine sindirecekler mi?

Üniversitelerde doktora yaptım, doçent, profesör oldum diye sevinenler acaba kendilerine ‘Ben ne yaptım? Bu çalışmanın gerçek bir değeri var mı? Bilime bir katkı oldu mu?’ diye soruyorlar mı? Ben bilmem, büyüklerim bilir zihniyetiyle ve ayarlanmış jürilerle, Tanzimat dönemi medreselerine dönmekte olduğumuzu hatırlatmak benim sorumluluğum diye düşünüyorum.

Batıda yaşanan Rönesans’ın ve coğrafi keşiflerin Osmanlı’da hiç yankı bulmaması zihinlerin karartıldığının göstergesidir. Entelektüel birikimin ve iklimin olmadığının delilidir. **Yavuz Sultan Selim’in, Türk ve Müslüman Safaviler’e ve**

Memluklar’a karşı kazandığı zaferlerin beyhudeliğini anlatmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman’ın Fransız kralının hakları için Avrupa’ya yaptığı seferler Türk milletinin geleceğinin yok edilmesidir. Yaşanan çöküş dramı değerlendirilirken Osmanlı’nın bilime ve entelektüel birikimden uzaklığını sorgulamak şarttır diye düşünüyorum. Padişah hastalığı da denilen damla hastalığı ile ilgili hiçbir çalışmanın yapılmamış olması düşündürücü değil midir? **Tercümanlığı bütünyle İtalyanlara, hekimliği Yahudi ve Rumlara kuyumculuğu Hristiyan tebaaya havale edip Türklere savaşlarda ölümü uygun gören zihniyeti yarınlarımızı sağlıklı kurabilmek için tartışmamalı mıyız?**

Kaynaklar

A.Asan, ‘Uluslararası Bilimsel Dergi İndeksleri; Önemleri ve Türkiye Kaynaklı Degilerin Durumu I-II! Dergiparkorg.tr 21 Nisan 2017; 23 Nisan 2017.

Umay Türkeş Günay, Türklerin Tarihi Ankara 2018.; Türk Kültürüne Eleştiri, Ankara 2017.

Prof.Dr. Aydın Sayılı, Bilim Tarihi/ Hayatta En Hakiki Mürşit Bilimdir, İstanbul 1948.

Prof.Dr. Sevim Tekeli, Bilim Tarihine Giriş Ankara 2020; El-Câmi Beynel-İlim Ve’l Amel En-Nafi Fi Eş-Şina’til-Hiyel Ankara 2002; İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmud ve Kristof Kolumb’un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiral Piri Reis. Ankara 1985. 16. Yüzyılda Osmanlılarda Saat ve Takiyyüddin’in Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair. Ankara 2002.

Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Bilim Mirası, İstanbul

Prof.Dr. Esin Kahya, Türk Bilim İnsanları İstanbul 2013.

Aykut Kazancıgil, Osmanlıda Bilim ve Teknoloji, İstanbul 2020.

TÜDEV

İletişim:

Beytepe Mahallesi
5699. Sokak
No: 7/6 Anhira Villaları,
06800 Çankaya/ANKARA

www.tudev.org.tr
bilgi@tudev.org.tr

T: (0312) 219 30 40/41
(0312) 219 30 42

